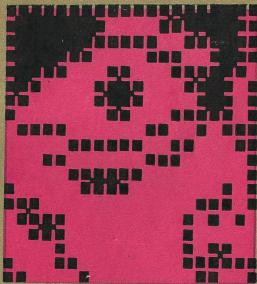

PRAXIOLOGIE ȘI LOGICĂ

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

PRAXIOLOGIE ȘI LOGICĂ

PRAXIOLOGIE ȘI LOGICĂ

Coordonator:

Prof. univ. dr. CORNEL POPA

Praxiology and Logic
Праксиология и логика

CUPRINS

Prefață.	7
 <i>Partea I. FILOZOFIA MATERIALIST-DIALECTICĂ ȘI TEORIA ACȚIUNII</i>	
CORNEL POPA, Conduita rațională și logica discursului practic.....	9
WOJCIECH W. GASPARSKI, KLEMENS SZANIAWSKI, Praxiologia și teoria deciziei.	37
ION MORARU, Determinismul acțiunii sociale.....	51
ALEXANDRU GHEORGHE, Intelectul practic și demersul logic în științele acțiunii umane	62
IOANA SMIRNOV, Normele sociale — condiții și rezultate ale acțiunii umane..	84
GEORGETA HĂLĂȘAN, Creativitate și normă socială	92
CĂTĂLIN ZAMFIR, Cultura gândirii colective	103
VASILE VĂCAR, Acțiunea socială și dezvoltarea multilaterală a personalității..	117
ION ZARĂ, Cerințe de personalitate și de eficiență ale conducerii științifice	129
ACSINTE DOBRE, Praxiologia și clasificarea științelor	144
 <i>Partea a II-a. TEORIA LOGIC-FORMALĂ A ACȚIUNII</i>	
EDWARD LENIEWICZ, Principiile determinării scopurilor. Aplicații praxio- logice ale teoriei evenimentelor.....	153
OCTAVIAN STĂNĂȘILĂ, Sistem formal și logică deontică.....	171
VALENTIN MUREȘAN, Eficiență și timp.....	174
ADRIAN PAUL ILIESCU, Perspectivă logică asupra structurilor ierarhice....	182
ADRIAN MIROIU, Semantica unor sisteme modale elementare.....	190

PREFAȚĂ

S-a împlinit un deceniu și jumătate de la înfișierea în Catedra de filozofie a Institutului Politehnic din București, a cercetărilor de praxiologie și logică deontică. De la început în abordarea problematicii teoriei acțiunii sociale s-au îmbinat două modalități de investigație: filozofico-reflexivă și logico-metodologică. Prima s-a concentrat cu prioritate asupra structurii și mecanismului acțiunilor sociale, a raporturilor dintre determinismul și cauzalitatea social-economică obiectivă și valorile, idealurile, normele și structurile organizaționale. În centrul atenției au stat, de asemenea, aprofundarea conceptelor de libertate și responsabilitate în sistemul democrației socialiste, cercetarea căilor largirii participării maselor la viața economică și socială și la sporirea eficienței acțiunii sociale, teme a căror importanță a fost cu pregnanță evidențiată de lucrările Congresului al XII-lea al P.C.R., de cel de-al doilea Congres al Frontului Democrației și Unității Socialiste, de cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la Consfătuirea de lucru pe problemele muncii organizatorice și politico-educative.

Cea de-a doua modalitate, rîvnind la înțelegerea aceleiași problematici filozofice de bază, s-a caracterizat prin utilizarea instrumentelor logicii matematice, îndeosebi ale logicii deontice, logicii schimbării, logicii acțiunii, axiologiei formale etc.

Începînd din 1973, un rol hotărîtor în asimilarea critică a teoriilor și metodelor moderne despre acțiunea umană, despre sistemele ei de norme și modalitățile ei de evaluare, l-a avut seminarul de „Teoria acțiunii și logica deontică”. Volumul de față este, în conținutul său de bază, un rezultat al dezbaterilor teoretico-științifice din seminar.

Se cuvine să precizăm că, atât la dezbaterile din seminar, cît și la sesiunile științifice anuale, o contribuție importantă au adus, alături de membrii catedrei, cadrele didactice și cercetătorii din alte colective. Participarea la seminar a unor specialiști din alte discipline (matematică, științe tehnice, organizare și conducere, psihologie, sociologie, științe juridice, lingvistică etc.) a stimulat schimbul creator de idei, a promovat cercetarea interdisciplinară, a permis identificarea unor teme noi de cercetare.

Între rezultatele mai importante obținute de membrii colectivului nostru de cercetare menționăm: sistemele deonticopraxiologice (1973), apreciate cu generozitate de G. H. von Wright, președintele Institutului Internațional de Filozofie, membru al Academiei Finlandeze de Științe; sistemul logic asertoric deontic transfiniț de ordinul I (1976); sistemele deontice „elementare” (1978); logica relațiilor de cooperare (1973); teleologica sau teoria logică a scopurilor (1977—1983); logica teleo-deontică (1978); construirea unui limbaj formal al sistemelor de norme și implementarea pe calculator a unui sistem real de norme (1978); definiția semantică a metodei (1978); logica modalităților acționale (1981).

Cele mai multe dintre aceste rezultate au făcut, de asemenea, obiectul unor comunicări la sesiunile științifice din țară sau la congresele internaționale de filozofie (Varna, 1973; Düsseldorf, 1978; Montreal, 1983) și de logică (București, 1971; London (Ontario), Canada, 1975, Hanover, 1979; Salzburg, 1983).

Un număr considerabil de studii și comunicări au fost publicate în „Revista de filozofie”; „Viitorul social”; „Revue Roumaine des Sciences Sociales — Série de Philosophie et Logique”, sau în publicații de peste hotare ca „Studia Filozoficzne”, „Prakseologia etc. Lucrările incluse în volumul de față au fost, în imensa lor majoritate, prezentate la sesiuni de comunicări ținute sub auspiciile Academiei de Științe Sociale și Politice, la Institutul Politehnic din București, în perioada 1978—1983. Aceștia li s-au adăugat unele contribuții mai recente, din seminarul de „Teoria acțiunii și logică deontică”. Am înțeles, de asemenea, să includem în volum două comunicări susținute la seminarul nostru de doi renumiți cercetători din Polonia.

Studiile propuse cititorului deși aparțin unor cercetători cu profiluri spirituale diferite, sînt unitare prin obiectiv și tematică și adesea prin tehnicile și metodele de investigare. Majoritatea contribuțiilor se subordonează unei strategii unice de cercetare menite să identifice dimensiunile și resorturile acțiunii social-umane, să determine căi și metode de sporire a eficienței acesteia, să definească temeiurile și raționalitatea proiectelor și conduitelor umane.

Aceste direcții de cercetare se subordonează, în intenția noastră, obiectivului stabilit de Congresul al XII-lea al P.C.R. de a realiza o nouă calitate, superioară în întreaga activitate economică și social-politică.

Sperăm că volumul de față, al patrulea din seria de volume pe probleme de praxiologie: Acțiune, decizie, responsabilitate—1976; Structurile organizaționale și eficiența acțiunii—1978; Determinarea și motivarea acțiunii sociale—1981; găzduite generos de Editura Academiei Republicii Socialiste România, se va bucura de aceeași bună primire din partea publicului cititor și a specialiștilor.

CONDUITA RAȚIONALĂ ȘI LOGICA DISCURSULUI PRACTIC

CORNEL POPA

Ne propunem în studiul de față să relevăm o înrudire funcțională între trei modalități distincte de întemeiere a enunțurilor și de motivare a acțiunilor umane, modalități cărora le corespund tipuri anume de explicații științifice și îndeosebi să insistăm asupra a ceea ce s-a numit în literatura de specialitate conduită teleologică sau finalizatoare, raționament sau inferență practică.

În centrul atenției vor sta conceptele de scop și intenție, precum și corelația dintre mijloace și scopuri, cercetarea exigențelor de ordin formal ale oricărei conduite teleologice. Sprijinindu-ne pe unele rezultate anterior obținute, îndeosebi pe ceea ce noi am numit logica cooperării și pe un calcul recent elaborat numit logica teleodeontică, vom întreprinde o clasificare a mulțimii mijloacelor în raport cu un scop dat și apoi vom cerceta situațiile caracteristice în care se poate afla un agent înzestrat cu conduită teleologică, cu scopuri sau intenții personale, față de prescripțiile instituite prin sistemele de norme.

1. Conduită rațională și întemeiere rațională

Este de milenii intrată în tradiție definiția omului ca ființă rațională. Atît Aristotel cît și Hegel și alături de aceștia filozofia raționalistă din secolele XVIII și XIX sau variantele raționalismului contemporan ne-au obișnuit cu caracterizarea ființei umane prin relevarea capacității de a gândi, de a explora cu mijloace discursiv-raționale cadrele obiective ale acțiunilor practice. Fără să insistăm aici asupra amendamentului esențial adus de filozofia marxistă în înțelegerea naturii omului — relevarea dimensiunii acționale, constructive a ființei umane — trebuie să admitem împreună cu Aristotel și urmașii săi că raționalitatea este o notă

definitorie a ființei umane. Dar acest enunț este un adevăr unanim acceptat, aproape un truism. Problema de un viu interes filozofic și științific este *cum* înțelegem termenul de raționalitate, pe ce punem accentul în distingerea actelor raționale de cele iraționale și dacă raționalitatea este un atribut exclusiv al planului logic-discursiv sau putem în mod legitim vorbi și despre acte sau acțiuni umane mai mult sau mai puțin raționale. În aceea ce ne privește sîntem partizanii unei accepții largi a termenului de raționalitate astfel încît acesta să îmbrățișeze deopotrivă nivelul comportamental, practic-acțional și cel discursiv rațional.

Teoria logică formală a cercetat în exclusivitate semnificația conceptului de raționalitate în raport cu demersul discursiv, cu teoria argumentării și a inferențelor. În acest ultim sens ne-am obișnuita spune despre un enunț că este rațional dacă își găsește o întemeiere într-un set de premise unanim acceptate și este obținut printr-o regulă validă de inferență. Rațional înseamnă, așadar, logic deductibil într-un context dat din premise admise ca adevărate.

Gîndirea filozofică a simțit de multă vreme nevoia de a conferi un sens mai larg termenului de rațional, astfel încît acesta să cuprindă deopotrivă explicațiile determinist-cauzale și conduitele în conformitate cu un scop determinat. Vom arăta în cele ce urmează că termenul de raționalitate este intrinsec legat cu procedeele de întemeiere deopotrivă a enunțurilor, a judecăților și a aprecierilor noastre, precum și a comportamentelor, a acțiunilor sau stărilor finale rezultate din consumarea acestora. Vom ilustra distincțiile menționate mai sus prin unele cazuri de întemeiere a unor enunțuri și de motivare sau întemeiere a unor acțiuni.

Să considerăm propozițiile:

- 1.1 Bara s-a dilatat, deoarece a fost încălzită.
- 1.2 Împăratul Traian a construit podul de la Drobeta, deoarece dorea să treacă o mare armată peste Dunăre.
- 1.3 Contrapозиția este o funcție realizabilă, deoarece este o tautologie.

Fiecare dintre aceste enunțuri caracterizează un act de întemeiere rațională, de explicație sau justificare a unui eveniment, acțiune sau enunț logic.

În fiecare din exemplele date apare conjuncția „deoarece” care leagă enunțul întemeiat de enunțurile pe care se întemeiază. Lexical sînt posibile, desigur, și alte alternative: „deoarece” poate fi înlocuit prin „fiindcă”, „întrucît”, „dat fiind că” etc.

Din punctul de vedere al temei ce ne interesează în paragraful de față este important să observăm că „deoarece” și alternativele sale

stilistice funcționează ca un functor logic special menit să conecteze întemeiatul de temeiul său.

Nu este greu să distingem în exemplele enumerate mai sus trei cazuri tipice de explicație sau întemeiere rațională a unor stări de fapt sau enunțuri. Primul dintre exemplele date constă într-o *întemeiere sau explicație determinist causală* a unui eveniment sau stări fizice. Cel de-al doilea exemplu ilustrează un caz de conduită teleologică sau finalizatoare, când o acțiune umană oarecare dobîndește un sens sau un temei rațional prin subordonarea ei unei alte acțiuni ce reprezintă scopul agentului de referință. Dispoziția dată de către împăratul Traian arhitectului Apolo-dor din Damasc de a construi un pod de piatră peste fluviul Dunărea în dreptul localității Drobeta dobîndește o semnificație social-politică și militară în contextul istoric dat exclusiv în raport cu campania intenționată de împăratul Traian împotriva dacilor. Sîntem în fața unui caz de explicație sau întemeiere teleologică. Raționalitatea rezidă în acest caz în adevărarea acțiunii mijloc la acțiunea scop.

Cel de-al treilea exemplu descrie un caz de întemeiere a unui enunț logic pe adevărul altui enunț logic presupus cunoscut și acceptat de către interlocutorul nostru.

Exprimarea explicită a procedeelor de întemeiere ce au loc în cazurile exemplelor 1 și 3 conduce la transformarea entimemelor logice redate prin propozițiile 1.1 și 1.3 în silogisme explicite valide în modul silogistic *Barbara*. Cele două silogisme explicite vor fi:

Orice bară încălzită se dilată.

1.1* Această bară a fost încălzită.

Deci, această bară s-a dilatat

Toate tautologiile sînt funcții realizabile.

1.3* Contrapозиția este o tautologie.

Deci, contrapозиția este o funcție realizabilă.

Prin trecerea de la entimeme la silogisme explicite (entimemele nefiind altceva decît silogisme prescurtate) se relevă rolul silogismului în actul de întemeiere a unor cunoștințe nou dobîndite pe cunoștințele anterioare.

Semnalăm în treacăt deosebirea profundă existentă între propozițiile 1.1 și 1.3 și respectiv între supozițiile tacite, omisiunile și aproximările pe care ni le-am îngăduit în procesul exprimării lor ca silogisme complete de tip *Barbara*. Expresia 1.1 ar fi putut fi exprimată ca raționament condițional de forma:

Orice bară, dacă este încălzită, se dilată.

1.1** Această bară a fost încălzită.

Deci, această bară s-a dilatat

Premisa majoră în 1.1** este o propoziție condițională și nu una asertorică ca în 1.1*. Nu vom insista aici asupra mecanismului actualizării unui enunț ipotetic prin trecerea de la un viitor posibil la un prezent real.

Dorim în schimb să atragem atenția asupra deosebirii de comportament ce apare între enunțurile 1.2, pe de o parte, și enunțurile 1.1 și 1.3, pe de altă parte, în procesul exprimării lor prin silogisme complete. Încercarea de a exprima propoziția 1.2 printr-un silogism complet în modul Barbara, ca în cazurile anterioare, ne conduce la formularea:

Oricine dorește să treacă o mare armată peste un fluviu, trebuie să construiască un pod.

1.2* Împăratul Traian a dorit să treacă o mare armată peste un fluviu.

Deci, împăratul Traian a trebuit să construiască un pod peste un fluviu.

Trecerea de la 1.2 la 1.2* este mai puțin transparentă și mai puțin acceptabilă decât trecerea de la 1.3 la 1.3*. Într-adevăr, în cazul tentativei de a exprima explicit enunțul de forma entimematică 1.2, întîmnăm mai multe dificultăți. Mai întîi, premisa universală din 1.2* nu este necondiționat adevărată. Este perfect posibil ca un general ce dorește să treacă o mare armată peste un fluviu să nu fie nevoit să construiască un pod pentru simplul fapt că există un astfel de pod gata construit sau pentru că a găsit o altă soluție de traversare a fluviului (a improvizat de exemplu un pod de vase sau a traversat fluviul cu ajutorul unor ambarcațiuni). Ce concluzie putem desprinde din analiza enunțurilor 1.2 și 1.2*? Se impune să constatăm, în primul rînd, că în cazul unei întemeieri teleologice adeziunea la scop nu conduce strict sau nu obligă pe agent la adeziunea sau la acceptarea unui mijloc oarecare decât în cazul cînd acesta este unic și împlinirea sa ne apare ca o condiție necesară a realizării scopului. În al doilea rînd, chiar în cazul unui mijloc unic de realizare a unui scop, trecerea la realizarea acțiunii mijloc este cenzurată de criterii axiologice și va trebui să respingem ca scopuri acele acțiuni ale noastre ce nu pot fi realizate cu mijloace deontic permise. Se cuvine, în sfîrșit, să observăm intervenția în forma explicită a enunțului teleologic 1.2 a functorului deontic „trebuie”, respectiv a ideii generice de obligație.

Considerațiile de mai sus ne îngăduie să conchidem că ideea de raționalitate îmbrățișează simultan trei domenii distincte. Putem vorbi de explicație rațională a evenimentelor fizic-naturale prin apelul la legile obiective ale fenomenelor fizice, chimice și biologice și la unele informații despre starea anterioară a sistemului fizic considerat din care conchidem asupra caracterului necesar și rațional, inteligibil al

unei stări prezente sau viitoare, ceea ce ne angajează într-o teorie determinist-cauzală a explicației redată frecvent în literatura de specialitate prin așa-numitul model nomologic Hempel-Oppenheim (sau *cover model*) și, în al doilea rând, putem vorbi de o explicație logic deductivă, analitică a cărei particularitate rezidă în relativa independență de domeniile realității fizico-naturale și sociale și, în sfârșit, de o explicație sau întemeiere teleologică care vizează în exclusivitate fapte și acțiuni umane și constă în subordonarea unei acțiuni mijloc față de o acțiune sau stare finală scop. Toate aceste forme de întemeiere rațională pot și trebuie să facă obiectul logicii și metodologiei cunoașterii științifice. Se impune să constatăm că dacă în prezent dispunem de teorii bine elaborate pentru întemeierea logic deductivă sub forma unor calcule cum ar fi: logica propozițiilor, logica predicatelor, logicile modale etc. sînt mai puțin elaborate aspectele logico-metodologice ale teoriei determinismului și cauzalității și, în sfârșit, sînt de-abia în stadiu incipient cercetările privind teoria conduitei raționale. Paragrafele următoare privesc îndeosebi conceptul de scop și conduită rațională, respectiv conduită în conformitate cu un scop determinat.

2. Situație acțională, agent, scop și mijloace

Marx observa odată că oamenii nu își aleg epoca istorică în care trăiesc și că aceasta este caracterizată printr-un număr de trăsături obiective, cum ar fi nivelul de dezvoltare a forțelor de producție, formele de proprietate și structura socială și de clasă a societății. Superioritatea modului în care a conceput Marx explicarea proceselor vieții sociale rezidă, în primul rând, în introducerea conceptului de formațiune social-economică ca un mod de abordare sistemică și dialectică a societății umane într-o epocă istorică dată. Marx a încetat să vorbească despre societate în general și a purces la analiza cu mijloacele științei a unei societăți determinate și anume a orînduirii sociale capitaliste. Am simțit nevoia să reamintesc aceste achiziții ale clasicii filozofiei marxiste și îndeosebi conceptul de formațiune social-economică pentru a arăta în continuare că acesta funcționează ca o trăsătură fundamentală în caracterizarea a ceea ce vom numi noi situație acțională.

Orice grup sau clasă socială acționează în condiții social-istorice determinate. Convenim să utilizăm pentru desemnarea acestora conceptul de *situație acțională* în intensiunea căruia distingem o sumă de informații despre nivelul de dezvoltare a mijloacelor de producție și îndeosebi al uneltelor și resurselor de energie, informații despre nivelul abilităților și deprinderilor obținute de agenți, informații despre forma de organizare și sistemul de norme ce reglementează relațiile dintre

aceștia și, în sfârșit, informații despre nivelul de cunoștințe deținute de oamenii în genere și de clasa sau grupul respectiv de agenți în particular. Orice situație acțională caracterizată prin aceste categorii de factori este un rezultat sau un produs istoric al activităților desfășurate de oameni în trecut. În același timp situația acțională este baza sau punctul de plecare al activităților actuale desfășurate de clasele și grupurile sociale în vederea realizării unor stări calitativ distincte. Situația acțională prezintă conține în genere premisele stărilor și situațiilor acționale viitoare. Putem, deci afirma că o stare acțională existentă într-un moment t_0 conține virtual o stare posibilă ulterioară dintr-un moment $t_0 + n$.

Fondatorii materialismului istoric au insistat asupra faptului că legile economice obiective ca și celelalte legi ale sistemului social în genere sînt legi ale *activităților* social-umane și că existența socială obiectivă este un produs al activității practice umane. Ea nu este altceva decît muncă social-umană cristalizată și fixată în valori materiale, în instalații și mijloace de producție, edificii, căi, drumuri, mijloace de transport etc. precum și în instituții și structuri sociale stabilite de oameni într-o epocă istorică dată. Ființa umană ca agent individual sau colectiv joacă, așadar, un rol determinant în întruparea și crearea permanentă a noilor stadii ale devenirii sistemului social. Care sînt forțele ce stimulează și propulsează progresul societăților umane? Clasicii filozofiei marxiste au pus în lumină rolul contradicțiilor sociale, al nevoilor și trebuințelor în afirmarea progresului tehnic, economic și social. Ei au făcut să dispară aparenta contradicție între existența legilor obiective în viața socială, pe de o parte, și, pe de altă parte, înzestrarea ființei umane cu voință și aspirații proprii, cu liber-arbitru, arătînd că societatea umană își propune în fiecare epocă istorică doar sarcini realizabile. La nivelul individului uman, nevoile și trebuințele sînt cele ce direcționează scopurile, aspirațiile și intențiile. Totodată, după cum vom vedea, scopurile depind într-o măsură însemnată de nivelul de cunoștințe și de opțiunile valorice ale agentului în cauză. Ce vom numi în genere drept scop al unui agent? *Scopul* este o stare posibilă a sistemului uman de acțiune care satisface într-un grad mai mare decît starea prezentă exigențele de ordin valoric ale agentului, nevoile și trebuințele acestuia. Astfel definit conceptul de scop exclude din mulțimea scopurilor admise stările logic sau fizic irealizabile sau imposibile, intențiile sau aspirațiile ce se contrazic unele pe altele, precum și stările acționale irealizabile. Conceptul de scop în viziunea propusă mai sus este net distinct de viziunea psihologică asupra scopului potrivit căreia acesta este exclusiv o dispoziție sau o înclinație lăuntrică, fără puncte de corespondență cu lumea reală.

Definiția 4.3 introduce ceea ce noi am numit *indiferență* sau *neutralitate teleologică*, respectiv situația când, în raport cu o stare considerată p , agentul nu-și propune nici realizarea acesteia, nici evitarea ei.

Definiția 4.4 introduce ceea ce noi am numit *angajare teleologică* în privința stării p . Spunem că un agent este teleologic angajat în privința unei stări, dacă el are drept scop fie realizarea acesteia, fie evitarea acesteia.

Am propus pentru teleologia elementară următorul sistem de axiome:

$$S.1 \quad \neg(Sp \cdot S\neg p)$$

$$S.2 \quad S(p \cdot q) = Sp \cdot Sq$$

Axioma S.1 descrie *principiul consistenței teleologice* a acțiunilor întreprinse de un agent la un moment dat. Axioma S.2 descrie *principiul aditivității și decompozibilității scopurilor*.

Am admis ca reguli de inferență în sistem substituția, *RS*, *modus ponens*, *MP*, și regula extensionalității sau a substituiri echivalentelor, *RE*.

Au fost demonstrate în sistem între altele următoarele teoreme:

$$4.5 \quad \neg Sp = S\neg p \vee Ip$$

$$4.14 \quad Sp \rightarrow Jp$$

$$4.6 \quad S\neg p \rightarrow \neg Sp$$

$$4.15 \quad Ip \rightarrow Jp$$

$$4.7 \quad Ip \rightarrow \neg Sp$$

$$4.16 \quad Sp + S\neg p + Ip$$

$$4.8 \quad \neg Ip = Sp \vee S\neg p$$

$$4.17 \quad Sp + Ep + Ip$$

$$4.9 \quad Dp = Sp \vee Ip$$

$$4.18 \quad Sp \vee S\neg p \vee Ip$$

$$4.10 \quad Sp \rightarrow Dp$$

$$4.19 \quad J(p \vee q) = Jp \vee Jq$$

$$4.11 \quad Ip \rightarrow \neg Dp$$

$$4.20 \quad Jp \rightarrow J(p \vee q)$$

$$4.12 \quad \neg S\neg p \equiv Sp \vee Ip$$

$$4.21 \quad (Sp \rightarrow Sq) \rightarrow ((Sp \rightarrow S\neg q) \rightarrow \neg Sp))$$

$$4.13 \quad Jp \equiv Sp \vee Ip$$

Teorema 4.5 afirmă că nonintenționalitatea de a săvârși starea p este echivalentă cu intenția sau scopul de a evita starea p sau indiferența teleologică în raport cu p .

Teorema 4.6 afirmă că scopul de a evita starea p implică absența intenției de a săvârși starea p .

Teorema 4.7 afirmă că neutralitatea teleologică în raport cu o stare p implică absența intenției de a săvârși acea stare.

Primele două axiome nu diferă de axiomele sistemului S prezentat mai sus decât prin introducerea variabilei cronologice n care specifică momentul preconizat pentru realizarea scopului.

Axioma Sm 3 afirmă că dacă n este egal cu 0 într-o lume teleologic perfectă scopul propus devine stare de fapt. Trebuie să observăm că această axiomă impune o exigență extrem de tare și anume aceea de a împlini toate scopurile propuse la termenul stabilit.

Axioma Sm 4 utilizează functori teleologici metrizați iterați. Ea spune că dacă agentul de referință are peste n momente scopul de a-și propune ca peste m intervale de timp să realizeze starea p , atunci el are drept scop să realizeze starea p peste $n + m$ intervale de timp.

Axioma Sm 5 afirmă că dacă agentul de referință are peste m momente drept scop ca începând din acel moment să existe un moment n astfel încât după n unități de timp să realizeze starea p , atunci există un interval n astfel încât agentul de referință să aibă peste m momente drept scop să săvârșească peste n unități de timp starea p .

Definițiile 4.1–4.4 formulate pentru sistemul S pot fi lesne reformulate pentru sistemul Sm prin simpla adăugare a variabilei n înainte de variabila propozițională p . Referirile la aceste definiții vor fi prefixate de simbolul Sm păstrând același indicator numeric.

Utilizând conceptul de scop și variabila cronologică n putem introduce ideea de *scop constant* sau *dominantă teleologică* notată prin Knp :

$$4.22 \quad Knp =_{df} (n) \quad Snp$$

„Starea p este o *constantă teleologică* pentru agentul de referință, dacă și numai dacă, în orice interval de timp, acesta tinde spre starea p ”.

În mod analog, putem introduce ideea de *dezirabilitate* a unei stări p pentru agentul de referință. Vom spune că o anumită stare p este *dezirabilă* pentru agentul de referință dacă există cel puțin un moment n astfel încât în acel moment agentul are drept scop realizarea stării p .

$$4.23 \quad Dnp =_{df} (\exists n) \quad Snp$$

Ne pare interesant de menționat posibilitatea introducerii într-un calcul teleologic a conceptului de valoare. Dacă convenim să facem explicită apariția în calculul nostru a agenților lăsați până acum în umbră, și să-i notăm pe aceștia prin variabilele cu sau fără indici a, b, c , atunci vom putea numi drept *valoare* o stare a sistemului de acțiune socială, astfel încât orice agent, în orice moment, are drept scop atingerea acelei stări.

$$4.24. \quad Vanp =_{df} (a) (n) \quad Sanp$$

4.17 este echivalentă cu 4.16.

$$4.16 \quad Sp + S-p + Ip$$

Din teoremele 5.5 și 4.16 putem lesne obține prin aplicarea unei teoreme de logica propozițiilor teorema:

$$5.6 \quad SpOp + SpFp + SpLp + S-pOp + S-pFp + S-pLp + IpOp + IpFp + IpLp$$

Teorema 5.6 afirmă că funcții teledeontici elementari sînt reciproc incompatibili și epuizează domeniul sau mulțimea combinațiilor consistente posibile cu următorii funcții: Sp , $S-p$, Ip , pe de o parte, și Op , Fp , Lp , pe de altă parte.

Raporturile formale instituite între acești funcții pot fi intuitiv exprimate în figura 1.

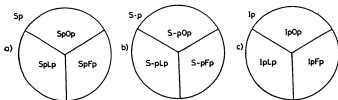

Fig. 1

Figura 1 ilustrează faptul că o stare p propusă ca scop de agentul de referință poate avea din punct de vedere normativ statut de obligație, de interdicție sau de acțiune liberă (vezi 1a)); în mod analog, starea nonp propusă de agentul de referință ca scop sub raport normativ, se poate îmbina cu obligația de a săvârși starea p , cu interdicția de a produce starea p sau în sfârșit, cu statutul de acțiune liberă al acesteia (vezi 1b)). La rîndul ei, indiferența teleologică poate fi combinată cu obligația, cu interdicția sau libertatea (vezi 1c)).

Am obținut astfel 9 combinații consistente de funcții teleologici cu funcții deontici:

1 $SpOp$	4 $S-pOp$	7 $IpOp$
2 $SpFp$	5 $S-pFp$	8 $IpFp$
3 $SpLp$	6 $S-pLp$	9 $IpLp$

Cele 9 combinații enumerate mai sus le-am numit *funcții teledeontici elementari*.

a prevederilor legale și creșterea fermității opiniei față de manifestările contrare spiritului legilor țării și moralei socialiste.

Prin sporirea participării colectivelor de muncă și a organizațiilor socialiste la procesul elaborării și aplicării legilor țării, societatea noastră socialistă tinde să șteargă treptat distincția dintre factorul ce concepe și promulgă legea și mulțimea cetățenilor cărora li se cere aplicarea acesteia.

În Cuvîntarea la Consfătuirea de lucru pe problemele muncii organizatorice și politico-educative din 2—3 august 1983, tovarășul Nicolae Ceaușescu a arătat că toate organele de partid și de stat trebuie să studieze temeinic și să aplice legile țării și hotărârile de partid. „Nimeni nu poate, sub nici un motiv, să nesocotească sau să încalce hotărârile și legile țării”⁷. Creșterea rolului conducător al partidului, dezvoltarea democrației muncitorești presupune din partea membrilor de partid, a cadrelor de conducere din toate sectoarele respectarea hotărîrilor și legilor țării, o disciplină și o ordine desăvîrșită.

Prin modul ei de organizare, obiectivele și programele de acțiune asumate, societatea noastră socialistă întrunește un *grad înalt de raționalitate*, în sensul plener al termenului, potrivit accepțiilor ce i le-am atribuit în paragrafele anterioare. Întreaga forță creatoare a societății este direcționată de idealul și valorile orînduirii comuniste ce pune în centrul preocupărilor sale omul și satisfacerea nevoilor sale, împlinirea personalității umane. Punîndu-i pe toți agenții acțiunii sociale în aceleași raporturi cu mijloacele de producție, desființînd relațiile de exploatare, postulînd și garantînd egalitatea cetățenilor în fața legilor, societatea socialistă românească a creat premisele obiective pentru dezvoltarea armonioasă liberă a ființei umane, pentru înflorirea aptitudinilor și talentelor acesteia, pentru afirmarea inventivității și spiritului creator.

În al doilea rînd, socialismul conferă un grad înalt de raționalitate, deoarece el își întemeiază programele sale de acțiune pe cunoașterea și aplicarea legilor obiective, pe explicarea *materialist-dialectică și determinist-cauzală* a proceselor și fenomenelor din natură și societate, stimulează cercetarea științifică și însușirea cuceririlor științelor de către oamenii muncii.

În al treilea rînd, orînduirea socialistă ne apare ca o societate cu un grad înalt de raționalitate prin aceea că, pentru prima dată în istorie, ea optimizează prin intermediul *planurilor naționale*, de perspectivă, cinci-ale sau anuale, dezvoltarea activităților umane la nivelul siste-

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Consfătuirea de lucru pe problemele muncii organizatorice și politico-educative din 2—3 august 1983*, Edit. politică, București, 1983 p. 11.

mului social global, asigurând corelarea armonioasă a tuturor laturilor și compartimentelor vieții sociale.

Din perspectiva teoriei logice a conduitei raționale un plan, inclusiv planurile noastre de dezvoltare economică și socială, nu este altceva decât o mulțime de obiective sau scopuri reciproc consistente coroborate și ordonate cronologic, pe deplin realizabile, pentru care au fost determinate resurse și mijloace adecvate. Planurile și programele de dezvoltare economico-socială sînt expresia unei conduite teleologice, raționale la nivelul sistemului social global, instrumente operaționale menite să transforme în realitate o stare finală — obiectiv ce satisface înalte exigențe axiologice. Mai trebuie să adăugăm că planurile înseși sînt perfectibile pe măsura înaintării în direcția atingerii obiectivelor fixate și a identificării de noi resurse și disponibilități de realizare a țelurilor propuse.

În sfîrșit, gradul înalt de raționalitate al societății socialiste provine, între altele, după cum am mai menționat din concordanța deplină a scopurilor socialmente omologate, a planurilor și programelor de dezvoltare social-economică cu prevederile sistemelor de norme valabile în societatea noastră. Planul însuși devine, în sistemul democrației socialiste, un act normativ, o lege după care se călăuzesc deopotrivă organizațiile social-economice și agenții acțiunii sociale, oamenii muncii în întreita lor ipostază de producători, proprietari și beneficiari ai rezultatelor muncii lor. „În spiritul Legii planificării, este necesar să fie întărită și perfecționată continuu conducerea unitară, pe baza planului național unic, a dezvoltării economico-sociale și, totodată, corespunzător lărgirii atribuțiilor unităților economice, să sporească rolul și răspunderea centralelor, județelor și întreprinderilor în elaborarea și înfăptuirea tuturor prevederilor de plan, în întărirea autoconducerii și autogestiunii economice”⁸.

Înfățișînd gradul înalt de raționalitate, în sensul mai sus arătat, al societății noastre socialiste nu sîntem, totuși, partizanii prezentării idilice a realităților societății socialiste. Trebuie să recunoaștem că și în societatea socialistă mai sînt cazuri de conduită irațională, de risipă și de activități economice și sociale mai puțin eficiente, față de care opinia publică, organizațiile obștești, consiliile oamenilor muncii, îndrumate de organizațiile de partid, iau o atitudine tot mai fermă. Societatea socialistă nu este o lume deontic și teleologic perfectă, în care să fie riguros respectate de către fiecare individ uman totalitatea obligațiilor ce-i revin și în care toate țelurile raționale, legitime, să fie ri-

⁸ Nicolae Ceaușescu, *Raportul C.C. al P.C.R. la cel de-al XII-lea Congres al partidului, în România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 19, București, Edit. politică, 1980, p. 231.

guros și la timp îndeplinite. Socialismul a creat condiții obiective pentru dezvoltarea armonioasă, rațională în folosul omului, a tuturor formelor de activitate, a instituțiilor și organizațiilor sociale. Depinde însă în mod hotărâtor de colectivele de oameni ai muncii, de inițiativa și spiritul revoluționar al comuniștilor și organizațiilor de partid, traducerea în practică și afirmarea deplină, în toate circumstanțele, a normelor și valorilor societății noastre socialiste.

7. Logica relațiilor de cooperare și corelația dintre scop și mijloc

Logica relațiilor de cooperare este o teorie formală elaborată de noi în 1974, bazată pe utilizarea unor functori modali, praxiologici relativizați^{*}. Spre deosebire de teleologica elementară, în acest calcul intervin functori binari care determină cupluri sau perechi de acțiuni, prima desemnând un mijloc ipotetic, iar cea de-a doua desemnând o stare finală sau un scop. Introducem, mai întâi, patru astfel de functori praxiologici primitivi:

Mst = Acțiunea s este o condiție suficientă pentru atingerea scopului t .

Hst = Acțiunea s este un element al unei condiții suficiente pentru atingerea scopului t .

Wst = Acțiunea s este un element al unei condiții suficiente ce conduce la compromiterea scopului t .

Zst = Acțiunea s este o condiție suficientă pentru compromiterea sau zădărnicierea scopului t .

Sprijinindu-ne pe functorii primitivi mai sus introduși definim alți șase functori modali praxiologici derivați:

$$7.1 \ Kst =_{df} Mst \vee Hst$$

$$7.2 \ Gst =_{df} Zst \vee Wst$$

$$7.3 \ Sst =_{df} Kst \vee Gst$$

$$7.4 \ Nst =_{df} \neg Sst$$

$$7.5 \ Yst =_{df} Mst \vee Zst$$

$$7.6 \ Xst =_{df} Hst \vee Wst$$

^{*} Cornel Popa, *A logical theory of cooperation*, in *Proceedings of the International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science*, London (Ontario), Canada 1975, X-17, x-18; *Logiczna teoria kooperacji* în *Prakseologia*, nr. 2 (58) Rok 1976 p. 63-69; *Logica cooperării, eficiența acțiunilor și conceptul de eroare practică*, în „Viitorul social”, nr. 4, 1976.

Definiția 7.1 introduce functorul modal praxiologic *facilitare* care se citește: „Săvârșirea acțiunii mijloc *s* înlesnește sau facilitează atingerea acțiunii scop *t* (respectiv a stării *t*)”. Definiția 7.2 introduce conceptul de *stînjnire* și se citește: „executarea acțiunii mijloc *s* îngreuează atingerea scopului *t*”. Definiția 7.3 introduce conceptul generic de *influențare*, favorabilă sau defavorabilă, de către o acțiune-mijloc *s* a unei acțiuni-scop *t*. Evident ea se va citi: acțiunea *s* influențează, într-un sens sau altul, acțiunea *t*. Definiția 7.4 introduce functorul, respectiv conceptul de *indiferență* sau neutralitate a unei acțiuni mijloc ipotetice în raport cu o acțiune scop. *Nst* se va citi acțiunea *s* nu influențează în nici un fel acțiunea *t* sau „acțiunea *s* este indiferentă în raport cu țelul *t*.” Functorul *N* indică faptul că influența lui *s* asupra lui *t* este nulă sau identică cu mulțimea vidă. Definiția 7.5 introduce conceptul de *influență* „tare” sau „decisivă” a unui mijloc *s* în raport cu un scop *t*. *Yst* se va citi „acțiunea mijloc *s* conduce la atingerea sau la zădărnicierea scopului *t*.” Definiția 7.6 desemnează *influența slabă* favorabilă sau defavorabilă exercitată de un mijloc *s* asupra unui scop *t*. *Xst* se va citi „acțiunea mijloc *s* influențează slab, favorabil sau defavorabil, scopul *t*”.

Pentru formulele corect construite în logica cooperării au fost elaborate mai multe procedee de decizie: metoda matricelor selective, metoda formelor normale și metoda tablourilor semantice. A fost totodată construit un sistem axiomatic avînd la bază axiomele:

$$LC.1 \quad Kp \rightarrow -Gp$$

$$LC.2 \quad Yp \rightarrow -Xp$$

Variabila „*p*” este un simbol auxiliar cu funcție de prescurtare a cuplului acțional mijloc-scop „*st*”. Regulile de inferență în sistem sînt, ca și în teoriile logice anterior prezentate, substituția, *RS*, *modus ponens*, *MP*, și regula extensionalității, *RE*.

Au fost demonstrate în sistem 121 de teoreme.

Fără a intra în particularitățile de ordin formal ale sistemului, dorim să facem doar cîteva observații privind interpretarea logicii cooperării ca o teorie formală despre adecvarea mijloacelor la scopuri.

În logica cooperării se disting cinci situații tipice sau modalități deosebite în care un număr de mijloace respectiv conduite urmate de agent se pot raporta la un scop dat. Aceste cinci modalități deosebite exprimă tot atîtea *grade de adecvare a mijloacelor la scop* și, respectiv, de inadecvare a mijloacelor la un scop dat. Astfel, functorul *M* caracterizează un caz de utilizare a unui mijloc pe *deplin eficient* în raport cu un scop dat. Functorul *H* indică un caz în care mijlocul *S* este doar *parțial eficient* în raport cu scopul *t*. Functorul *N* marchează cazul de neutralitate operațională a mijlocului *S* în raport cu scopul *t*. Functorul

W descrie un caz de *antieficiență parțială* a unui mijloc S în raport cu un scop t . În sfârșit, functorul Z descrie un caz de *antieficiență totală* sau *inadecvare totală* a mijlocului sau conduitei s în raport cu scopul t . În mod analog, vor putea fi interpretați functorii praxiologici derivați introduși prin definițiile 7.1 — 7.6.

În măsura în care ideea de raționalitate presupune adecvarea mijloacelor la scop, logica cooperării apare ca o teorie formală despre modalitățile de adecvare și de inadecvare a acțiunilor mijloc la acțiunea țel și, în consecință, ca o teorie despre conduita rațională, eficiența și neeficiența acesteia.

Limbajul formal mai sus prezentat poate fi îmbogățit prin introducerea unor simboluri pentru agent (potrivit convenției anterioare putem nota agenții prin literele a, b, c , cu sau fără indici). Se pot concepe calcule logice care să îmbine limbajul telelogicii elementare cu cel al logicii cooperării. Pot fi luate în considerare noi axiome sau principii ale teoriei logice despre corelația dintre mijloace și scopuri, cum ar fi, de exemplu, *principiul tranzitivității mijloacelor* sau al raporturilor de deplină eficiență:

$$7.7 \quad (Mst). (Mtv) \rightarrow Msv$$

Au fost propuse în seminarul de logică deontică și praxiologie de la Institutul Politehnic de către colaboratorii noștri o interpretare probabilistă a logicii cooperării, precum și o interpretare „fuzzy” a logicii cooperării¹⁰.

Concluzii

Logica discursului practic o putem înțelege în sens larg ca o teorie formală despre condițiile și exigențele acțiunilor umane, despre întemeierea lor axiologică și normativă, despre corelația dintre scop și mijloc (logica cooperării în multiplele sale variante posibile), despre corelația dintre scopuri și prescripții (logica teledeontică) sau despre structurile organizaționale și mecanismele înlăptuirii deciziilor etc. Prin aceasta teoria logică se extinde spectaculos asupra domeniului activităților sociale, asupra teoriei normelor și mecanismului conducerii, asupra conceptului de raționalitate.

¹⁰ Vezi Mihai Bărbuceanu, *Un model probabilist pentru logica cooperării și aplicarea sa în probleme de decizie* și Gabriel Marinescu, *O interpretare fuzzy a logicii cooperării*, în *Logica acțiunii. Studii*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 215—227, 227—241.

În ultimele decenii logica a încetat a fi o teorie exclusiv despre propozițiile declarative, transformându-se, simultan cu aceasta într-o teorie formală a propozițiilor performative, indisolubil asociate activității umane.

Între principalele rezultate ale cercetării noastre consemnăm elaborarea telelogicii elementare și dezvoltarea pe baza acesteia a logicii teleodeontice, instrument eficient de analiză a raporturilor posibile dintre domeniul intențiilor și scopurilor intime ale agenților și prescripțiilor sistemelor de norme, respectiv obligațiile, interdicțiile și libertățile asociate agenților acțiunii umane avînd roluri și statute sociale diferite.

Teleologica elementară ca o teorie formală despre exigențele lumii scopurilor poate fi, totodată, interpretată ca o teorie despre propozițiile intenționale exprimate prin particulele „vreau să”, „intenționez să”, „vreau să nu”, „nu vreau să nu”, „îmi este indiferent”.

Dacă logica deontică în forma sa deplin matură tinde să devină o teorie formală despre structura sistemelor de norme și despre calificarea acțiunilor umane prin prisma sistemelor de norme instituite, nutrim convingerea că teleologica sau logica conduitei raționale va deveni, în faza deplinei sale maturități, un instrument util în elaborarea, testarea și traducerea în fapt a planurilor de dezvoltare economică și socială, acceptată fiind ideea că planul științific întemeiat nu este altceva decît o mulțime ordonată de scopuri, reciproc consistente și perfect realizabile.

PRAXIOLOGIA ȘI TEORIA DECIZIEI

WOJCIECH W. GASPARIKI

Academia Polonă de Științe, Varșovia, Polonia

și

KLEMENS SZANIAWSKI

Universitatea din Varșovia, Polonia

Wojciech W. Gasparski. S-a născut la Varșovia în 1936. A absolvit Universitatea Tehnică din Silezia în 1959; și-a luat doctoratul în științe tehnice la Institutul pentru probleme fundamentale ale tehnologiei de pe lângă Academia Polonă de Științe în 1969; devine doctor docent al Universității Tehnice din Varșovia, în 1978.

A ocupat funcții de conducere în industrie (1958—1961) și în cercetarea tehnologică (1961—1965). Din 1965 a activat ca cercetător, director adjuant și director sau președinte al Departamentului de praxiologie (1971—1975). În prezent este șef al sectorului de metodologia proiectării în cadrul aceluiasi departament.

Principalele sale domenii de investigație sînt teoria generală a metodei din perspectivă praxiologică, teoria sistemelor, metodologia proiectării și știința științei. Este secretar științific al Comitetului pentru știința științei. A obținut rezultate remarcabile în teoria praxiologică a selectării sistemelor tehnice, în interpretarea sistemico-praxiologică a activităților de proiectare.

A publicat mai multe cărți: *Analiza praxiologică a proiectării* (în limba rusă, 1978, în limba polonă, 1979), *Metodologia proiectării ingineresti* (1973), *Problemele metodologiei proiectării* (1977). *Proiectarea — o pregătire conceptuală a acțiunii* (1978). *Proiectare și Sisteme* (vol. I, 1978, vol. II, 1979).

În 1979, a fost oaspete al Academiei de Științe Sociale și Politice al R. S. România și a făcut expuneri științifice la Seminarul de praxiologie și logică deontică din Institutul Politehnic București.

Klemens Szaniawski. S-a născut în 1925 la Varșovia. A studiat matematicile și filozofia la Universitățile din Varșovia și Łódź. Și-a luat licența în 1947; devine doctor în filozofie în 1950 și doctor docent în 1961. Este profesor de logică la Institutul de Filozofie din cadrul Universității din Varșovia, președinte al Societății Polone de Filozofie și președinte al Comitetului național Polon al Asociației Internaționale de Istoria și Filozofia Științei.

Este, în același timp, membru în comitetele de redacție ale mai multor prestigioase reviste de filozofie și logică (*Studia Logica*, *Synthese*, *Theory and Decision*, *Erkenntnis*, *Philosophy of Science*).

Principalele sale domenii de cercetare sînt: filozofia științei, teoria elaborării deciziilor, aplicații ale metodelor matematice în științele sociale, etică.

A publicat circa 150 de articole științifice, editînd în același timp 4 cărți dintre care două în limba engleză: *Problems of Formalization in Social Sciences*, Ossolineum, 1977 și *Formal Methods in the Methodology of Empirical Sciences* (în colaborare cu M. Przelecki și R. Wojcicki, Ossolineum, 1976).

1. Introducere

Praxiologia și teoria deciziei analizează fenomene esențialmente de același tip. Mai mult, punctele lor de vedere sînt foarte asemănătoare, uneori chiar identice: amîndouă încearcă să evalueze acțiunile umane direcționate de un scop în termenii unor criterii, cum sînt: eficacitatea în atingerea scopului, eficiența mijloacelor folosite, și altele. Totuși, cele două discipline au luat naștere și s-au dezvoltat independent. Chiar și astăzi există foarte puține puncte de contact între ele. Drept urmare le vom găsi considerabil deosebite în privința tipului de întrebări pe care le pun, în privința metodelor folosite și, în mod special, în privința aparatului conceptual utilizat.

Obiectivul prezentului studiu nu este explicarea situației amintite. În schimb, vom încerca să apropiem cele două moduri diferite de abordare, în așa fel încît să rezulte o anume cooperare a lor.

Ținînd seama de faptul că praxiologia este relativ puțin cunoscută în afara Poloniei (deși existența ei datează din deceniul al doilea al acestui secol), vom încerca mai întîi să schițăm obiectivele cercetării praxiologice și direcțiile ei principale de dezvoltare. (Din păcate spațiul nu ne permite să prezentăm și rezultatele specifice.) Vom continua apoi prin a compara analiza praxiologică asupra acțiunilor umane ghidate de scopuri cu cea făcută asupra aceluiași obiect din perspectiva teoriei deciziei.

În general vorbind, sîntem stăpîniți de convingerea că și diferențele de perspectivă se pot dovedi foarte fructuoase, în sensul că ele acționează ca un stimul în direcția reevaluării unor probleme care sînt îndeobște considerate ca definitiv rezolvate.

2. Dezvoltarea praxiologiei

Istoria dezvoltării praxiologiei poloneze poate fi în mod clar împărțită în două perioade: a) perioada „noninstituțională” a fundamen-

stituțională" a unor activități constând mai ales din cercetări praxiologice specializate și dintr-un anumit fel de didactică socială, începând din jurul lui 1958.

Adjectivul „polonez” aplicat mai sus praxiologiei se justifică prin aceea că fondatorul praxiologiei ca disciplină și cel mai important promotor al ei este filozoful polonez Tadeusz Kotarbiński. Aceasta nu înseamnă totuși că, independent de programul lui Kotarbiński, nu ar fi existat și sugestii provenind din alte surse, capabile să îndrepte cercetarea spre acest teren. Fondatorul praxiologiei însuși a amintit cu mai multe prilejuri că nu el a fost primul care a propus un program de cercetare în centrul căruia să fie *homo faber* — omul tratat ca agent, ca realizator al unui anumit act. Proiecte ale unei asemenea discipline științifice au fost concepute, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și mai târziu, în formulări mai mult sau mai puțin distincte, de Martin (1878), Bourdeau (1882), Espinas (1890, 1897), Bogdanov (1912) și alții. Chiar în timpuri mai vechi diferiți gânditori au formulat într-un mod nesistematic și accidental diferite teoreme care pot fi incluse în praxiologie. Numeroase observații din acest domeniu au o origine necunoscută fiind uneori exprimate sub formă de proverbe populare.

Aici, ca și în alte discipline, este un lucru obișnuit conștientizarea graduală a problemelor specifice și exprimarea lor în rezultate parțiale care nu sînt încă realizarea unui anume program general. Totuși, dacă vrem cu orice preț să determinăm o dată care să fie privită ca începutul praxiologiei, chiar dacă pe atunci numele ca atare nu exista, atunci aceasta ar fi sau anul 1910, cînd T. Kotarbiński a ținut prima sa comunicare cu tema „Scopul unui act și sarcina agentului”, sau anul 1913 — anul primei ediții a lucrării *Szkice praktyczne (Eseuri practice)* în care a fost publicată și comunicarea anterioară. În această carte, conștiința naturii distincte a studiilor asupra eficienței acțiunii este evidentă. Ea conține rezultate semnificative obținute în jurul acestei idei directoare și a inaugurat o lungă perioadă de aplicare a programului de cercetare al praxiologiei, atît de către autorul *Eseurilor practice*, cît și de grupul în continuă creștere al colaboratorilor săi (Szaniawski, 1972).

Un articol comemorativ asupra primei perioade de dezvoltare a praxiologiei, recent publicat, este intitulat: *De la idee la Tratat* (Kotarbiński, 1974). Acest titlu reflectă foarte bine natura perioadei în care praxiologia s-a format ca disciplină. Începutul acesteia a fost marcat de comunicarea amintită mai sus, iar sfârșitul, de publicarea unei lucrări fundamentale de praxiologie: *Traktat o dobrej robocie* (Kotar-

biński, 1955). Traducerea în limba engleză * a acestei lucrări a fost intitulată *Praxiologia* și a fost publicată în 1965.

Dintre lucrările intermediare demne de menționat pentru că, într-un sens, au pregătit „Tratatul”, sînt studiile lui Kotarbiński despre definiția analitică a intervenției agentului, despre conceptul de agent și de act, o schiță a teoriei generale a luptei sau cooperării negative — cum a fost numită mai târziu, studiul despre erorile practice, dinamica progresului și planificarea. În această perioadă, programul praxiologiei, înțeleasă ca metodologie generală, a fost formulat din nou.

„În genere și pe scurt”, scria Kotarbiński atunci, „prin metodologie generală sau praxiologie înțelegem știința metodelor de a face orice lucru în orice mod, știința care consideră munca din punctul de vedere al eficienței, indiferent de condițiile specifice de muncă dintr-o anumită specialitate și de vreo evaluare a naturii ei emoționale. Această știință are dreptul de a fi numită metodologie deoarece studiază metodele și poate fi numită metodologie generală, deoarece cercetează metodele oricărei munci. Praxiologia poate fi divizată în trei domenii: analiza conceptelor privitoare la orice activitate cu scop; critica metodelor de activitate din practica obișnuită cu privire la eficiența, eficacitatea, oportunitatea, aplicabilitatea lor; această critică trebuie, desigur, să fie bazată pe cunoașterea varietății extensive a formelor de activitate, i.e. pe tipologia actului; în fine, partea normativă, prescriptivă, care conține indicații a căror implementare ar trebui să asigure oricărui tip de muncă însușirea unei mai mari ingeniozități tehnice” (Kotarbiński, 1938).

A doua perioadă poate fi numită „De la Tratat la subprobleme”.

Particularitatea acestei perioade constă în apariția a numeroase lucrări în care conceptele praxiologice introduse în „Tratat” sînt concretizate cu referire la diferite arii ale activității umane. Ele sînt concretizate în feluri variate, fie în cadrul unor teorii praxiologice specializate, fie pe baza unor programe de cercetare praxiologică ce indică direcțiile unei cercetări mai detaliate, fie, în sfîrșit, în studii realizate în prelungirea unei inspirații praxiologice. Vom caracteriza acum pe scurt cele mai importante dintre aceste concepte, sau, cum le-am numit, subprobleme.

Totuși, înainte de a face aceasta, să mai adăugăm că în a doua perioadă de dezvoltare a praxiologiei a fost înființat primul centru de cercetări praxiologice, ceea ce a deschis perioada instituțională a studiilor în acest domeniu.

Subproblema care a dominat a doua perioadă de dezvoltare a praxiologiei este neîndoiește teoria praxiologică a organizării. Și aceasta

* În limba română, *Tratat despre lucrul bine făcut*, Edit. politică, 1976.

atît datorită interesului personal în această problemă a fondatorului praxiologiei, care privea această știință ca pe o introducere în teoria organizării (Kotarbiński, 1962), cît și faptului că Jan Zieleniewski, care a condus Institutul de praxiologie cîțiva ani, era specialist în teoria organizării.

În acest domeniu de cercetare au apărut cel mai mare număr de publicații, inclusiv cele două cărți ale lui Zieleniewski (1964, 1969), în care au fost formulate ipotezele teoriei praxiologice a organizării. În decursul anilor aceste cărți au cunoscut noi ediții și traduceri în alte limbi. Această teorie este semnificativă pentru că abordează funcționarea oricărei organizații umane într-un mod relativ: anume relativ la evaluările utilitare care, combinate, formează conceptul de eficiență. Ea este bazată pe ipoteza orientării teleologice a părților organizației. Iar scopul pe care aceste părți tind să-l atingă este, conform acestei ipoteze, succesul organizației ca întreg. Se argumentează apoi, pe baza teoriei, că organizarea este o caracteristică interpretată a lucrurilor sau secvențelor de evenimente privite din punctul de vedere al constituirii lor din părți și al relaționării acestor părți între ele și cu întregul, și constă în aceea că părțile contribuie la succesul întregului. Aceasta este o înțelegere predicativă a conceptului și diferă de înțelegerea materială, i.e. organizația ca un lucru care este dotat cu caracteristica numită mai sus organizare (Zieleniewski, 1964). Comportamentul organizației în variatele sale manifestări este obiectul de studiu al teoriei praxiologice. Vom menționa aici și așa-numita „inginerie socială”, care își poate reclama tot o origine praxiologică și care studiază principiile formării stărilor organizației sociale. De asemenea, unele studii asupra motivației, deși de natură psiho-sociologică, au fost inițiate în Polonia în legătură cu teoria praxiologică a organizării (Gliszczyńska 1964, 1974).

Strict legate de teoria praxiologică a organizării sînt de asemenea studiile asupra muncii (Pszczolowski 1966, 1969) înțeleasă ca orice tip de activitate îndreptată spre satisfacerea nevoilor esențiale ale omului. Merită să amintim în acest context că termenul idiomatic „muncă eficientă”, conținut în titlul polonez al „Tratatului”, a fost popularizat în Polonia. El a devenit un fel de slogan în didactica socială prin intermediul căreia se urmărește dezvoltarea universală a unor deprinderi de comportament care, evaluate praxiologic, să poată fi numite eficiente. Pe această bază a fost elaborată o tehnică specială a muncii productive avînd drept țel perfecționarea calității produselor industriale în același fel în care o face tehnica americană a eliminării defectelor („zero defects”).

Relaționări mult mai sofisticate între praxiologie și activitatea economică au fost relevate de Oscar Lange, un binecunoscut economist

și econometrician polonez. El a văzut în praxiologie, înțelegă ca teorie mai generală decât economia politică, izvorul teoremelor acesteia din urmă, teoreme extrase deductiv din prima. După părerea lui Lange această situație era de natură să faciliteze înțelegerea legilor economice (Lange, 1959) și să le înzestreze cu tăria necesității logice. Acest fel de interpretare a problemei de către Lange este foarte apropiat de o concepție anterioară formulată de Slucki (1926), deși Lange nu face nici o referire directă la ea. Totuși, interpretarea lui Lange e mai pătrunzătoare, deoarece el a subliniat de asemenea că praxiologia poate servi practica economică în calitate de consultant metodologic, cu condiția ca această practică să fie prin natura ei o activitate rațională. Lange a criticat concepția reducionista a lui von Mises (1949) care identifica economia cu praxiologia.

Economia politică a lui Lange nu este singura teorie care a găsit în praxiologie ghidul său metodologic. Este și cazul unei tehnologii sau teorii a științelor tehnice al cărei fir metodologic a fost fundamentat de Wasiutynski (1962), fiind inspirat din considerații praxiologice. Această preocupare a fost dezvoltată și generalizată apoi pentru a cuprinde toate activitățile preparatorii în metodologia designului (Gasparski, 1972), cu referiri directe la metodologia generală și adoptând programul studiilor metodologice formulat de Ajdukiewicz (1965) pentru metodologia științei.

Acestei foarte succinte descrieri a diferitelor ramificații ale arborelui praxiologic îi vom adăuga câteva concretizări: abordarea praxiologică a procesului de cercetare (Radnitzky, 1973), analiza procesului de determinare a scopurilor și direcțiilor dezvoltării sociale (M'Pherson, 1973), ecologia (Maldonado, 1970), teoria formală, „gramatica” activităților (Nowakowska, 1973), a, b) și alte realizări mai puțin importante.

Ceea ce este comun concretizărilor particulare amintite sau neamintite aici este modul de abordare a problemei, mod constând în tentativa de a realiza o descriere precisă a fragmentului de realitate studiat cu ajutorul categoriilor praxiologice, și totodată de a descoperi structurile care constituie condițiile unei acțiuni eficiente în domeniul supus investigării. Această metodă, numită abordare praxiologică, este asemănătoare cu mai bine cunoscuta abordare sistemică; și aceasta pentru că praxiologia ca atare aparține aceleiași familii de discipline ca teoria sistemelor, familie pe care Kotarbiński a prezentat-o cu cîtva timp în urmă ca teorie a complexelor sau a evenimentelor.

Dacă ar fi să determinăm diferențele dintre abordarea sistemică și cea praxiologică atunci ar trebui să evidențiem mai întâi deosebirile în privința *genezei*. Abordarea sistemică se originează în observarea unui tip special de activitate în care cunoașterea realității este obiectivul

final. Spre deosebire de aceasta, abordarea praxiologică își are originile în observarea activităților practice.

Praxiologia declară că toate tipurile de activități fac obiectul studiilor ei, dar, de fapt, abordarea praxiologică este utilizată în general (cu unele excepții) doar la studierea activităților care schimbă realitatea.

A doua diferență, privind, de data aceasta, activitatea-obiect, rezultă din nivelurile diferite de generalizare. Abordarea sistemică este centrată în fond pe un obiect interpretat ca sistem, pe când abordarea praxiologică este orientată cu precădere spre subiectul acțiunii numit agent.

A treia deosebire, referitoare la *caracteristica de bază*, constă în faptul că tratarea holistică a oricărui obiect este caracteristică abordării sistemice, pe când, în abordarea praxiologică, tratarea pe criteriul eficienței e tipică. Această diferență e ușor de înțeles dacă ne străduim să comparăm înțelesul adjectivului „sistemic” cu cel al adjectivului „praxiologic”: primul înseamnă „abordat holistic”, pe când cel de-al doilea înseamnă „eficient” sau „eficace”. Aceasta nu presupune, desigur, că abordarea praxiologică trebuie înțeleasă ca neincluzând un tratament holistic, iar abordarea sistemică fără nici o legătură cu eficacitatea. Atita doar că în abordarea praxiologică cel mai important aspect este cel al eficienței activităților, pe când caracterul de totalitate este de importanță secundară și, viceversa, în abordarea sistemică eficiența este de importanță secundară.

Ceea ce este asemănător în ambele abordări este urmărirea atingerii unei soluții finale optime (scop) în condiții date și totodată o considerare sintetică a fenomenelor.

Asemănarea dintre abordările sistemică și praxiologică precum și dintre alte abordări metodologice posibile rezultă dintr-o tendință de integrare specifică activităților contemporane de prelucrare a informației, mai ales din domeniul științei și tehnologiei. Această asemănare reflectă căutările orientate spre găsirea unor instrumente metodologice capabile să depășească barierele informaționale dintre diferite discipline științifice, ca și dintre știință și tehnologie sau dintre amîndouă și practică (Gasparski, 1975).

3. Praxiologia și teoria deciziei

Primul autor care a evidențiat afinitățile dintre praxiologie și teoria deciziei a fost Oscar Lange, menționat mai sus în legătură cu descrierea relațiilor dintre praxiologie și teoria economică. El concepea praxiologia într-un sens mai îngust decît Kotarbiński, deoarece o pri-

vea ca pe o teorie a activităților raționale, nu eficiente (Lange, 1964), prin aceasta el înțelegând toate activitățile care satisfac postulatul raționalității, enunțat astfel:

(a) maximizarea rezultatului activității cu input constant, sau

(b) minimizarea input-ului cu un rezultat constant al activității.

Lange a dat diferite formulări matematice problemei, i.e. programare liniară, programare nonliniară, programare dinamică, cercetare operațională — ca operaționalizare a problemei raționalității oricărei activități. Consecința acestui fapt a fost includerea acestor tehnici, care facilitează alegerea, în praxiologie sau mai precis, în subdiviziunile sale specializate care se ocupă cu alegerea și cu deciziile optime.

Punctul de vedere al lui Lange a fost popularizat în Polonia într-o asemenea măsură încât Marea enciclopedie universală poloneză a inclus metodele menționate mai sus la cuvântul „praxiologie”, adăugând la ele teoria jocurilor.

Independent de Lange, dar cu referiri la lucrările lui Kotarbiński, o atitudine similară primului a afișat Arnold Kaufmann, autorul francez al popularei cărți intitulată *Știința luării deciziilor* și avînd subtitlul *O introducere în praxiologie* (1968). El consideră că aparțin praxiologiei nu numai metodele menționate înainte, ci și tehnicile de programare cum ar fi, de exemplu, PERT, pe care el le numește praxiograme. Kaufmann sugerează crearea unor laboratoare praxiologice pentru a servi scopul dezvoltării abilităților în procesele de luare a deciziilor. Să mai adăugăm aici că autorul a emis o teză despre tendința naturală a organismelor vii de a se comporta eficace (într-un anume sens) și a cerut în același timp să fie întreprinse studii empirice în acest domeniu, pentru a folosi termenul său, în domeniul biopraxiologiei (Kaufmann, 1968).

Se pare că, împotriva sugestiei lui Kaufmann, studiile întreprinse asupra comportamentului decizional, în primul rînd al omului, au fost bazate pe teoria behavioristă a luării deciziilor. Unii autori, cu totul incidental, includ aceste studii în praxiologie, cum ar fi de pildă J. Koziellecki în ultima sa carte (Koziellecki, 1975). Koziellecki distinge o teorie a deciziilor raționale și o include în praxiologie ca pe o teorie normativă care „formulează rațional (optimal) metodele de a soluționa tipuri particulare de probleme de decizie pe baza anumitor postulate de raționalitate”. În schimb, teoria psihologică descriptivă intenționează să răspundă la întrebările: „Cum fac oamenii alegerile? Cum soluționează ei în realitate problemele de decizie? Comportamentul lor satisface postulatele elementare ale raționalității metodologice?” (Koziellecki, 1975).

Iată-ne acum în situația de a aborda principala problemă a acestui studiu, i.e. compararea praxiologiei cu teoria deciziei. Un lucru, cel puțin, trebuie să fie clar din considerațiile noastre anterioare: că originile celor două discipline sînt foarte diferite. Cercetările teoretice asupra

deciziei au fost din plin motivate de nevoi practice. E suficient să amintim în această ordine de idei diferitele ramuri ale cercetării operaționale, toate tipurile de programare, procedurile de optimizare etc. Pe de altă parte, praxiologia pare a fi de inspirație filozofică, cel puțin în primele ei stadii de dezvoltare. Nu este deloc o coincidență că însuși Kotarbinski este un filozof prin excelență.

Consecințele acestui fapt nu pot fi neglijate. Ele sînt mai evidente în problema gradului de generalitate a chestiunilor pe care cele două discipline încearcă să le rezolve. În timp ce interesul praxiologiei se concentrează pe acțiunile umane cu scop *ca atare*, teoria deciziei lucrează numai cu *anumite clase* de astfel de acțiuni. O asemenea limitare a domeniului (caracteristică teoriei deciziei) este legată de chiar înțelesul cuvîntului „decizie”, care, în acest context, este aproape sinonim cu „alegerea unei căi de comportare”. Se presupune că cel ce ia decizia are la dispoziție o mulțime bine definită de alternative între care să aleagă. Această presupunere este necesară pentru tipul indicat de teorie, căci conceptul de „decizie optimă” depinde de ea și deci tot de ea depinde și problema clasică a găsirii unui algoritm care să asigure optimalitatea.

Această preocupare în legătură cu problema optimalității e absentă în praxiologie. Caracteristic în acest sens este faptul că în lucrarea fundamentală a lui Kotarbinski, cuvîntul „decizie” apare numai într-un mod neesențial, iar „optimal” nu apare deloc la index.

Primul obiectiv al praxiologiei este să analizeze înțelesul termenilor de bază utilizați pentru a descrie acțiunile teleologic orientate. Astfel de concepte ca „scop”, „agent”, „material”, „instrument”, „alegere”, sînt analizate și redefinite pentru a forma un cadru consistent pentru o teorie generală a acțiunii eficiente. Nu pot fi evitate aici probleme tipic filozofice cum este aceea a naturii relației cauzale (ce înseamnă că acțiunea lui X a produs o anumită stare de lucruri?). Această analiză este îndeobște făcută în limbajul tradițional al filozofiei, întărit de convenții caracteristice pozitivismului logic.

Modelele teoretice decizionale sînt mai modeste în ce privește țelurile pe care și le propun, dar mai ambițioase în privința profunzimii analizei. Aceasta explică atât multiplicitatea modelelor, special adaptate la anumite tipuri de situații, cît și izbitoarea diferență de limbaj: aici asumptiile sînt exprimate matematic ceea ce face posibilă o deducere a consecințelor în sensul strict al cuvîntului. Componentele psihologice ale acțiunilor umane conștiente sînt reduse la următorii factori: evaluarea consecințelor și estimarea șanselor; ele sînt descrise formal în maniera obișnuită, cu ajutorul funcțiilor reale, respectiv al probabilității subiective și utilității.

A spune că nici unul dintre aceste lucruri nu se aplică în praxiologie ar fi o exagerare. Mai precis, au existat câteva tentative de formalizare a conceptelor praxiologice cum ar fi cele de „metodă”, „eficiență”, „scop”, motivate de insatisfacția crescândă cauzată de abordările pur verbale. Totuși, aceste realizări fie că reprezintă o simplă adaptare a instrumentelor teoriei deciziei (e.g. Szaniawski, 1963; Bartosziński, 1963), fie își ating prea puțin obiectivele din cauza extraordinarei complexități a conceptelor astfel introduse. Cît privește cele mai recente încercări de a crea o abordare praxiometrică (Gasparski, 1970; Nowakowska, 1970; Dorosinski, 1972; Bojarski, 1975), este încă prea devreme să le apreciem potențialitățile.

Dacă pînă acum am accentuat asupra diferențelor de puncte de vedere și/sau metode dintre teoria deciziei și praxiologie, să notăm totuși că un teren comun pentru cele două discipline există. Modelul familiar al alegerii în condiții de incertitudine este suficient de general pentru a putea fi numit praxiologic.

Acest lucru este confirmat și de faptul că criteriile de alegere cum sînt: maximizarea utilității așteptate, pierderea maximă sau minimă, au fost definite și discutate în termenii acestui model. Or, unul din scopurile declarate ale praxiologiei este tocmai de a oferi criterii de eficiență acțiunilor umane. Dacă sîntem de acord că utilitatea reprezintă evaluarea *totală* a unei acțiuni în condiții date, atunci putem spune că modelul amintit mai sus formalizează o problemă praxiologică: Cum să definim eficiența unei acțiuni, cînd rezultatele ei depind de un factor care nu este sub controlul agentului? Postulatele care trebuie satisfăcute de orice răspuns la întrebarea amintită exprimă un punct de vedere esențialmente praxiologic.

Aceleași considerații se aplică și la teoria jocurilor, de obicei concepută ca parte a teoriei deciziei. Comportarea rațională în situații de conflict a fost studiată de praxiologie încă de la primele începuturi ale acestei discipline. Termenul „cooperare negativă” a fost în mod inspirat utilizat în acest context. Praxiologia a formulat, în propriul ei limbaj, anumite principii ale acțiunii eficiente în situații conflictuale. De pildă, unul dintre aceste principii (evident inspirat din analiza bătăliilor militare) recomandă concentrarea efortului înspre scoaterea din joc a acelei părți a forțelor oponentului de care depinde comportamentul celorlalte părți (unitatea de comandă, sistemul nervos etc.).

Desigur, o asemenea indicație nu poate fi exprimată în limbajul standard al teoriei jocurilor. Pe de altă parte, se poate argumenta că tot ceea ce spune teoria jocurilor aparține praxiologiei, căreia îi îmbogățește astfel domeniul și metodele. Un exemplu edificator este conceptul de strategie, înainte necunoscut în praxiologie, deși expresii ca „acțiune

complexă" sau „secvență de acte" erau de uz frecvent în câmpul praxiologiei. Diferența dintre aceste concepte poate fi descrisă astfel:

O strategie este un algoritm pentru un comportament secvențial, care ia în considerare toate răspunsurile posibile ale mediului la actele clementare executate. Cu alte cuvinte, ea este un plan de acțiune detaliat, multivariat. Pe de altă parte, o „secvență de acte" așa cum e considerată în praxiologie, este o serie specifică de acțiuni simple, astfel încât cele anterioare-temporal le condiționează pe cele ce urmează. O secvență de acte poate fi rezultatul aplicării unei strategii, deși nu este absolut necesar să fie așa. Din punct de vedere conceptual secvența de acte este mai simplă decât strategia; definiția în teoria mulțimilor a acesteia din urmă este în adevăr foarte complexă.

Am discutat acest caz în detaliu pentru că el ilustrează diferențele de abordare: teoria deciziei lucrează cu mulțimi de alternative bine definite, închise, în timp ce praxiologia analizează adaptarea comportamentului la un scop, fără presupunerea vreunei limitări a inventivității agentului. De asemenea, cazul în discuție evidențiază posibilitatea ca anumite concepte specifice ale teoriei deciziei să fie în mod profitabil utilizate în analizele praxiologice.

Are loc și situația inversă? Ce profit poate fi oare așteptat de la încercarea de a adapta conceptele praxiologice la nevoile teoriei deciziei? Răspunsul la această întrebare este astăzi în bună măsură o simplă presupunere. Totuși, se pare că în actualul stadiu de dezvoltare a teoriei deciziei, se dovedește extrem de fructuoasă încercarea de a privi aceleași probleme și dintr-un alt punct de vedere, de pildă din unul praxiologic.

S-a spus de multe ori că paradigma clasică a teoriei deciziei (strategii, stări de lucruri, utilități) a fost exploatată într-o asemenea măsură încât cu greu reușește să-și mai mențină utilitatea. O anume schimbare radicală în această paradigmă este în genere resimțită ca o necesitate. Totuși, nu este clar ce fel de model ne-ar oferi o mai adâncă scrutare înlăuntrul procesului de luare a deciziilor raționale. Abordarea praxiologică își poate dovedi utilitatea în acest caz, tocmai datorită punctului de vedere diferit pe care-l oferă asupra lucrurilor; accentul este pus pe scop, mai degrabă decât pe mulțimea deschisă a actelor posibile.

Această dispută nu este, desigur, tranșată. Sîntem departe de a ști clar cum pot fi formalizate conceptele praxiologice, dacă eventual pot fi. În cel mai bun caz se poate afirma că există unele speranțe în tentativa de a construi un model formal al vagilor, dar adesea pătrunzătoarelor, rezultate ale analizei praxiologice.

Bibliografie

1. AJDUKIEWICZ, K. *Logika pragmatyczna (Logica pragmatică, în polonă)*, Warszawa, P.W.N. 1965. *Pragmatic Logic*, Dordrecht, Holland. Reidel, 1974.
2. BARTOSZYNSKI, R., *O pojęciu skuteczności i metody działania (Asupra concep-
tului de eficiență a unei metode, în polonă)*, în „Materiały Prakseologiczne”,
1963, 6.
3. BOGDANOW, A., *Wsieobszcrafa organizacjonafja nauka (Știința generală a orga-
nizării)*, editja a 3-a; prima ediție, 1912), în rusă Leningrad, Moscova,
1925.
4. BOJARSKI, W. W. & BOJARSKI, N., *Wartościowanie czynników trudno wymier-
nych w gospodarce narodowej, ze szczególnym uwzględnieniem strat czasu i
życia ludzkiego. (Evaluarea factorilor greu măsurabili din economia națio-
nală, în particular a pierderii de timp și de viați umane)*, în polonă în „Prak-
seologia”, 1975, 53 (1).
5. BOURDEAU, L., *Théorie des sciences. Plan de science integrale*, Paris, 1882.
6. DOROSINSKI, W. C., *Rozwoj analizy efektów użytkowych i jej zastosowania. (Con-
tribufii la analiza utilității și a aplicațiilor ei)* în polonă. *Archiwum Inży-
nierii Ładowej*, 1972, 18 (3–4).
7. ESPINAS, A., *Les origines de la technologie. „Revue Philosophique de la France et
de l'Étranger”, 1890, 30.*
8. ESPINAS, A. *Les origines de la technologie*, Paris, 1897.
9. GASPARI, W. W., *Comments on the concept of efficiency in „Kommunikation”,*
1969, 5 (2).
10. GASPARI, W. W. *Kryterium i metoda wyboru rozwiązania technicznego w ujęciu
prakseometrycznym. (Criteriu și metodă de a selecta o soluție tehnică; abor-
dare praxiometrică)*, în polonă, Warszawa, PWN, 1970.
11. GASPARI, W. W., *Prolegomena do metodologii projektowania. (Introducere în
metodologia design-ului)*, în polonă, în „Prakseologia”, 1972, 41. (a).
12. GASPARI, W. W., *Systems methodology, its nature, structure and applications.
Some remarks in R. Trappl & F. P. de Hanika (Eds.), Progress in cyber-
netics and systems research.*, Washington, Hemisphere Publishing Co., 1972,
(b).
13. GASPARI, W. W., *The design activity as a subject of studying — the design metho-
dology in „Design Research and Methods”, 1973, 7 (4).*
14. GASPARI, W. W., & LEWICKA, A., *Problematyka badań systemowych. (Pro-
bleme ale cercetării sistemice. O tentativă de sistematizare)*, în polonă, în
„Prakseologia”, 1973, 46 (2).
15. GLISZCZYNSKA, X., (Ed.), *Motywacja, (Motivafja)*, în polonă, în „Materiały
Prakseologiczne”, 1964, 19.
16. GLISZCZYNSKA, X., (Ed.), *Motywacja (Motivafja)*, în polonă, în „Prakseologia”,
1974, 51–52 (3–4).
17. KAUFMANN, A., *The science of decision-making. An introduction to praxiology.*
London, World University Library, 1968.
18. KOTARBINSKI, T., *Szkice praktyczne. (Eseuri practice)*, în polonă, Warszawa,
E. Wende, 1913.
19. KOTARBINSKI, T., *O istocie i zadaniach metodologii ogólnej — praxeologii (Asupra
esenței și scopurilor metodologiei generale — praxiologia)*, în polonă, în
„Przegląd Filozoficzny”, 1938, 1.
20. KOTARBINSKI, T., *Traktat o dobrej robocie (Tratat despre lucrul bine făcut)*, în
polonă, Wrocław, Warszawa, Kraków, Ossolineum, 1955. *Praxiology:
An introduction to the science of efficient action*, Oxford, Pergamon Press,
1965.

21. KOTARBIŃSKI, T., *Prakseologia (Praxiologia)*, in polonă, in „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1962, 6 (3).
22. KOTARBIŃSKI, T., *Od tematu do traktatu (De la idee la „Tratat”)*, in polonă, in „Prakseologia”, 1974, 50 (2).
23. KOZIELECKI, J., *Psychologiczna teoria decyzji (Teoria comportamentală a deciziei)*, in polonă, Warszawa, PWN, 1975.
24. LANGE, O., *Ekonomia polityczna (Economia politică)*, in polonă, Warszawa, PWN, 1959.
25. LANGE, O., *Optymalne decyzje. Zasady programowania*, (in polonă), Warszawa, PWN, 1964, *Optimal decisions. Principles of programming*, Oxford, Pergamon Press, 1971.
26. LANGE, O., *Znaczenie prakseologii dla ekonomii politycznej (Importanța praxiologiei pentru economia politică)*, in polonă, in „Materiale Praxeologice”, 1965, 20.
27. LENIEWICZ, E., *Dyrektywy praktyczne: Konstrukcja i uzasadnianie (Directivele practice: construcție și justificare)* in polonă, Warszawa, PWN, 1971.
28. MALDONADO, T., *Design, nature, and revolution. Toward a critical ecology*, New York, Harper & Row, 1970.
29. MARTIN, M., *Le travail humain, son analyse, ses lois, son évolution*, Paris, 1978.
30. MISES, L. von, *Nationalökonomie, Theorie des Handels und Wirtschaftens*, Geneva, Yale University Press, 1940.
31. MISES, L., von, *Human action. A treatise on economics*, New Haven, Yale University Press, 1949.
32. MOULOU, N., *Les structures, la recherche et le savoir. Reflexions sur la méthode et la philosophie des sciences exactes*, Paris, Payot, 1968.
33. M'PHERSON, P. H., *A perspective on systems science and systems philosophy*, London, The City University, 1973, (a).
34. M'PHERSON, P. H., *Systems science and interdisciplinary education*, London, The City University, 1973, (b).
35. NOWAK, L., *Zasady marksistowskiej filozofii nauki. Proba systematycznej rekonstrukcji. (Principii ale filozofiei marxiste a științei. O tentativă de reconstrucție sistematică)*, in polonă, Warszawa, PWN, 1974.
36. NOWAKOWSKA, M., *Niektóre aspekty praxeologiczne psychometrii (Unele aspecte praxiologice ale psihometriei)*, in polonă, in „Prakseologia”, 1970, 35.
37. NOWAKOWSKA, M., *Language of motivation and language of actions*. The Hague, Mouton, 1973.
38. OSTROWSKI, J. J., *Alfred Espinas, précurseur de la praxiologie. Ses antécédents et ses successeurs*, Paris, Librairie générale de droit, 1973.
39. PODGORECKI, A., *Trzy modele socjotechniki (Tre modele de sociotehnică)*, in polonă, in „Fragmenty Filozoficzne”, 1967, 3.
40. PSZCZOŁOWSKI, T., *Praca człowieka (Munca umană)*, in polonă, Warszawa, PWN, 1966.
41. PSZCZOŁOWSKI, T., *Praxeologiczne sposoby usprawniania pracy (Modalități praxiologice de a face munca mai eficientă)*, in polonă, Warszawa, PWN, 1969.
42. RADNITZKY, G., *Toward a theory of research, which is neither logical reconstruction, nor psychology or sociology of science* in „Teorie a Metoda”, 1973, 5 (2).
43. RAPP, F., (Ed.), *Contributions to a philosophy of technology*. Dordrecht, Holland, Reidel, 1974.
44. SLUCKI, E., *Ein Beitrag zur formalpraxeologischen Grundlegung der Ökonomik. Annales de la classe des sciences sociales économiques, Académie Ukrainienne des Sciences*, Kiev, 1926.

45. STONERT, H., *Analiza logiczna pojęć nauki o działaniu. (O analiză logică a conceptelor utilizate în teoria acțiunii)*, in polonă, „Prakseologia”, 1968, 29.
46. SZANIAWSKI, K., *O pojęciu skuteczności metody. (Asupra conceptului de eficiență a unei metode)*, in polonă, in „Materiały Prakseologiczne”, 1963, 6.
47. SZANIAWSKI, K., *Preface to the book of T. Kotarbinski, ABC of practicalness* (in polonă), Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972.
48. SZANIAWSKI K., *Information and decision as tool of philosophy of science*, in Danish Yearbook of Philosophy, 1973, 10.
49. SZANIAWSKI, K., *Logiczne aspekty optymalizacji (Aspecte logice ale optimizării)*, in polonă, in „Biuletyn Naukowy Instytutu Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego,” 1974, 32.
50. WASIUTYNSKI, Z., *O analizie efektów użytkowych w technice (Asupra analizei utilizabilității în tehnologie)*, in polonă, Warszawa, PWN, 1962.
51. ZAVALA, V. S., de., *Indagaciones praxiologicas. Sobre la actividad lingüística*, Madrid, 1973.
52. ZIELENIEWSKI, J., *Organizacja zespołów ludzkich (Organizarea echipelor umane)*, in polonă, Warszawa, PWN, 1964.
53. ZIELENIEWSKI, J., *Organizacja i zarządzanie (Organizare și conducere)*, in polonă, Warszawa, PWN, 1969.
54. ZIELENIEWSKI, J., *Remarks of a Polish praxiologist on the subject of a paper by C. Gutierrez, Theory and Decision*, 1971.

DETERMINISMUL ACȚIUNII SOCIALE

ION MORARU

Înțelegerea și mai ales influențarea acțiunilor individuale și colective ale oamenilor nu sînt posibile în afara cercetării aprofundate a fenomenelor motivaționale. Din perspectiva determinismului materialist-dialectic, motivația este definită drept rezultat al acțiunii *cauzelor externe*, prin intermediul *condițiilor interne*, rezultat ce se exprimă într-o *totalitate de mobiluri interne*, cu funcție dinamogenă în acțiune.

Desigur, relația dintre cauzele externe și condițiile interne este de ordin fundamental în explicarea comportamentului acțional. În funcție de soluționarea ei, vom delimita concepțiile deterministe — de cele indeterministe în interpretarea fenomenelor subiectiv-motivaționale și acțional-comportamentale, cît și diferitele nuanțe ale determinismului (mecanicist sau materialist-dialectic). Totuși, trebuie să recunoaștem că relația extern-intern se situează la nivelul punerii problemelor și nu la cel al soluționării lor aprofundate. Problemele determinismului, la nivelul fenomenelor comportamental-acționale se, cer lărgite și aprofundate. O direcție de cercetare extensivă și intensivă a lor ni se pare a fi aceea de a le pune în relație cu sistemul categorial al determinismului materialist-dialectic. Acesta este obiectivul pe care ni-l propunem în acest studiu.

Cercetările filozofice în domeniul determinismului au făcut mari progrese teoretice și metodologice, mai ales prin investigarea aprofundată a determinismului fenomenelor fizice. În contact cu marile descoperiri științifice din fizica experimentală și teoretică contemporană, conceptele tradiționale ale teoriei determinismului au fost îmbogățite, aprofundate, extinse ca sferă, nuanțate, îndelung „slefuite”, perfecționate, devenind mai flexibile și mai sensibile la subtilități teoretice, la finețea antitezelor dialectice, la asemănări și deosebiri, la conexiuni,

interacțiuni și mediații. Au apărut concepte și metodologii noi. Au fost elaborate numeroase modele deterministe posibile de interpretare a fenomenelor cuantice. S-a purtat și încă se mai poartă un dialog animat între școli fizice de orientări filozofice divergente, din a căror confruntare de opinii s-a realizat un progres remarcabil în teoria și metodologia determinismului ¹.

Din perspectiva acestor bogate achiziții ale gândirii științifice și filozofice contemporane, teoria materialist-dialectică a determinismului se configurează și se definește printr-un sistem complex de concepte și de reguli metodologice:

a) Determinismul materialist-dialectic asimilează și integrează în structura sa conceptul dialectic de *conexiune universală* a obiectelor și fenomenelor. Orice obiect sau fenomen se cere înțeles și cercetat sub aspectul multilateralității. El cade simultan sub incidența unor multiple conexiuni, se cere înțeles în unitatea dialectică a sincronului și diacronicului. Din perspectivă sincronică, un obiect sau fenomen se află într-un context conexional corespunzător unor coordonate spațio-temporale date. Din perspectivă diacronică, același obiect sau fenomen se află succesiv în coordonate spațio-temporale diferite și deci, în contexte conexionale variate. Schimbările conexionale, pe fondul unor variații cantitative, afectează calitatea obiectelor și fenomenelor, ceea ce face ca un obiect sau fenomen, în contexte conexionale diferite, să prezinte trăsături calitative variabile. De aici decurge cerința metodologică deterministă ca obiectele și fenomenele să fie cercetate *concret*, într-un sistem bine determinat de conexiuni, relații și, totodată, să fie interpretate în devenirea lor, în trecerea succesivă în alte sisteme de conexiuni și relații, care, împreună cu variațiile cantitative, conferă obiectelor și fenomenelor alte determinații calitative. Din acest punct de vedere, în literatura de specialitate este consemnată opinia potrivit căreia obiectele și fenomenele trecând într-un nou sistem de conexiuni, capătă o calitate nouă ce se cere surprinsă printr-un concept inedit ².

Dacă vom aplica această interpretare conexional-deterministă la lumea fenomenelor subiectiv-motivaționale și acțional-comportamentale,

¹ S. Sakata, *Cu privire la problema interpretării teoriei mecanicii cuantice*, în *Materialismul dialectic și științele naturii*, vol. IX, București, Edit. politică, 1964, p. 115—132.

² S. L. Rubinstein, *Existență și conștiință*, ediția a II-a, București, Edit. științifică, 1962, p. 287. O explicație consistentă a schimbării calității obiectelor și fenomenelor nu se poate întemeia, după opinia noastră, doar pe principiul schimbării sistemului de conexiuni. Acest principiu se cere neapărat corelat cu principiul variațiilor cantitative.

Principiul determinist al schimbării sistemului de conexiuni aplicat la interpretarea unor fenomene social-umane pune în evidență schimbarea *calității contextuale*. Acest concept este sinonim cu conceptul psihosociologic de *rol*. În această accepțiune el vom utiliza în paragrafele următoare.

decurge că succesiv, pe intervale relativ mici de timp, omul e pus în sisteme conexionale variate, ceea ce atrage după sine o variație corespunzătoare a calității sale contextuale, în funcție de sistemul conexional. De pildă, într-un sistem organizațional formal, o persoană are un anumit status, îndeplinind, corespunzător, un anumit rol, adică o anumită calitate contextuală. După orele de program, iese din acest rol și trece succesiv printr-o serie de alte roluri (calități): în raport cu personalul de pe mijloacele de transport în comun are calitatea de *călător*, în raport cu personalul dintr-un magazin oarecare este *cumpărător*, dacă intră într-o sală de spectacole să se deconecteze, va fi *spectator*, sau să zicem dacă va merge la un medic se va găsi în postura de *pacient*. Fiind nevoit să meargă într-o audiență la un director spre a cere să i se rezolve ceva, va avea calitatea de *solicitor*. Ajungând acasă se va găsi într-o nouă calitate, aceea conferită de relațiile sale familiale (soț, tată etc.). Din această interpretare nu decurge că omul, trecând succesiv și la intervale de timp relativ mici prin toate aceste calități contextuale, se depersonalizează de fiecare dată, dar nici nu înseamnă că în toate aceste contexte și sisteme conexionale el nu va suferi nici un fel de variații subiective-comportamentale. Persoana umană posedă o mare plasticitate comportamentală care-i asigură posibilitatea să treacă succesiv și cu repeziciune (aici intervin și unele particularități temperamentale) de la o calitate la alta. Altfel, ne imaginăm ce comportament paradoxal ar prezenta o anumită persoană care n-ar avea mobilitatea necesară să-și adapteze calitatea comportamentală la sistemul conexional, continuând să se comporte în contextul familial, de pildă, ca în cel profesional, sau invers.

După cum am văzut, prin motivație înțelegem, în esență, o totalitate de mobiluri interne (trebuințe, atracții, emoții, interese, intenții, atitudini, idealuri etc.), rezultate din interacțiunea cauzelor externe cu condițiile interne, mobiluri care asigură tonusul dinamogen și orientativ-valoric al persoanei. În virtutea principiului determinist-conexional, comentat mai înainte, decurge că sistemul motivațional se cere înțeles într-un context conexional variabil și dinamic, cu alternanțe frecvente pe intervale relativ mici de timp. Într-un context conexional dat, o persoană oarecare va fi puternic motivată, într-un alt context conexional, aceeași persoană va deveni slab motivată, sau pur și simplu submotivată. Dacă ne vom referi, de exemplu, la sistemul de trebuințe, ca pivot al motivației, vom constata că în contexte conexionale variabile sistemul de trebuințe va fi și el variabil. De pildă, în sistemul organizațional formal sistemul de mobiluri este format din trebuințe de satisfacție profesională, de promovare, de prestigiu, de câștig etc. Într-un interval relativ scurt de timp, persoana trecând într-un alt sistem conexional și deci într-o nouă calitate, să zicem aceea de *călător* pe mijloacele de transport în comun, aici trebuințele vor fi altele: de siguranță

a circulației, de confort, de rapiditate, de conduită civilizată etc. În calitatea sa de cumpărător, aceeași persoană va manifesta alte trebuințe: de servire igienică și civilizată, trebuințe și cerințe ce se vor raporta la calitatea și varietatea produselor etc. Desigur, este ușor de observat că schimbarea calității contextuale nu presupune anularea trebuințelor anterioare. Acestea se conservă. Revenind cu o anumită periodicitate la același rol (calitate), revii de fapt și la relativ același sistem de trebuințe. De aici nu decurge că sistemul de trebuințe e invariabil. La intervale mai mari de timp, în funcție de sistemul social, de factorii de progres la nivel individual și social, trebuințele se modifică sub raport cantitativ și ca varietate calitativă. Din însăși satisfacerea unor trebuințe se nasc alte trebuințe de ordin superior, care le integrează și le subordonează pe cele de ordin inferior, rezultând un progres permanent în aria trebuințelor.

În exemplele date ne-am referit numai la trebuințe. Există temeii să credem că fiecare element din sistemul de mobiluri care formează motivația (interese, emoții, atitudini etc.), cunoaște variații în funcție de sistemul conexional dinamic. Pe de altă parte, iese în evidență solicitarea intensă la care este supusă persoana permanent, în nevoia ei de a se adapta rapid și adecvat la succesiunea de sisteme conexionale, prin schimbarea calității contextuale.

b) Teoria materialist-dialectică a determinismului se configurează pe conceptul de cauzalitate. Acest concept presupune înțelegerea dialectică a legăturilor complexe și variabile dintre *cauze, efect și condiții*. Cercetările contemporane au evidențiat rolul tot mai însemnat al *condițiilor* în contextul cauzalității. Condițiile constituie o *variabilă independentă*, iar cauzele și efectele sînt *variabile dependente* de condiții. Variația efectelor este dependentă în mai mare măsură, și în primul rînd de variația condițiilor, decît de natura cauzelor. O cauză poate genera simultan sau succesiv mai multe efecte. Aceeași cauză, în condiții schimbate, va genera efecte diferite. Cauze diferite, simultane și paralele, pot concura la producerea unui și aceluiași efect, variabil în funcție de condiții. Cauze și efecte, aflate în raporturi de generare, de la cauză la efect, se pot lega, alcătuiind *lanțuri cauzale* complexe, în care succesiv, efectul și cauza pot să-și schimbe rolul, efectul devenind cauză, în raport cu un efect ulterior, cauza fiind de fapt efect, în raport cu o cauză anterioară.

Așadar, într-un context conexional complex, același fenomene pot să fie succesiv cauze și efecte, în legături conexionale variate. Cauzele și efectele nu se află în raporturi de juxtapunere, ci în multiple relații integrative, de conjugare complexă.

Pe de altă parte, viziunea materialist-dialectică asupra determinismului, în consens cu descoperirile ciberneticii, atribuie efectului un rol activ, de influențare prin conexiune inversă a cauzei care l-a generat.

Fenomenele subiectiv-motivaționale și acțional-comportamentale se raportează la cauzalitate din cel puțin trei puncte de vedere: 1. al condițiilor; 2. al lanțului causal; 3. al rolului activ al efectului.

1. În ceea ce privește *condițiile*, am văzut că ele se situează ca element definitoriu în însăși definiția motivației. Condițiile se cer înțelese nu doar ca mediu pasiv de manifestare a cauzelor, ci ca o componentă *activă și selectivă* a cauzalității, de care depind, în bună măsură, înseși cauzele și efectele. Cu atât mai mult, atunci când este vorba de ființe umane, condițiile lor interne constituie un sistem extrem de complex de elemente și relații, variabile în contexte conexionale diferite în care se găsește simultan și succesiv persoana umană.

Ținând seama de natura bio-psiho-socială a ființei umane, condițiile interne ale persoanei se cer înțelese drept un compositum de elemente și relații de natură biologică-ereditară și psiho-socio-culturală, dobândite sub influența factorilor de mediu, educație și autoeducație. Aceste elemente se găsesc în *proporții variabile* de la o persoană la alta, fapt ce ne face să înțelegem cât de variate sînt condițiile interne ale ființei umane. Pe de altă parte, persoana se cere înțeleasă într-un proces de *autodevenire*, ceea ce înseamnă că proporția dintre factorii ereditari și cei psiho-socio-culturali se modifică continuu, în favoarea acestora din urmă, în coordonate spațio-temporale variabile și în contexte conexionale diferite. Se produc permanent acumulări cantitative în aria fenomenelor psiho-socio-culturale și treceri calitative de natură să confere proporției un caracter dinamic și extrem de variabil. Această constatare ne conduce la concluzia potrivit căreia condițiile interne ale unei persoane sînt variate și variabile nu numai în raport cu alte persoane, ci și în raport cu propriile sale condiții la un moment dat; ceea ce evidențiază procesul de continuă autodepășire.

Din perspectivă social-psihologică, condițiile interne ale unei microcolectivități sînt formate și ele dintr-un sistem complex de elemente (persoane) variate ca individualitate și de relații între ele, ceea ce constituie climatul psiho-sociologic al acelei microcolectivități. Acest microclimat, și el variabil, funcție de variațiile individuale, cât și de dinamica relațiilor interpersonale se constituie în contextul și pe fundalul unui macroclimat social-economic, de *relații de producție*, care-și pun o amprentă definitorie pe natura relațiilor interpersonale.

Tot acest complex de relații de producție și interpersonale ce formează climatul social-psihologic al unei microcolectivități poate fi considerat, din perspectivă determinist-cauzală, drept un *sistem de*

condiții interne. Dacă condițiile interne ale microcolectivității cuprind cel puțin două variabile (relațiile de producție deși variabile, pot fi considerate în raportul lor cu factorii de microclimat drept constante): persoane diferite și relațiile dinamice dintre ele. Dacă relațiile dintre persoane pot să fie total sau parțial de colaborare și întrajutorare, total sau parțial tensionale, total sau parțial conflictuale, ne putem da seama cu ușurință cât de variate pot să fie *condițiile interne* ale unei microcolectivități.

Ținând seama de relația exterior-interior în configurația deterministă a fenomenelor subiectiv-motivaționale și acțional-comportamentale, de rolul fundamental al condițiilor interne variate și dinamice, de la un individ la altul, de la o colectivitate la alta, putem înțelege de ce anume, persoane și colectivități, supuse unora și acelorași influențe cauzale exterioare, vor reacționa diferit la ele, funcție de natura condițiilor interne. Vom înțelege de ce unii oameni, față de anumite influențe externe și de condițiile lor interne la un moment dat, își vor forma, în condiții spațio-temporale variabile, o motivație pozitivă sau negativă, cu efecte comportamental-acționale diferite, la nivel individual și social.

2. Interpretarea *lanțului causal* aduce alte aspecte revelatoare în ceea ce privește relația exterior-interior în domeniul fenomenelor subiectiv-motivaționale și acțional-comportamentale. În definițiile date motivației se utilizează conceptele de *cauze externe* și *condiții interne*. Dacă la relația exterior-interior aplicăm teoria și metodologia lanțului causal, conceptele menționate necesită, după opinia noastră, o reconsiderare parțială. Dacă asupra unei persoane acționează, de pildă, o cauză externă, în funcție de condițiile interne, ea va genera un anumit efect subiectiv-motivațional și acțional-comportamental intern care, la rândul lui, din perspectiva lanțului causal, poate deveni cauză, de această dată *internă*, ce va genera un alt efect și așa mai departe. Vom încerca să prezentăm acest lucru pe o figură foarte simplă:

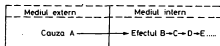

Fig. 1

În figura 1 se poate vedea că o anumită cauză externă A generează un efect intern B care, la rândul lui, poate deveni cauză internă, generând un alt efect C și așa mai departe.

Din această perspectivă, B, C, D, E pot fi socotite *cauze interne*, care generează o serie de efecte subiective ce nu pot să fie nesocotite, din perspectiva determinismului fenomenelor psihice. Pot să existe fe-

nomene subiectiv-motivaționale și acțional-comportamentale care își au cauza în exterior, unele care își au o determinare preponderent interioară, sau altele care sînt dublu și mixt determinate — exterior și interior.

Deci, din punct de vedere epistemologic, ne apare un concept nou în interpretarea deterministă a fenomenelor subiectiv-motivaționale și acțional-comportamentale, acela de *cauze interne*, care desemnează o anumite categorie de relații deterministe. Ne apare un raport nou, acela dintre cauzele externe, condițiile interne și cauzele interne. În ceraport se află cauzele externe și cele interne? Din perspectiva determinismului materialist-dialectic, ținînd seama și de relația fundamentală de adaptare a ființelor la condițiile exterioare ale mediului, de care depinde viața lor, trebuie să recunoaștem faptul că, în primă instanță și în ultimă instanță, determinismul exterior se impune, este fundamental și dominant, dar în același timp ne apare imperios necesar să ținem seama și de un *determinism interior*. De pildă, în figura 1, cauza A este exterioară, primă și declanșatoare, iar cauzele B, C, D, E sînt interne, secunde și declanșate. Evident, pe un alt model, putem întîlni și situații în care anumite fenomene psihice pot să fie declanșate de cauze interne, cauze care se circumscriu într-un lanț causal, prin raportare mediată la cauzele externe. Din această perspectivă, o definiție deterministă mai completă a fenomenelor subiectiv-motivaționale se poate da considerîndu-le drept o rezultantă a interacțiunii *cauzelor externe, condițiilor și cauzelor interne*, ce se exprimă într-o totalitate de mobiluri interne, care dinamizează și orientează valoric subiectul în acțiune.

3. *Funcția activă a efectului* se realizează, pe de o parte, așa cum am văzut, prin aceea că efectele devin ele însele cauze, într-un lanț causal, generînd alte efecte, iar pe de altă parte, efectele acționează asupra cauzelor care le-au generat, exercitînd asupra lor o funcție *dinamizatoare* sau *frenatorie*. În raport de nevoile vitale ale persoanei sau colectivităților. Atunci cînd cauzele externe și interne acționează în direcția realizării mobilurilor interne ale persoanei sau colectivităților, acestea contribuie activ și conștient la orientarea efectelor în direcția dinamizării acțiunii cauzelor, sau, dimpotrivă, atunci cînd cauzele acționează în sens opus, în raport cu mobilurile interne ale persoanelor sau grupurilor, acestea exercită prin efecte o acțiune frenatorie față de cauze.

Pe această cale, motivația, ca sistem de mobiluri interne, realizează o funcție *selectivă și activă* asupra cauzelor. Funcția activă a efectului față de cauze vine să sublinieze, din perspectivă materialist-dialectică, în antiteză cu interpretările fataliste, rolul activ al persoanei umane și al colectivităților față de cauzele exterioare și interioare, capa-

citătea lor de a schimba împrejurările și de a se opune cauzelor nefaste, care acționează împotriva progresului social-uman. Desigur, din această interpretare nu poate să decurgă o concluzie de ordin voluntarist, după care omul și colectivitățile umane ar putea să intervină, după plac, în, sistemul cauzalității, încălcând arbitrar orice cauză care ar contraveni în vreun fel oarecare, sistemului lor de mobiluri. Trebuie să recunoaștem că în anumite contexte naturale și social-istorice pot să existe cauze naturale sau sociale care, independent de atitudinea omului sau a colectivităților umane, își realizează până la urmă efectele. Între interpretările voluntariste și fataliste, *ca soluții extreme*, există o cale *mediană, moderată* care armonizează dialectic acțiunea obiectivă a cauzalității și funcția activă și transformatoare a persoanei și a colectivităților.

Rolul activ al efectului asupra cauzei care l-a generat ar putea fi redat prin următoarea figură:

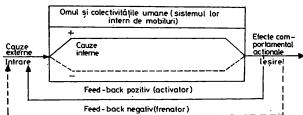

Fig. 2

Linia neîntreruptă exprimă feed-back-ul pozitiv (activator), reprezentând funcția activă a unor efecte, rezultate din cauze care acționează în consens cu sistemul intern de mobiluri ale persoanei și colectivităților, determinând astfel la acestea o reacție favorabilă față de cauze (+). În acest caz efectele îndeplinesc o funcție stimulatorie față de cauzele care le-au generat.

Linia întreruptă redă feed-back-ul negativ (frenator) reprezentând acele efecte rezultate din cauze ce se opun sistemului de mobiluri interne ale persoanei sau colectivităților, determinând astfel la acestea o reacție de împotrivire față de cauze (-). În acest caz, efectele joacă un rol de frinare a cauzelor care le-au generat.

c. În sistemul conceptual-metodologic al determinismului se înscriu și conceptele de *necesitate*, *întimplare*, *libertate*; cele de *legitate dinamică* și *statistică*; *posibilitate*, *probabilitate*, *realitate*; *scop* și *finalitate* etc.

În ceea ce privește conceptele de *necesitate*, *întîmplare* și *libertate*, spre deosebire de gândirea metafizică, care înțelegea aceste concepte în manieră dihotomică, pe de o parte necesitatea, pe de altă împlărea, pe de o parte necesitatea, pe de altă libertatea, viziunea materialist-dialectică pune în evidență corelațiile dialectice dintre aceste concepte și fenomene, dialectica subtilă a mișcării și trecerii lor unele în altele, în sisteme diferite și în contexte conexionale variate. Un fenomen sau un ansamblu de fenomene care, într-un sistem, cu un anumit context conexional era de domeniul necesarului, același fenomen sau ansamblu de fenomene, în alt sistem, cu altă configurație structurală și conexională, stă sub semnul împlătorului. Sau, în unul și același sistem, același fenomen, în viziune diacronică, în coordonate spațio-temporale diferite și deci în contexte structurale și conexionale variate, se poate manifesta, funcție de context, fie ca necesar, fie ca împlător.

În ceea ce privește legitatea, filozofia materialist-dialectică, în consens cu spiritul științei contemporane, corelează într-o unitate dialectică legile dinamice și legile statistice. Dinamicul și statisticul nu sînt domenii antitetice, ci complementare.

Luarea în considerație a legilor statistice, în corelație dialectică cu cele dinamice, aduce schimbări substanțiale în viziunea contemporană cu privire la relația dintre necesitate și împlare. Înțelegerea corectă a relației dintre necesitate și împlare exclude, pe de o parte, exacerbarea necesității pînă la a face din ea o *fatalitate tiranică*, care nu-i lasă omului nici măcar speranța că ar putea cîndva să se smulgă de sub dominația ei, pe de altă parte, se opune hipertrofiei împlării, care ar așeza omul sub semnul hazardului, strecurîndu-i sentimentul de teamă, neputință și nesiguranță, în fața unei realități haotice, în care ar domina în exclusivitate liberul arbitru. Relația necesitate-împlare-legitate statistică ne atrage atenția asupra faptului că la nivelul împlătorului se poate manifesta legitatea statistică ca expresie a necesarului, iar în jocul ansamblelor statistice, în abaterile de la dinamic, își face loc, în însuși cîmpul de acțiune al legilor statistice, factorul împlător.

Luarea în considerație a legilor statistice, ca legi probabilistice, impune o anumită considerare a relațiilor în triada *posibil*, *probabil*, *real*. Probabilitatea condiționează în tot mai mare măsură, sub raport ontic și epistemic, trecerile din aria posibilului în cea a realului, nuanțează și relativizează certitudinea. Pe de altă parte, raportarea legilor statistice la cauză pune în evidență un concept conexional, cel de *cauzalitate statistică*³, care aduce factorul aleatoriu în însăși aria de acțiune a cauzalității.

³ I. Tudoseșcu, *Premise pentru o definiție materialist-dialectică a conceptului de determinism*, în *Determinismul și știința. Discurs filozofic asupra teoriei și metodei determinismului*, București, Edit. științifică, 1971, p. 133.

Dintr-o perspectivă integratoare, se cere să circumscriem sistemului conceptual și metodologic al determinismului materialist-dialectic și conceptele de finalitate și scop⁴. Ferindu-ne de greșelile finalismului și de concluziile fideiste ale concepției teleologice, în consens cu viziunea științifică contemporană, promovată îndeosebi de teoria sistemelor, teoria informației, cibernetica etc., se impune să luăm în considerație, în corelație dialectică cu celelalte concepte, și pe cele de finalitate și scop. Legitatea, cauzalitatea, necesitatea etc., la nivelul unor sisteme dinamice complexe, între care omul și societatea omenească, nu pot să fie înțelese fără a lua în seamă finalitatea și scopul. Din această perspectivă, cauzalitatea, legitatea, necesitatea etc. acționează direcționat, în conformitate cu principiile teleologice. Omul este ființă făuritoare de idealuri, prin care se proiectează pe sine pe coordonata viitorului, își autoreglează comportamentul, își dirijează energiile, își orientează conștient acțiunile în vederea finalizării scopurilor⁵ sale. Desigur, scopul se cere înțeles în corelație cu legitatea, cauzalitatea, necesitatea, în afara cărora ne apare ca simplă iluzie.

Din perspectiva acestor concepte, fenomenele subiectiv-motivaționale și acțional-comportamentale se înscriu sub semnul necesarului dar și al întâmplătorului, ca abatere statistică—probabilistică de la necesitate, al legității dinamice în unitate cu legitatea statistică. Din acest punct de vedere, într-o colectivitate oarecare ne putem aștepta în mod previzibil la abateri motivațional-comportamentale, statistice-probabilistice, de la fenomenul necesar, de la un sistem de norme și principii. Înțelegând abaterea și prin prisma legității statistice, ne apare cu atât mai necesară și justificată atitudinea umanistă a societății noastre de recuperare a persoanei care a comis o asemenea abatere, de a o ajuta să se îndrepte.

Necesitatea în fenomenele subiectiv-motivaționale și acțional-comportamentale își face loc prin jocul factorilor întâmplători de situații și relații multiple și complexe, de stări și trăiri, de atitudini pozitive sau negative, de interese, trebuințe, nevoi, idealuri pe care le are persoana (sau colectivitatea) în sisteme conexionale dinamice, în multitudinea de calități contextuale ce se succedă cu repeziciune. Legea dinamică, care guvernează comportamentele individuale, trece dialectic în lege statistică atunci când avem de-a face cu comportamente de grup. Aplicând aceste concepte la colectivități umane, mai mici sau mai mari,

⁴ *Ibidem*, p. 134—136.

⁵ Eficiența acțiunilor umane, din perspectiva praxiologiei, este apreciată în funcție de realizarea sau nerealizarea scopului, de unde derivă conceptele de succes și eroare practică. Vezi C. Popa, *Logica cooperării, eficiența acțiunilor și conceptul de eroare practică*, în „Viitorul social”, nr. 4, 1976, p. 699—707.

pe fondul variațiilor individuale, mai mult sau mai puțin necesare, mai mult sau mai puțin întimplătoare, ne putem aștepta însă și la un *comportament relativ omogen și univoc* de ansamble statistice, care nu exclude abaterile individuale, uneori neglijabile, comportament previzibil cu aproximații statistice date și influențabil prin mijloace preventive, activatoare sau frenatorii, iar post factum, pentru cele negative, prin măsuri social-educative.

La prima vedere s-ar părea că în descrierea comportamentului omului și al colectivităților umane se aplică nerestricțiv întregul sistem conceptual — metodologic determinist care descrie comportamentul microfenomenelor în mecanica cuantică. Oricât de seducătoare ar fi această supoziție, extrapolarea conceptelor din mecanica cuantică la fenomenele social-umane nu se poate face decât diferențiat, cu discernămint, ținând seama de diferențele calitative dintre aceste niveluri, cât și de faptul *esențial și fundamental*, de ordin calitativ, acela că grupurile umane, spre deosebire de ansamblele cuantice, cât și de oricare colectivitate vegetală sau animală, posedă rațiune, conștiință individuală și socială, desfășoară o activitate finalistă și antientropică, opunându-se sistematic, prin intermediul unor strategii sociale eficiente, hazardului, întâmplării, liberului arbitru, deschizând selectiv un câmp cât mai larg de acțiune ordinii, necesității, legității, cauzalității. Din această perspectivă, partidul nostru militează consecvent pentru folosirea cât mai judicioasă a legităților economice obiective, pentru a li se deschide un câmp cât mai larg de acțiune socială⁶.

Pe de altă parte, ar fi o eroare simetrică și poate tot atât de dăunătoare să respingem *grosso-modo* tot acest arsenal determinist, conceptual și metodologic, pus în evidență mai ales de interpretarea deterministă a mecanicii cuantice, pe motiv că el nu și-ar găsi nici o aplicație la descrierea comportamentului omului și al colectivităților umane. Și în această privință, *măsura*, dictată de rigoarea științifică, ne poate feri de unilateralizare.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *Raportul C.C. al P.C.R. la cel de-al XII-lea Congres al partidului, în România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, București, Edit. politică, 1980, p. 213.

INTELECTUL PRACTIC ȘI DEMERSUL LOGIC ÎN ȘTIINȚELE ACȚIUNII UMANE

ALEXANDRU GHEORGHE

1. Intellectul practic, dimensiune a rațiunii umane

Una dintre direcțiile recente ale logicii, cu implicații fecunde în domenii din cele mai diferite ale acțiunii umane, este logica discursului practic. Primele referiri la intelectul practic, ca fiind o dimensiune a intelectului, distinctă de aceea a intelectului teoretic, le întâlnim încă la Aristotel în lucrările sale *Despre suflet* și *Etica nicomahică*. Propunându-și să răspundă la întrebarea care este factorul care împinge agentul la acțiune, Aristotel scria în acest sens: „Tot așa este nefindoiș că nu raționalul și nici așa-numitul intelect nu este factorul care generează mișcarea, fiindcă intelectul teoretic nu gîndește nimic faptic și nici nu spune nimic privitor la un obiect de evitat sau de căutat”¹. Iar mai departe el conchide: „Așadar ambele acestea generează mișcarea în spațiu. Intelectul și năzuința și anume intelectul care raționează în vederea unui scop, adică intelectul practic, care se deosebește de cel teoretic prin scop”². La rîndul său, după cum se știe, Kant vorbește și el de „rațiunea practică”, a cărei analiză critică o întreprinde în unele din lucrările sale fundamentale, pe care o distinge de „rațiunea speculativă”.

Pornindu-se de la elementele istorice existente, uneori ignorate, pe baza dezvoltării ulterioare a epistemologiei și logicii și mai ales ca răspuns la problemele noi ridicate filozofiei și logicii de activitatea practică în diversitatea formelor sale, în prezent tot mai mulți filozofi, logicieni, oameni de știință admit existența rațiunii practice și au făcut din analiza acesteia, a problemelor care derivă din funcționarea ei, obiectul preocupărilor lor sistematice. Printre aceștia, prioritatea și contri-

¹ Aristotel, *Despre suflet*, București, Edit. științifică, 1969, p. 99.

² *Ibidem*

buțiile cele mai marcante și originale aparțin lui G.H. von Wright. El este acela care a reactualizat mențiunile și preocupările privind rațiunea practică ale lui Aristotel și Kant, supunându-le atenției filozofilor și logicienilor contemporani.

La ideea privind existența rațiunii practice prezentă în epistemologia și logica contemporană considerăm că s-a ajuns din două direcții: pe de o parte, din direcția unui tip specific de inferență numită inferență practică și a unui tip corespunzător de explicație, cunoscută îndeobște sub denumirea de explicație teleologică, care și-au făcut loc tot mai mult în cercetarea și înțelegerea faptelor social-umane. Folosirea lor corectă impunea cunoașterea posibilităților și a limitelor lor, a demersurilor raționale în care se înscriu etc.; pe de altă parte, din direcția încercărilor de a depăși dificultățile serioase întâmpinate de logicieni și filozofi atunci când operează cu enunțuri modale aleactice, deontice, epistemice etc. cum ar fi faptul că substituirea termenilor coextensivi în asemenea enunțuri nu mai conservă valoarea lor de adevăr sau dificultățile legate de descoperirea unor tipuri noi de paradoxuri, cum sînt paradoxul lui Ross, paradoxul imperativului contrar datoriei etc.

În acest sens putem vorbi de contribuții dintre cele mai diverse. Din perspectiva caracterizării globale, ca un tot unitar, a rațiunii practice sub aspect filozofic, epistemologic și logic: G.H. von Wright, H.N. Castañeda, Ch. Perelman, N. Rescher, G.E.M. Anscombe, D. Gauthier, H.J. Følse, Jr., J.D'Holt etc. Referitor la un aspect sau altul al rațiunii practice, tratată ca problemă în sine, nesubordonată și neintegrată încă în procesul de construcție unitară a rațiunii practice: R. Carnap, B. Russell, W.V.O. Quine, K.J.J. Hintikka, A.N. Prior, I. Scheffler ș.a. În literatura noastră filozofică și logică, preocupări încadrate în prima perspectivă se întâlnesc îndeosebi la P. Botezatu, iar în cea de-a de-a doua la C. Popa, S. Vieru. Ceea ce ni se pare esențial pentru rațiunea practică este faptul că ea nu se limitează la procesele raționale exclusiv constatative, descriptive, cum este cazul rațiunii teoretice, care menține subiectul în interioritatea sa, care evită zone ale conștiinței ce ar conduce-o în afara ei. Rațiunea practică este subordonată direct nevoilor de angajare și acțiune ale omului. Ea vizează atingerea unui scop, dorințe, intenții, aspirații.

În timp ce prin rațiunea teoretică omul se manifestă doar ca subiect, prin rațiunea practică el se manifestă ca agent. Prin rațiunea practică rezultatele rațiunii teoretice își găsesc o finalitate în lumea exterioară subiectului, răspunzînd nevoilor acestuia prin deciziile și acțiunile pe care le întreprinde agentul în mod rațional. Ch. Perelman relevă în acest sens faptul că în rațiunea teoretică concluzia decurge „într-un mod impersonal”, pe cînd rațiunea practică „recurge la tehnici

de argumentare, implică puterea de decizie și libertatea celui care judecă", ea fiind „legată de acțiune”².

Prin rațiunea practică, omul reface joncțiunea cu obiectele concrete, de care este detașat în cadrul rațiunii teoretice. În rațiunea practică, cum spune Aristotel, se gîndește în perspectiva faptei, a acțiunii care vizează realizarea unui obiect sau evitarea lui ca obiect al intenției noastre. Putem spune că aici obiectele sau stările devin obiective sau scopuri, ținte ale faptei umane.

Urmîndu-l pe Kant, Castañeda distinge „folosirea pură sau contemplativă” a rațiunii de „folosirea practică a rațiunii”. „Cu ajutorul facultăților intelectului noi cunoaștem ce lucruri există și în ce mod sînt corelate cu alte lucruri și formulăm în legătură cu ele ipoteze și teorii prin intermediul cărora contemplăm lumea, conținuturile sale, legile sale ... Dar noi folosim totodată facultățile intelectului nostru pentru a descoperi ceea ce noi înșine trebuie să facem și ceea ce alții trebuie să facă... Aceasta reprezintă în câteva cuvinte, consideră Castañeda, baza filozofiei acțiunii și a ramurilor sale care exprimă dualitatea gîndirii contemplativo-practice și unitatea rațiunii”³.

Astfel, dacă în intelectul teoretic omul nu este decît subiect gînditor iar lucrurile din jurul lui simple obiecte, în intelectul practic, cum am mai spus, omul este agent iar lucrurile și stările posibile din univers devin obiective ale acestuia. Gîndirea practică este deci o gîndire orientată spre obiective, spre țeluri. Pe de altă parte, intelectul teoretic „nu spune nimic privitor la un obiect de căutat sau de evitat”. El spune numai despre obiecte considerate în sine, pe cînd intelectul practic spune ceva despre un obiect nu în sine, ci din perspectiva „căutării” (înfăptuirii) sau evitării lui. În rațiunea teoretică ceea ce se spune despre un obiect reprezintă proprietate, relație, *cauză*, în timp ce în rațiunea practică ceea ce se spune despre obiecte sau stări reprezintă *mijloace* și strategii.

Totodată, intelectul practic raționează în vederea unui scop numai cînd cunoaște mijlocul de a-și îndeplini scopul. În lipsa cunoștinței (sau a convingerii că o deține) privind mijlocul adecvat scopului, raționamentul practic nu se instituie. Am putea conchide că orice face omul, în măsura în care ceea ce face este un act deliberat specific uman, este concluzie sau consecință a unui raționament practic.

Dar dacă pentru a fi de tip practic raționarea trebuie să fie realizată în vederea îndeplînirii unui scop și din perspectiva unor convingeri

² Ch. Perelman, *Le raisonnement pratique*, in *Contemporary Philosophy. A Survey*, vol. I, *Logic and Foundation of Mathematics*, editat de R. Klibansky, Firenze, La nuova Italia editrice, 1963, p. 170.

³ H. N. Castañeda, *La duplice struttura e l'unità del pensiero pratico*, in vol. *Logica deontica e semantica*, Società editrice il Mulino, Bologna, 1977, p. 213—214.

privind mijloacele de înlăptuire a scopului, aceasta poate să se întîmple nu numai direct, ci și indirect. Este interesant că Aristotel, deși a distins primul intelectul practic prin scopul prezentat în el, atunci cînd a dat exemplul de silogism practic s-a rezumat la unul în care scopul și mijloacele erau vizate indirect. Astfel în silogismul său:

Toate lucrurile dulci trebuie gustate

Acest lucru este dulce

Eu gust acest lucru

scopul este vizat indirect în sensul că obligația (respectiv interdicția) este statuată în vederea înlăptuirii unui scop. De asemenea, obligația vizează indirect și convingerea referitoare la mijloc. Menționăm că în silogismul său practic, Aristotel nu trage concluzia mai firească logic „Acest lucru trebuie gustat” tocmai pentru a sublinia însușirea lui de a împinge agentul la acțiune. Să adăvăm acum exemplul lui Aristotel la situația prescripțiilor din medicină astfel încît, în procesul raționării, scopul și mijloacele să fie vizate direct. Vom avea:

a) forma indirectă:

Orice fruct bogat în zahăr este interzis să fie consumat de către bolnavul de diabet

Strugurele este un fruct bogat în zahăr

Fiind bolnav de diabet eu nu consum struguri

b) forma indirectă care evidențiază componenta teleologică, de conduită rațională:

Doctorul dorește ca bolnavii de diabet să nu-și deterioreze starea de sănătate

Doctorul știe că aceasta presupune ca ei să nu consume fructe bogate în zahăr

Doctorul interzice bolnavilor de diabet să consume fructe bogate în zahăr

Rezultă că norma este ea însăși concluzia unui raționament practic în structura căruia scopul și convingerea privind mijloacele necesare atingerii scopului sînt vizate direct. Prin aceasta ele sînt vizate, deși indirect, și de raționamentul practic de tipul celui dat ca exemplu de Aristotel, în care se raționează din perspectiva directă a normei.

De asemenea, rezultă că în raționamentul practic deontic, scopul este atît al agentului care raționează cît și al colectivității care instituie norma, în timp ce convingerea privind mijlocul adecvat de atingere a scopului poate să lipsească agentului, fiind prezentă în mod necesar la emițătorul normei. La agent, aceasta este suplinită de convingerea că

starea de lucruri pe care decide să o înfăptuiască se află sub incidența normei.

Înainte de a încerca să dăm o definiție termenilor agent, mijloc, obiectiv și rațiune practică, mai precizăm că simpla menționare a apartenenței unui scop la un agent nu conduce la un raționament practic. Astfel, raționamentul:

x dorește y

y este o stare de lucruri imposibilă

x dorește o stare de lucruri imposibilă,

deși se referă la o dorință, nu se face în vederea realizării sale, raționamentul fiind unul teoretic.

Din cele spuse deja în acest paragraf, rezultă că trebuie să facem distincție nu numai între intelectul teoretic și intelectul practic, ci și între subiect și agent, între cauză (condiție) și mijloc, între obiect și obiectiv. Astfel, termenului de subiect îi dăm sensul de om ale cărui raționamente se rezumă exclusiv la planul mental, care face abstracție de lumea materială, exterioară și de posibilitatea de a pune la lucru gândirea sa pentru a transforma lumea exterioară. Prin agent înțelegem, dimpotrivă, acel om ale cărui raționamente sînt orientate spre lumea empirică, exterioară, ale cărui raționamente sînt realizate tocmai în vederea transformării acestei lumi. Ca atare, subiectul este o ființă neangajată, detașată, în opoziție cu caracterul angajat al agentului. Am putea defini subiectul și ca purtător al rațiunii teoretice, drept cel care exercită rațiunea teoretică, iar agentul ca purtător al rațiunii practice.

Diversele componente ale rațiunii practice, rațiune implicată profund într-o teorie generală a acțiunii eficiente, constitutivă personalității agentului, sînt evocate de secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, și cu ocazia Consfățuirii de la Mangalia, atunci cînd subliniază trăsături definitorii ale acțiunii de conducere cum ar fi necesitatea ca și activitatea de conducere, a partidului, a tuturor organelor de stat „să se desfășoare pe baza unui plan bine stabilit ...”⁴, îmbinarea mai bună a răspunderii colective cu răspunderea personală, obligația activistului de a raporta în fața partidului și a poporului privind modul în care își îndeplinește îndatoririle, dezvoltarea mai puternică a spiritului critic și autocritic, eliminarea manifestărilor de tehnicism etc. Conturînd profilul comunismului de care are nevoie societatea noastră în etapa actuală, a revoluționarului de profesie, tovarășul Nicolae Ceaușescu arată că el trebuie să fie „nu profesionist, un tehnician îngust care lucrează într-un loc sau altul, ci un revoluționar care merge acolo

⁴ Nicolae Ceaușescu, *Cuvințare la Consfățuirea de lucru pe problemele muncii organizatorice și politico-educative*, 2-3 august, 1983, București, Edit. politică, 1983, p. 15.

unde o cer dezvoltarea socială a țării, făurirea comunismului în patria noastră⁸, care se angajează prin toate mobilurile de acțiune constitutive rațiunii practice. Am putea spune că ideea de angajare revoluționară a fiecărui comunist, a întregului popor la idealurile, valorile și scopurile partidului, la programele sale de acțiune străbate ca un fir roșu întreaga cuvântare a tovarășului Nicolae Ceaușescu, ținută la Consfătuirea de lucru amintită.

Pe linia distingerii în continuare a agentului de subiect, menționăm că paradoxal, subiectul ar părea că operează numai într-o singură lume, cea existentă al cărei univers este populat în toate domeniile, pe când agentul își desfășoară raționamentele asupra unor lumi existente dar și a unora posibile, conceptibile. Agentul, prin gândirea practică și prin activitatea practică propriu-zisă, mediază între lumea reală actuală și lumile posibile viitoare (logic, fizic, dar mai ales, acțional posibile).

O problemă care s-ar putea ridica în legătură cu această distincție ar fi următoarea: oare putem numi agent și pe acela care deși raționează în vederea unei acțiuni de transformare a lumii materiale nu trece totuși la realizarea efectivă a acțiunii? Credem că da, deoarece chiar dacă nu trece mai tirziu la acțiunea efectivă, el a înfăptuit deja o componentă axiologic-prospectivă a acestei acțiuni. Dealtfel, absolutizarea momentului transformării efective pentru recunoașterea statutului de agent a condus la atribuirea improprie a denumirii de agent unor factori naturali ca în expresia „agent coroziv” pentru acțiunea acidului asupra fierului.

Prin cauză înțelegem orice obiect de a cărui existență depind apariția, dispariția, schimbarea sau conservarea unui alt obiect, acesta realizându-și efectele în afara acțiunii conștiente a unui agent. Prin mijloc înțelegem obiectul, acțiunea sau conduita pe care agentul le pune în lucru cu succes sau fără pentru a-și realiza intenția, scopul, dorința. La rîndul său, prin obiectiv sau țel înțelegem o stare sau un eveniment viitor care nu se realizează spontan dar este accesibil prin acțiunea agenților și satisface anumite necesități sau aspirații ale acestora.

În sfîrșit, prin rațiune practică vom înțelege acea dimensiune a rațiunii umane în care agentul raționează, direct sau indirect, în vederea înfăptuirii unui obiectiv din perspectiva mijloacelor adecvate scopului, mijloace care apar în concluzie, explicit sau implicit, ca obiect al acțiunii agentului.

⁸ *Ibidem*, p. 20.

2. Discursul practic: aspecte sintactice, semantice și pragmatice

Pentru a se exterioriza, intelectul practic are nevoie de un limbaj propriu. Limbajul discursului practic presupune elemente ale limbii naturale și ale limbajelor specializate ale științelor pe care le structurează într-un mod specific prin determinarea dimensiunii lor semantice și pragmatice. Limbajul și discursul practic îl conțin pe cel teoretic, fiind însă mai bogate decât acesta. Ceea ce le diferențiază de el este raportarea explicită la agenții acțiunii și la scopurile lor.

Limbajul teoretic, exprimând caracterul impersonal al rațiunii teoretice, presupune o „logică a demonstrației pur formale” accesibilă computerelor, utilizează variabile propoziționale și predicative, conective și cuantificatori logici, definesc funcții de adevăr și reguli de inferență, elaborează procedee de decizie pentru expresiile corect construite. Enunțurile din limbajele teoretice sînt enunțurile asertorice sau declarative. În discursul teoretic, elementele lexicale pot fi organizate, de aceea, într-o structură formală sau sintactică proprie utilizînd un număr minim de categorii gramaticale și de construcții derivate. O asemenea „gramatică” este schițată de Quine, printre altele, în *Philosophie de la logique*. Ea este construită din două tipuri de categorii și două tipuri de construcții gramaticale, restul elementelor gramaticale fiind dispozitive redundante, reductibile la constituenții de bază ai gramaticii canonice, de care aceasta se poate dispensa fără să-i fie afectate funcțiile logice specifice rațiunii teoretice.

Primul tip de categorii ale logicii rațiunii teoretice este constituit din predicate (monadice, diadice etc.). Ele formează o listă finită din care sînt excluse însă predicatele atitudinale, epistemice „știe că” etc., volitionale „dorește să” etc., apreciativ-opționale „preferă pe” etc. predicatele modalități aletice „este necesar ca”, „este posibil ca” etc., predicatele modalități deontice „este obligatoriu ca”, „este interzis ca” etc. pentru motivul enunțat mai înainte. Prezența lor ar scoate discursul din universul lumii reale actuale, plasîndu-l în cel al lumilor posibile. Al doilea tip de categorii îl constituie variabilele x , y , z ,... care formează o listă infinită.

Construcțiile gramaticale de tipul 1 sînt enunțurile atomare și deschise. Ele se obțin prin operația de predicție, care constă în a uni o variabilă sau mai multe cu un predicat și nu cu un nume. Aceasta le asigură: a) caracterul de enunțuri atomare, în sensul că nu conțin alte enunțuri subordonate; b) caracterul de enunțuri deschise, în sensul că nu sînt nici adevărate nici false în sine, ci numai pentru anumite valori ale variabilelor adică sînt satisfăcute de anumite obiecte sau perechi de obiecte. Astfel de construcții sînt: „ x merge”, „ x împrumută pe y ” etc.

Construcțiile gramaticale de tipul 2 sînt constituite din enunțuri obținute prin operarea asupra enunțurilor atomare și deschise pe două căi: a) unirea a două enunțuri atomare și deschise prin conective logice, propoziționale, de exemplu prin conjuncție, ca în exemplul: „ x merge & x învață pe y ” sau prin prefixarea prin operatorul negației a unui enunț atomic și deschis ca în exemplul: $\neg (x \text{ merge})$ sau „ x nu merge”. Aceste enunțuri nu mai sînt atomare dar continuă să fie deschise; b) cuantificarea existențială sau universală aplicată unui enunț deschis și variabilelor sale, acesta devenind un enunț închis, cu variabilele legate, ca în exemplul: $(\exists x) (x \text{ merge})$.

Dispozitivele redundante sînt constituite din a) conectivele logice derivate în sistem; b) din cuantorii derivați, de exemplu, dacă am luat ca primitiv pe $\exists x$ putem introduce ca derivat pe $\forall x$ așa ca în exemplul: $(\forall x) (x \text{ merge}) \equiv (\sim \exists x) \sim (x \text{ merge})$; c) numele cum sînt: om, casă etc. deoarece ele pot fi reduse la predicate monadice în cadrul unui enunț complex cuantificat existențial. Astfel dacă „ a ” este un nume oarecare, să zicem „om”, iar „ Fa ” un enunț oarecare care conține aceste nume, unde „ F ” este o variabilă predicativă, să zicem pentru predicatul „merge”, atunci acest enunț va fi exprimat în gramatica canonică prin enunțul $(\exists x) (Ax \& Fx)$, unde „ A ” este un predicat care este satisfăcut numai de obiectul desemnat de numele „ a ”. La această echivalență s-a ajuns prin intermediul unei alte echivalențe pentru Fa , și anume $Fa \equiv (\exists x) (a = x \& Fx)$ unde „ $=$ ” este semnul de identitate. Această echivalență ne arată că numele, în cazul nostru „ a ”, poate să apară întotdeauna în contextul de tipul „ $a =$ ”. Întrucît noi avem capacitatea de a reda acest context prin predicatul monadic „ A ”, vom face astfel să dispară numele „ a ” în expresia echivalentă cu Fa , și anume $(\exists x) (Ax \& Fx)$, care, conform cu interpretările semantice anunțate, se citește astfel: există un x , astfel încît x este om și x merge, unde x este satisfăcut de obiectul desemnat de numele „ a ”; d) adverbele, cum ar fi „în mod rapid” din enunțul „ x merge în mod rapid”, care poate fi înlocuit cu predicatul „este rapid” într-un enunț care respectă cerințele gramaticii canonice, ca acesta $(\exists y) (y \text{ este un purtător al lui } x \& y \text{ este rapid})$.

Principalele avantaje ce decurg din gramatica canonică conformă cu rațiunea teoretică constau în: a) ea asigură pe plan semantic extensivitatea enunțurilor, în baza căreia termenii coextensivi pot fi substituiți; b) permite realizarea unei definiții semantice material adecvate și formal corecte a adevărului; c) asigură completitudinea și noncontradicția sistemelor axiomatice din diferitele domenii ale științei; d) toate acestea precum și alte avantaje funcționează pe fondul eficacității și eleganței logicii funcțiilor de adevăr și al logicii cuantificării. La rîndul lor, trăsăturile principale sintactice, semantice și pragmatice ale discursu-

lui logic al rațiunii teoretice sînt determinate de faptul că universul discursului este plasat exclusiv în lumea reală, actuală ceea ce îi conferă o sintaxă și semantică mult simplificate. De asemenea, subiectul care operează logic cu acest discurs, menținîndu-se exclusiv în plan mental, dă posibilitatea discursului să funcționeze și în lipsa componentei pragmatice, respectiv fără expresii a căror semnificație și sens sînt depindă de contextul de folosire a limbajului. Chiar și în cazul includerii unor asemenea expresii, limitarea universului de discurs la lumea reală va simplifica considerabil și componenta pragmatică a limbajului.

Derivînd din însăși esența și funcțiile rațiunii practice, aceea de a realiza inferențe în vederea atingerii unui scop, limbajul prin care aceasta se exteriorizează este un limbaj mai larg care cuprinde în mod necesar, pe lîngă limbajul rațiunii teoretice, și toată gama predicatelor atitudinale și a celor modale menționate ca fiind excluse din gramatica canonică a logicii rațiunii teoretice. Prezența lor în discursul practic impune ieșirea, cel puțin pînă în prezent, din granițele gramaticii canonice, cu tot regretul pentru tăria și eleganța ce o caracterizează.

Rezolvarea problemelor pe care le întîmpină discursul practic ca un discurs constituit din enunțuri ce conțin termeni psihologici și funcțori modali, presupune depășirea cadrului strict sintactic sau formal și abordarea în plus a unor probleme semantice și pragmatice în legătură indisolubilă cu un fundal ontologic și cu o situație acțională. Quine avea dreptate cînd constata: „Construcțiile exprimînd atitudini propoziționale și modalități suferă de lipsă de claritate din punct de vedere logic și filozofic”⁶. La luminarea acestora, este de părere Hintikka, a contribuit în bună măsură teoria semantică a lumilor posibile „care a descoperit multe moduri în care presupoziții ilicite sau cel puțin nemotivate s-au putut strecura (și în mod frecvent s-au strecurat) prin tratarea axiomatică (sintactică) a logicii modale” și ale cărei dezvoltări „oferă un exemplu excelent cu privire la modul în care dificultăți filozofice* pot fi soluționate (cel puțin pînă la un punct) prin metode semantice adecvate”⁷.

Venind în întîmpinarea aceleiași idei, S. Tamaș și H. Culea se consideră situați „la antipodul unor susțineri pozitivistice potrivit cărora explicarea (ca structură logică) nu are nimic de-a face cu specificul domeniului de obiecte asupra căruia operează ... Problema specificului explicației și „înțelegerii” în științele social-istorice nu poate fi însă soluțio-

* W. V. Quine, *Philosophie de la logique*, Paris, Aubier Montaigne, 1975, p. 54—55.

* Hintikka are în vedere dificultățile ce derivă din operarea cu enunțuri modale epistemice, deontice etc. menționate deja de noi mai sus.

⁷ J. Hintikka, *Logic and Philosophy*, în vol. citat, editat de R. Klibansky, p.4.

nată doar printr-o abordare semantică logică. *Este aici vorba în aceeași măsură de o chestiune cu implicații ontologice și epistemologice*"⁸.

Mai mult, această analiză corelată presupune plasarea lor pe terenul rațiunii practice, ca entitate distinctă de aceea a rațiunii teoretice și renunțarea la imaginea care prezintă modelul rațiunii teoretice drept model al întregii rațiuni umane. În sensul acestei imagini, Rescher, realizând o hartă a dezvoltării logicii contemporane, califică logica deontică, logica epistemică, logica acțiunii etc. drept logici neortodoxe, iar Quine, drept logici deviaționiste, deși se îndoiește de legitimitatea lor, deoarece „riscă să afecteze ceea ce trebuie să considerăm drept existent”⁹.

Așa se și explică, considerăm noi, orientarea cercetărilor realizate de unii dintre logicienii neortodocși * ca Prior, Hintikka, Kripke, von Wright, L. Aqvist, Rescher, Scheffler, Martin, Kanger, Chisholm etc., spre logica temporală, teoria propozițiilor atitudinale, logica acțiunii și logica normelor, logica preferințelor dar și spre semnificația lor, spre entitățile la care ele se referă. Astfel, în logica ortodoxă** (în limbajul lui Rescher), problema raportului dintre nume și denumit, a cuantificării existențiale și universale este rezolvată prin admiterea unui univers al discursului populat în toate domeniile, nevid, ceea ce face ca fiecărui nume propriu să-i corespundă un nominat în acest univers în baza supoziției existențiale generale admisă în logica rațiunii teoretice. Cuantificarea existențială pentru enunțurile cu care operează rațiunea teoretică, respectiv logica ortodoxă, are înțelesul că există cel puțin un b care este a , adică $(\exists x) (bx \ \& \ ax)$. Astfel la Quine, care rezolvă problemele semantice în cadrul unei teorii a referinței pe care o distinge*** de teoria semnificației, teorie subordonată criteriului angajării, ontologice, afirmația că „a există” este descrisă prin expresia „ $(\exists x) (x = a)$ ” care spune că a fi în fapt înseamnă a fi o valoare a unei variabile. Existența este concepută ca un predicat, iar numele sînt reduse la un predicat. „Într-o teorie dată și care este de formă canonică, spune Quine, ceea ce se spune că există sînt exact toate obiectele pe care variabilele de cuantificare din această teorie sînt destinate să le primească drept valori”¹⁰. În logica teoretică se dă deci o anumită semnificație cuantificării bazată pe faptul existenței obiectelor. În cazul cuantificării universale se

* Sergiu Tamaș și Haralambie Culea, *Problematica contemporană a epistemologiei sociale* în vol. *Cunoașterea faptului social*, București, Edit. politică, 1972, p. 20.

* W. V. Quine, *op. cit.*, p. 132.

* Considerăm mai indicat termenul de „logicieni ai rațiunii practice”.

** Și în acest caz este mai adecvat termenul de „logică a rațiunii teoretice”.

*** Hintikka consideră ca depășită această distincție.

¹⁰ W. V. Quine, *op. cit.*, p. 131.

afirmă că „oricare obiect x există astfel că”, iar în cazul cuantificării existențiale se afirmă că „unele obiecte x există astfel că”.

În logica rațiunii teoretice „existența pe care o postulează” cuantificarea existențială este existența reală, controlabilă¹¹, cum constată cu temei P. Botezatu. Supoziția logicii teoretice ni se pare adecvată rostului acestei rațiuni, acela de a descrie ceea ce există în lumea actuală, de a arăta raporturile logice între existențe. În limitele logicii rațiunii teoretice, afirmațiile lui Wittgenstein în *Tractatus*, spre exemplu, au o semnificație precisă și pot fi acceptate. Pentru această rațiune, lumea este încheiată, cum afirmă Wittgenstein în mod expres. *Într-o asemenea lume nu există „locuri goale”, domenii în raport cu care să se instituie scopuri, preferințe, norme, speranțe etc. altele decât cele care există.*

Dimpotrivă, pentru logica rațiunii practice, legată intim de acțiune, scop, de îndeplinirea unor scopuri, supoziția adecvată este aceea conform căreia în raport cu lumea reală, actuală se pot concepe alte lumi care ar putea să existe în locul celei actuale, ca lumi alternative ei. *Este supoziția cu privire la un univers în care există o trecere permanentă de la ceea ce nu există la ceea ce există, de la ceea ce există într-un fel, la ceea ce ar putea să existe altfel, un univers cu „locuri goale”, posibil de creații noi, de perfecțiuni, în care procesul de ordonare și structurare este permanent, acțiunea umană fiind încadrată în acest proces și jucând un rol efectiv în el.*

Logica rațiunii practice trebuie să aibă în vedere „inexistenții posibili”, fie ei posibili doar într-o lume imaginată de mintea omului. Acestui imperativ teoretic i-a răspuns, într-un mod neașteptat de fecund, teoria semantică a lumilor posibile. Considerăm că meritul principal al logicienilor aparținând noii orientări semantice este acela de a fi extins domeniul în care rațiunea practică era constrinsă să opereze în vechea perspectivă semantică, lumea reală actuală, deschizându-i-se universul infinit al lumilor posibile. De fapt, în vechea perspectivă semantică, indivizii, ci înșiși existenți în lumea reală actuală, doreau obiecte despre care știau că există, conform supoziției acceptate, în lumea respectivă. *Este vorba de meritul de a fi găsit structura logică a raporturilor pe care le au agenții cu aceste lumi posibile, de a fi introdus în universul de discurs și alte lumi decât cea existentă.*

Ca urmare, într-o logică al cărui univers de discurs este constituit nu numai din lumea existentă, ci și din lumile inexistente dar posibile, de asemenea, într-o lume în care avem de-a face cu subiecți care gîndesc în vederea faptei, în vederea transformării lumii, descrierea acestora trebuie realizată altfel, însăși cuantificarea dobîndind acum o semnificație nouă. Astfel, Rescher, Hintikka, Kripke ș.a. pornesc tocmai de la

¹¹ P. Botezatu, *Semiotică și negație*, Iași, Edit. Junimea, 1973, p. 148.

noua perspectivă ontologică, ceea ce le-a permis să construiască logici modale cuantificate, aletice și deontice și să le folosească în analiza propozițiilor atitudinale, deci reconstruind principalele domenii ale rațiunii practice pe principii sintactice, semantice și pragmatice noi. Pe lângă conceptul central de „lume posibilă”, Hintikka introduce conceptul de „descripție parțială de lumi posibile”, cel de „mulțimi model”, ca fiind tocmai astfel de descripții parțiale de lumi posibile ce satisfac cerința ca descripțiile parțiale de lumi posibile să fie „suficient de largi pentru a arăta că ele caracterizează în mod real o lume posibilă și că orice enunț care apare în una din ele este prin aceasta satisfiabil”¹², cum spune Hintikka, precum și noțiunea de „sistem model” și locuțiunea „alternativ la”.

Kripke are comun cu Hintikka conceptele de lume posibilă și descripție parțială de lume posibilă, dar în locul celui de „sistem model” introduce conceptul de „structură model” și în locul lui „alternativ la” introduce relația „R” („relativ la”). Astfel, „structura model” este un triplet ordonat $\langle G, K, R \rangle$, unde K este mulțimea tuturor lumilor posibile, G este lumea actuală sau reală, care aparține lui K, iar R este relația de alternativitate astfel încât $H_1 R H_2$ „înseamnă că H_2 este o lume posibilă relativ la lumea posibilă H_1 ”. În logica modală propozițională, reformulată în perspectiva semantică a lumilor posibile, un model pe o structură poate fi definit ca o atribuire de valori de adevăr fiecărei formule atomice din oricare membru al lui K. Cu ajutorul unor reguli inductive simple se atribuie valori de adevăr și formulelor moleculare. Regula de necesitare atribuie lui Lp valoarea 1 în H dacă și numai dacă ea atribuie lui p valoarea 1 în H' pentru fiecare H' astfel că HRH' . Într-o interpretare aproximativă, cele de mai înainte vor însemna că p este necesar într-o lume dată dacă este adevărat în toate lumi posibile relativ la acea lume. Respectiv, p este posibil într-o lume dată H_1 dacă el este adevărat în cel puțin o lume H_2 care este posibilă relativ la lumea dată. Pe baza acestei construcții semantice Kripke a reușit să demonstreze completitudinea lui M și a altor sisteme modale.

O structură model cuantificațională cere ca fiecărei lumi posibile, respectiv indivizilor care le compun, să li se asocieze un domeniu de indivizi. Domeniile din oricare două lumi posibile pot fi identice, pot să se intersecteze sau să fie disjuncte. Atât la Hintikka cât și la Kripke, cuantificarea este interpretată ca înainte dar relativizată la o lume posibilă și restrinsă la domeniul acesteia. Referindu-se la logicile modale cuantificate dezvoltate de Hintikka și Kripke, Quine consideră că „se

¹² J. Hintikka, *op. cit.*, în vol. editat de R. Klibansky, p. 9.

pun probleme serioase privind semnificația dată cuantificării în acest caz”¹². În schimb, Barcan le ia apărarea arătând, printre alte avantaje, faptul că ele nu depind de teoria russelliană a descrițiilor, evitând astfel dezavantajele sale. De asemenea, faptul că sistemele de logică modală ale lui Kripke și Hintikka clarifică statutul unora din principiile controversate ale logicii modale funcționale, cum ar fi formula lui Barcan.

Dacă acestea ar fi principalele elemente semantice noi pe care le presupune discursul practic, în continuare să vedem mai explicit și unele aspecte pragmatice ale limbajelor acționale. După cum este știut, pragmatica este considerată una din cele trei părți principale ale semioticii (teoriei generale a semnelor sau limbajelor) alături de sintaxă și semantică. Această diviziune a fost realizată pentru prima dată de Charles Morris. Sintaxa, cercetează proprietățile semnelor, tipurile de semne dintr-un limbaj și, mai ales, regulile care stau la baza conectării lor astfel încât să devină posibilă transmiterea de informații. La rîndul său, semantică este preocupată de raporturile semnelor cu obiectele la care se referă, de regulile care reglementează aceste raporturi, respectiv semantică cercetează condițiile generale ce asigură informația semantică. Decurgînd de aici, noțiunile centrale cu care operează semantică sînt cele de desemnare, satisfacere, adevăr etc.

În timp ce în definirea primelor două ramuri ale semioticii, lucrurile fiind mai simple, asistăm deja la existența unui consens în rîndul filozofilor și al logicienilor, la dezvoltarea lor sistematică, în acest sens contribuții majore avînd Rudolf Carnap și Alfred Tarski, în cazul pragmaticii situația este total diferită. Aceasta din urmă se pare că se situează pe un teren mult mai dificil, care ridică probleme mult mai complexe. De aceea, pragmatica se află încă în stadiul clarificărilor terminologice, al delimitării de sintaxă și semantică, în stadiul adunării de „material” în vederea realizării unei viitoare construcții sistematice. Mai mult, fără să fi avut răgazul necesar spre a fi bine definită, înainte chiar de a ajunge la un consens relativ cu privire la problematica ei, pragmatica se vede în prezent confruntată și cu puncte de vedere care neagă însăși legitimitatea distincției între sintaxă, semantică și pragmatică. Acesta este cazul îndeosebi al lui Hintikka, ceea ce evident descurajează preocupările de cercetări pragmatice ca atare. La dificultățile semnalate credem că se adaugă, după părerea noastră, una venind chiar din interiorul pragmaticii. Este vorba de dificultatea ce derivă din natura celui care folosește semnele, adică subiectul, omul. Dacă în cazul sintaxei și semanticii, semnele și obiectele la care se referă nu mai pot aduce complicații majore în discurs, odată stabilite și adoptate, omul putînd fi

¹² W. V. Quine, *op. cit.*, p. 131.

evitat. În cazul pragmaticii, situația este total diferită. Aici, în centrul preocupărilor se situează omul în raportul lui cu semnele, contextele acționale și epistemice în care le folosește. Este deci firesc să apară unele complicații. Mai mult, acum se relevă unele complicații care impun reevaluări ale unor cercetări din celelalte două ramuri.

Este evident că preocupările de semiotică contribuie, între altele, la elucidarea modalităților în care demersul inferențial înțeles ca proces subiectiv interior se exteriorizează fără denaturări în expresiile lingvistice. Se urmărește deci determinarea acelor condiții generale în care oamenii își pot exterioriza gândurile prin limbaj fără perturbări sau cu perturbări minime, neglijabile. Or, complicațiile noi la care ne referim privesc faptul că discursul logic avut în vedere de semantică și sintaxă, în elaborările lor clasice, se limita la o parte a demersului inferențial, de gândire și anume la cel teoretic. Ca urmare a distingerii intelectului practic s-a impus reconstrucția sintaxei și a semanticii.

Prin preocupările lor de semantică a lumilor posibile, Hintikka, Kripke ș.a. au contribuit în mod determinant la construirea unei sintaxe, semantici și implicit și a unei pragmatice care să funcționeze atît pe terenul rațiunii teoretice cît și pe cel al rațiunii practice.

Înainte de a ne referi la unele caracteristici ale pragmaticii limbajelor acționale, să vedem pe scurt care este situația cercetărilor de pragmatică de pînă acum.

Cum era și firesc, Carnap și-a întregit preocupările fundamentale de sintaxă și semantică și cu cele de pragmatică, deși la el acestea se află numai în fază de început. Carnap oscilează între mai multe sensuri ale pragmaticii. Pe de o parte, el admite pragmatica, numai ca teorie generală a raporturilor dintre semne și cei ce folosesc limbajul exclusiv natural. Pragmatica ar avea sensul de cercetare empirică a lingvistului, sens justificat prin aceea că raporturile dintr-o situație semiotică, în cazul limbajelor naturale, sînt afectate puternic de fapte (semne concrete, obiecte, locutori) și nu presupune existența unor structuri stabile, pure, cum le spune Carnap. În măsura în care asemenea structuri stabile există, ele constituie obiectul semanticii logice și al pragmaticii teoretice.

Pe de altă parte, și pentru Carnap, sensul noțiunii de pragmatică ar deriva, în principal, din prezența, printre relațiile dintre componentele unui limbaj, a omului ca element central. Este o condiție necesară dar nu și suficientă a trecerii pe terenul pragmaticii. Faptul rezultă și din distincția pe care Carnap o face între „opinie” sub aspect pragmatic și opinie sub aspect semantic. Cînd termenul opinie este luat ca relație între o persoană și o judecată el nu este un concept al pragmaticii deoarece „caracterizează starea unei persoane fără a implica în mod

necesar limbajul"¹⁴. Când e luat ca relație între o persoană și o propoziție, el este un concept pragmatic.

Deși se pare că în viziunea lui Carnap, semantica teoretică, proprie limbajului construit al științei, exclude posibilitatea unei pragmatice teoretice, la el apare și aprecierea că, „nu numai în psihologie și lingvistică, ci și în filosofia analitică se resimte nevoia imperioasă a unui sistem de pragmatică teoretică”¹⁵. Prin pragmatica teoretică el are în vedere pragmatica limbajului științei ca limbaj artificial construit de logician, opusă pragmaticii limbajului natural. Afirmatia ar fi îndreptățită prin aceea că R. Carnap leagă conceptul de pragmatică teoretică de cel de semantică teoretică, considerându-le de același rang, respectiv ca părți ale filosofiei analitice a limbajului. Fiind de părere că a sosit momentul construirii pragmaticii teoretice, el îi îndeamnă pe logicieni în acest sens și chiar schițează un program succint, definind unele din conceptele necesare: opinia (redată prin expresia $T(x, t, S, L)$, care spune că x consideră în t că propoziția S din L este adevărată, spre deosebire de conceptul nepragmatic de opinie dat de expresia $B(x, t, p)$, care spune că x crede la momentul t că p), intensiunea (prin propoziția: $\text{Int}(p, S, L, x, t)$, care spune că judecata p este intensiunea propoziției S în L pentru x în t). Tot aici se referă și la conceptele de rostire și aserțiune ca noțiuni ale pragmaticii.

Pe lângă conceptele deja menționate, Carnap mai consideră drept concepte ale pragmaticii și pe cele de desemnare, extensiune, sinonimie, analiticitate etc. După cum se știe, ele sînt totodată și concepte semantice. Rezultă că pentru Carnap orice concept pragmatic este și un concept semantic, evident cu unele deosebiri de semnificație, dar nu orice concept semantic este și un concept pragmatic.

Dată fiind legătura strînsă dintre semantică și pragmatică, care îl face pe Richmond Thomason să se întrebe dacă ele sînt domenii separate, putem aprecia că aportul lui Carnap la elaborarea pragmaticii nu se reduce la aceste preocupări exprese, ci el se află și în semantica lui. Mai mult, ca precursor al semanticii lumilor posibile, Carnap aduce contribuții, chiar dacă indirecte, și la edificarea unei pragmatice a limbajelor acționale.

Dintre logicienii care au lucrat cel mai mult în mod efectiv pe terenul pragmaticii se află R. Montague. Nu întîmplător el a primit sarcina să prezinte stadiul acestor cercetări în volumul editat de R. Klibanski. Trecînd repede peste clarificările terminologice, delimitările de obiect și problematică ale celor trei ramuri ale semioticii, Montague

¹⁴ R. Carnap, *Semnificație și necesitate*, Edit. Dacia, Cluj, 1972, p. 314.

¹⁵ *Ibidem*, p. 316.

a construit deja un model de limbaj pragmatic, prezentat într-o variantă ultimă în articolul *Pragmatica și logica intensională*.

După părerea noastră, el are meritul de a fi lansat în discuția critică o construcție efectivă de pragmatică. Analiza modelului său de limbaj pragmatic ne dezvăluie că el se situează pe poziția să-i zicem clasică, mai comodă privind problematica pragmaticii. Astfel în centrul problematicii Montague situează determinarea contextului de folosire, poziție comună și lui Bar Hillel. Contextul de folosire este considerat drept criteriul principal pentru a decide dacă un element din limbaj aparține pragmaticii sau nu. Dacă semnificația unei expresii poate fi determinată independent de contextul de folosire, atunci ea aparține exclusiv semanticii, dacă nu ea aparține pragmaticii. Îi revine pragmaticii sarcina de a cerceta proprietățile acestor expresii, cunoscute chiar mai demult, care sînt numite expresii indicatoare (*indexical expressions*). Ca o noutate, Montague ia în considerare și noțiunea de adevăr ca noțiune pragmatică. Or, într-o primă apreciere, adevărul fiind relația obiectivă de corespondență între judecată (enunț) și starea de lucruri la care se referă, relație independentă de agentul care o rostește, el apare ca un concept exclusiv semantic. Se pare că totuși poziția adoptată este fructuoasă, conducîndu-l pe Montague la distincția între validitatea semantică și validitatea pragmatică. Ultima are loc cînd un enunț e valid în orice context de folosire cum este cazul cu „eu exist”, „alaltăieri a trecut” etc. care nu sînt valide și semantic. Evident se disting și expresii nevalide pragmatic.

O altă caracteristică a preocupărilor de pragmatică ale lui Montague este aceea că el o concepe și o construiește ca pe o disciplină formală (cum apreciază Thomason), pornind de la un trunchi semantic, atașîndu-i unele concepte redefinite pragmatic ca cele de extensiune, intensiune, punct de referință, și mai ales atașîndu-i și concepte modale, N, O etc.

Tot în categoria contribuțiilor la construcția pragmaticii, deși programatic ele s-au vrut exclusiv de semantică, credem că trebuie considerate și cele ale lui Hintikka, Kripke și ale celorlalți logicieni care au lucrat în domeniul semanticii lumilor posibile. Am putea afirma că ele sînt cele mai relevante pentru o fundamentare a unei pragmatici pentru limbajele acționale, prezența agentului, inferențele lui încheiate cu acțiuni sau decizii de acțiune plasînd demersul gîndirii în întregul evantai al lumilor posibile.

În încheiere, apreciem că putem vorbi de o pragmatică a discursului teoretic distinctă de o pragmatică a limbajelor acționale sau am putea să-i spunem pragmatică a discursului practic. Prima ramură a pragmaticii este preponderentă în realizările de pragmatică de pînă

acum. Dar, *volens nolens*, în corpul lor se află și aspecte specifice unei pragmatice a limbajelor acționale.

Pragmatica discursului teoretic se caracterizează prin următoarele:

- Problematika ei e plasată numai în lumea reală, actuală, referenții expresiilor, agenții care folosesc limbajul sînt locuitori numai ai lumii reale.

- Este lipsită de operatorii modali logici *N*, *M*;

- Este lipsită de termenii obligatoriu, mai bun, crede etc.

- Sau ea conține operatorii modali (în sens general), dar aceștia vor opera numai în universul de discurs al lumii actuale reale.

În ce privește pragmatica limbajelor acționale, ea se caracterizează prin prezența necesară a operatorilor modali aletici, deontici, epistemici etc. dar piatra de hotar între cele două pragmatice este scoaterea discursului din aria lumii actuale și plasarea lui în universul lumilor posibile.

Admițînd legătura strînsă între semantică și pragmatică, pragmatica limbajelor acționale trebuie să fie o generalizare a semanticii limbajelor acționale.

3. Logica discursului practic ca sinteză a logicilor modale particulare

Din acest unghi ontologico-semantic al lumilor posibile ne apare ca necesară depășirea etapei în care logica discursului practic se reducea, de fapt, la o însumare a diverselor logici modale particulare: aletice, deontice, epistemice, teleologice etc. Rațiunea practică este o zonă distinctă unitară, cu structuri logice și legi comune, în care diversele concepte și propoziții modale sînt structurate în calitate de elemente ale sistemului unitar.

După cum se știe, Kant a fost primul teoretician al cunoașterii care a relevat existența în intelectul uman a unor forme cognitive, cunoscute sub denumirea generală de „forme apriorice ale intelectului”. În literatura filozofică și logică au reținut atenția îndeosebi formele cognitive proprii rațiunii teoretice, fapt explicabil dacă ținem seama de situația privilegiată a logicii intelectului teoretic. Considerăm însă că la Kant se poate vorbi și de relevarea de către el a formelor cognitive proprii rațiunii practice. Avem în vedere, în primul rînd, imperativul etic și imperativul estetic, care, în concepția lui Kant, structurează întregul conținut empiric din cele două planuri: ale moralei și artei.

În zilele noastre, cercetările și construcțiile de sisteme logice modale și în general cele legate de rațiunea practică generează tot mai mult, chiar dacă nu întotdeauna explicit, ideea că în funcționarea pro-

cesului cognitiv pe terenul rațiunii practice, formele logice care structurează conținutul empiric nu se identifică cu cele ale rațiunii teoretice. Credem că nu greșim dacă interpretăm astfel concluzia la care ajunge Quine după ce analizează diferitele maniere posibile de a organiza gramatica atitudinilor propoziționale pe calapodul gramaticii canonice a rațiunii teoretice. „Dacă o parte din povara construcțiilor prin care se exprimă atitudinile propoziționale va fi transferată, poate într-o zi unui aparat conceptual mai clar, un câștig suplimentar va consta eventual în aceea că *se vor manifesta câteva principii proprii subiectului*”. (subl. ns.). Dar „principiile care vor fi apărut nu vor aparține logicii”¹⁷, afirmă Quine în continuare, evident el având în vedere logica rațiunii teoretice.

Caracterul de sinteză al logicii discursului practic poate fi evidențiat atât pozitiv, cât și negativ. Sub primul aspect, el rezultă din tipul de inferență cu care operează gândirea practică, așa-numita inferență practică care conchide cu necesitate practică de la atitudini propoziționale (în forma ei de bază, de la dorință și credință) la acțiune sau decizie de acțiune. Un alt aspect care asigură caracterul unitar al logicii discursului practic constă după Castañeda în tipul specific de copulă care leagă agenții și acțiunile în mod causal, spre deosebire de copula logicii teoretice, care se referă la acele fapte ale lumii ce au o structură de obiecte și proprietăți. „Copula practică, însă, există în lume numai pînă la limita la care un oarecare conținut de gândire practică corespunde puterilor reale ale cauzalității intrinsece a gândirii practice, în care aceste puteri sînt conștiente; aici găsim supremația ontologică a rațiunii pure, contemplative asupra rațiunii practice”¹⁸, afirmă Castañeda.

În ordinea de idei a conectivelor specifice logicii rațiunii practice trebuie menționate, de asemenea, conectivele „T” și „I” folosite de Wright în sistemul său de logică construit cu intenția de a acoperi noi zone ale rațiunii practice și anume, calculul TIM și calculul TIP. După cum este cunoscut, aceste conective joacă rolul de „coordonatori de lumi posibile”. Astfel, „T”, care se citește „și imediat după aceea”, coordonează lumea actuală, care există acum, cu lumea posibilă care va fi imediat după aceea. La rîndul său „I”, care se citește „în loc de”, coordonează lumea, așa cum este ea, cu un agent care acționează în ea, cu lumea așa cum ar fi dacă agentul ar rămîne pasiv. Deși aceste conective se aseamănă cu conectivele &, V, din logica propozițiilor, se și deosebesc de ele.

¹⁶ W. V. Quine, *op. cit.*, p. 117.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ H. N. Castañeda, *op. cit.*, p. 218–219.

Un alt aspect specific logicii discursului practic este relevat de Wright în legătură cu unele inferențe deontice, el urmărind de fapt să învingă dificultățile ce intervin în demersul de definire a noțiunilor de sistem normativ și stare de lucruri determinată deontic. Atât dificultățile întâmpinate, cât și specificul evidențiat de ele, cum consideră și Wright, prezintă un real interes filozofic. Exprimarea definiției determinării deontice în limbajul formal al calculului deontic diadic conduce la dificultățile amintite, respectiv la specificul unor inferențe deontice. Fie expresia: pentru orice valori ale variabilelor p și q este adevărată formula $P(p/q) \vee O(\sim p/q)$, care, deși e mai tare decât afirmația că fiecare acțiune este deontic determinată, o acoperă pe aceasta. Dar, după cum știm, în calculul său deontic diadic, Wright distinge cîte șase tipuri de permisiune și șase tipuri de obligație. Se naște însă întrebarea: care din cele șase tipuri de permisiune și obligație condițională sînt vizate în expresia diadică a determinării deontice? Întrucît obligația este definită prin permisiune, definiția dată determinării deontice conduce la ideea că orice sistem normativ este închis, ceea ce evident nu este cazul. Rezultă că trebuie sau să se renunțe la interdefinibilitate sau să se dea o altă definiție determinării deontice. Analiza logică a primei alternative arată că trebuie respinsă dar și că unele inferențe cum ar fi: $\sim P_p \rightarrow O \sim p$ și $\sim O_{\sim p} \rightarrow P_p$ ce rezultă din transformarea echivalențelor respective de interdefinibilitate în conjuncția a două implicații reciproce prezintă trăsături specifice. Astfel pentru a opera cu ele în calculul deontic, trebuie să știm cărui tip aparțin interdicția (obligația) și permisiunea care intervin în ele și să respectăm condițiile lor de validitate.

Să vedem ce se întîmplă în cazul celeilalte alternative. Să presupunem că dăm următoarea definiție noțiunii de determinare deontică: o stare de lucruri este deontic determinată dacă și numai dacă ea este fie O_1 interzisă, fie P_2 permisă. Exprimată în limbajul logicii deontice diadice, această definiție spune că o stare de lucruri este deontic determinată dacă și numai dacă fie în toate lumile în care este adevărat q , toate lumile în care este adevărat p sînt interzise, fie în toate lumile în care este adevărat q , unele lumi în care este adevărat p sînt permise.

Dacă O este o obligație tare de tipul O_1 , atunci pentru toate cele șase concepte P , implicația $Op \rightarrow \sim P \sim p$ este validă, pe cînd implicația reciprocă $\sim P \sim p \rightarrow Op$ este validă numai în cazul cînd P este o permisiune de tipul P_1 . Wright crede că noi „în mod natural tindem să înțelegem p : trebuie ca obligație de tipul O_1 și pe poate ca permisiune de tipul P_2 ”¹⁹. Aceasta înseamnă că noi în mod natural respectăm con-

¹⁹ G. H. von Wright, *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of the Action*, în „Acta Philosophica Phœnica”, fasc. XXI, North Holland Publishing Company, Amsterdam, 1968, cap. IV, par. IV.

dițiile de validitate ale implicației $Op \rightarrow \sim P \sim p$, în timp ce, tot în mod natural operăm cu implicația reciprocă $\sim P \sim p \rightarrow Op$ încălcând condițiile sale de validitate.

A argumenta de la „ $\sim O$ ” la „ $P \sim$ ” înseamnă a argumenta conform cu principiul că „orice nu este interzis este, *ipso facto*, permis”. A argumenta de la „ $\sim P$ ” la „ $O \sim$ ” înseamnă a argumenta conform cu principiul că orice nu este permis este, *ipso facto*, interzis”. Prima inferență este contrapusă celei de-a doua. Primul mod de a argumenta pare să fie mai sigur decât al doilea. Există deci „o impresie de asimetrie între cele două inferențe”²⁰.

Pentru Wright sentimentul de asimetrie se datorește „confundării aspectului ontic al normelor cu cel epistemic”²¹. El consideră că trebuie să distingem între ceea ce numește problema ontologică și problema epistemică. În prima se susține realitatea normelor și ce înseamnă pentru o normă că există. În a doua este vorba de modul cum ajungem să cunoaștem, să verificăm și să decidem cu privire la existența normelor. La nivel ontic, cele două inferențe sînt simetrice. Asimetria apare la nivel epistemic. Astfel, prima inferență pare mai sigură decât a doua deoarece este mai ușor de stabilit, prin metode independente*, că interdicția nu există, în timp ce a doua inferență pare nesigură deoarece e mai greu de stabilit, prin metode de asemenea independente, că permisiunea nu există.

Constatăm deci că între procesul de decizie și cel al inferării deontice există o strînsă legătură, decizia avînd un rol hotărîtor în asigurarea operării cu inferențe deontice valide. Se ridică întrebarea dacă nu există o asimetrie corespunzătoare și între celelalte categorii modale: cele aleactice, (necesitate și posibilitate), teleologice, epistemice, axiologice, temporale etc., ceea ce ar conduce la ideea mai generală privind rolul deciziei în operarea corectă cu inferențele practice.

În aceeași ordine de idei a evidențierii unor inferențe deontice ce sînt caracterizate prin condiții specifice de validitate menționăm și referirile lui Wright la principiul „trebuie implica poate”. După cum se știe, în logica deontică, monadică acest principiu este valid în mod necondiționat. În logica deontică diadică, el se dovedește valid în fapt numai pentru unele tipuri de obligații și permisiuni condiționale. Wright ajunge la ideea respectivă din analiza a două din dificultățile mari ce apar în logica deontică standard. Este vorba de faptul că în acest sistem

²⁰ *Ibidem*, cap. IV, par. V.

²¹ *Ibidem*.

* Prin metode independente, Wright înțelege metodele în care inferențele în care operatorul deontic a cărui inexistență sau existență vrem să o stabilim nu apare în calitate de consecvent al lor, nu intervin în procesul de decizie.

se poate obține ca teoremă formula contrară intuiției 1) $Op \rightarrow O(pvq)$ numită paradoxul lui Ross**.

Totodată, însă, în sistemul respectiv formula 2) $P(pvq) \rightarrow Pp \& Pq$, deși conformă cu intuițiile noastre normative, nu este teoremă. Mai mult, dacă ea ar fi derivabilă, împreună cu 1) și 3) $Op \rightarrow Pp$, adică „trebuie implica poate”, a cărei comportare sub aspectul validității ne interesează de fapt, ar duce la alte consecințe stranie. Și anume: din 3) prin RS: p/pvq , obținem 4) $O(pvq) \rightarrow P(pvq)$. Din 1) și 4), prin regula tranzitivității obținem 5) $Op \rightarrow P(pvq)$. Din 2) și 5) din nou prin regula tranzitivității obținem 6) $Op \rightarrow Pp \& Pq$. În LP avem ca teză formula 7) $(A \rightarrow (B \& C)) \rightarrow (A \rightarrow C)$. În 7) aplicăm RS: A/Op ; B/Pp ; C/Pq și obținem 8) $((Op \rightarrow (Pp \& Pq)) \rightarrow (Op \rightarrow Pq))$. Din 6) și 8) prin MP obținem 9) $Op \rightarrow Pq$. Această formulă este de asemenea absurdă, ea însemnând că dacă ceva este obligatoriu, atunci este permis orice. Dar dificultățile continuă, deoarece, dacă e permis orice cînd ceva este obligatoriu, atunci e permis și $\sim p$, adică se obține 10) $Op \rightarrow P \sim p$. Întrucît în sistem este admisă formula 11) $Op \rightarrow \sim P \sim p$, ajungem la formula 12) $Op \rightarrow P \sim p \& \sim P \sim p$ care, în virtutea legilor LP, implică logic $\sim Op$. Această ultimă dificultate este numită de Wright paradoxul permisiunii de alegere liberă.

Pentru a scăpa de aceste dificultăți, Wright a sacrificat inițial formula intuitivă $P(pvq) \rightarrow Pp \& Pq$, respingînd-o ca nefiind teoremă, deși bănuia că problema nu este încheiată. Încercînd să răspundă la întrebarea de ce formula $Op \rightarrow O(pvq)$ ne apare ca absurdă, Wright emite ipoteza că noi înclinăm să credem despre obligatoriu la fel ca despre permis, iar permisiunile disjunctive le înțelegem ca permisiuni de alegere liberă. Așa stînd lucrurile, apăsarea ca justificată derivarea formulei $Op \rightarrow Pq$ din $Op \rightarrow O(pvq)$. Mergînd pe această cale, Wright a ajuns la ideea că poate fi construit un sistem de logică deontică în care permisiunea să însemne o permisiune de alegere liberă, dar în care să nu apară paradoxul lui Ross, caz în care se ajunge la consecințe absurde, cum s-a văzut mai sus. Ideea s-a dovedit justificată, el construind un astfel de sistem, și anume sistemul de logică deontică diadică. În el, Wright operează cu șase concepte condiționale de permisiune și tot atîtea de obligație.

** Iată, pentru cei interesați, cum se ajunge la această formulă paradoxală. Avem 1) Op și 2) $p \equiv (pvq) \& (p \vee \sim q)$. Prin regula extensionalității, din 1) obținem 3) $O((pvq) \& (p \vee \sim q))$. În sistem e validă și formula 4) $O(p \& q) \equiv Op \& Oq$. Aplicînd-o la formula 3) obținem 5) $O(pvq) \& O(p \vee \sim q)$ și respectiv 6) $Op \equiv O(pvq) \& O(p \vee \sim q)$. În LP este teză formula 7) $(A \equiv B \& C) \rightarrow (A \rightarrow B)$. În 7) substituim A/Op ; $B/O(pvq)$; $C/O(p \vee \sim q)$ și obținem 8) $(Op \equiv (O(pvq) \& O(p \vee \sim q))) \rightarrow (Op \rightarrow O(pvq))$. În sfîrșit, din 8) prin MP obținem $Op \rightarrow O(pvq)$.

În legătură cu validitatea principiului „trebuie implică poate” în logica deontică diadică, menționăm încă un aspect specific. În sistemul de logică deontică monadică, orice expresie poate fi transformată într-un compus veri-funcțional de P-constituenți, calculul fiind decidabil. Distribuția valorilor de adevăr pentru P-constituenți nu poate fi astfel încât să fie fals pentru toți P-constituenții în virtutea lui A_2 $Pp \vee P \sim p$. Și în sistemul de logică deontică diadică orice formulă poate fi transformată într-un compus veri-funcțional de P-constituenți. Când funcția are valoarea „adevărat” pentru toate distribuțiile de valori de adevăr pentru P-constituenți avem o P-tautologie diadică. Aceasta este un criteriu suficient al adevărului logic. Ca el să fie și un criteriu necesar presupune să existe și în logica deontică diadică legi logice care să împiedice situația în care toți P-constituenții să fie falși. O astfel de lege ar putea fi formula „P(t/t)”. Semnificația acestei formule este însă diferită, în funcție de tipul de permisiune avut în vedere. Din analiza celor șase semnificații diferite, rezultă că „aici unul din principiile „P(t/t)” nu exprimă un adevăr al logicii”²², ci un principiu cu valoare de regulă logică. Concluzia la care se ajunge este că în cazul în care se acceptă „P(t/t)” ca adevăr logic, implicația „O(p/q) $\rightarrow$ P(p/q)” este validă logic numai pentru $O = O_2$ și $P = P_2$ sau $O = O_3$ și $P = P_3$.

Se impune relevat că, deși soluția lui Wright adoptată pentru învingerea acestor dificultăți nu se realizează în cadrul unui calcul deontic cu predicate, totuși ea se află pe terenul semanticii lumilor posibile. Se confirmă astfel afirmația noastră făcută în paragrafele anterioare după care semantica lumilor posibile este singura semantică adecvată demersului logic al rațiunii practice.

În sfârșit, tot printre particularitățile logicii rațiunii practice mai semnalăm distincția care există chiar în interiorul acesteia. Astfel, în logica modală aletică este bine cunoscut faptul că inferența de la „este” la „posibil” $p \rightarrow Mp$ este o inferență validă în timp ce în logica deontică, după cum se știe nu pot fi trase concluzii normative din premise factuale.

Aceste aspecte atestă ideea unei complexități superioare a logicii acțiunii practice, a unor importante trăsături specifice și necesitatea studierii lor sistematice în vederea evitării capcanelor în care se poate cădea prin acceptarea necontrolată a unei analogii între demersurile logice ale celor două tipuri de rațiune (rațiunea teoretică și rațiunea practică) dincolo de limitele în care ea există.

²² G. H. von Wright, *op. cit.*, cap. I, par. IX.

NORMELE SOCIALE — CONDIȚII ȘI REZULTATE ALE ACȚIUNII UMANE

IOANA SMIRNOV

„Unde dispare participarea, dispare și memoria”
Goethe

Rezolvarea problemelor pe care le implică concentrarea acțiunii politice, ideologice și științifice în transformarea conștiinței a condițiilor de existență și autodezvoltare a omului, presupune ca un element fundamental utilizarea aparatului axiologic, critic și metodologic al științelor social-umane într-o manieră revoluționară, scopul constituindu-l generarea și susținerea prin structuri și instituții sociale adecvate, a acțiunii conștiente la toate nivelurile existenței concrete.

Formarea acțiunii umane conștiente generalizate este un *proces de durată*, în cadrul căruia confruntarea dintre indivizi și structura socială în care ei se integrează, se soldează cu transformări și perfecționări reciproce. Apare astfel, pe de o parte, *necesitatea ca instituțiile sociale să asimileze continuu nivelul la care se situează cerințele formării omului nou, ale agentului social* în vederea omologării acestor cerințe în sisteme valorico-normative: această necesitate coincide cu efortul societății de a întemeia o nouă raționalitate izvorită din datele esențiale ale omului privit ca scop. Pe de altă parte, apare *necesitatea ca agentul social să se raporteze activ la această raționalitate, să-și interiorizeze valorile și normele sociale*, astfel încât acestea să devină ghid de acțiune concretă.

Acțiunea socială și formele concrete de activitate socială nu sînt mișcări abstracte, ci sînt mișcări ale grupurilor sociale, ale indivizilor concreți, în baza unor acte conștiente, conforme cu planuri, strategii, modele, scheme și norme concrete, sînt adaptări, conformări la acestea și concomitent evaziuni din structurile date, procese de creare și utilizare a unor mijloace adecvate unor noi situații acționale, pentru care normele existente, respectarea acestora nu mai este satisfăcătoare.

În această ordine de idei, relevăm profunda activitate constructivă de gândire și practică creatoare pentru întregirea structurilor economice și socio-politice ale socialismului cu un sistem valoric și normativ, care să asigure înfăptuirea posibilităților de integrare armonioasă și liberă a oamenilor muncii în noua societate și de consolidare, prin acțiune, a unității și coeziunii ei politice, morale, umane.

Orînduirea socialistă oferă posibilități nelimitate de finalizare eficientă a acțiunii umane, de valorificare deplină a creativității umane. Gradul și eficiența participării oamenilor la activitatea socială, la organizarea și conducerea ei, sînt legate nu numai de extinderea cadrului organizațional și de perfecționarea mecanismului democrației, ci și de dezvoltarea conștiinței socialiste — și nu numai a componentelor ei teoretice și ideologice, ci și a celor psihice, a laturilor afective, atitudinale și comportamentale ale oamenilor. Dezvoltarea conștiinței socialiste constituie un imperativ major al etapei actuale vizînd atît elaborarea, promovarea și generalizarea noilor valori, modele socio-economice și culturale, cît și interiorizarea acestora de către mase, ca premise motivaționale ale acțiunii.

Valorificînd ideea marxistă privind determinarea socială a valorilor și normelor, legătura acestora cu activitatea socială în general, cu activitatea grupurilor sociale în special, secolul nostru va acorda o atenție deosebită aspectului normativ al acțiunii sociale, înțelegerii acesteia ca *acțiune normată*. Societatea este considerată astfel în esența ei ca proces de producere de către oameni a *structurilor sociale obiective* pornind de la valorile și idealurile promovate, dar și ale *oamenilor înșiși*, întrucît produsele activității lor sînt însușite și subiectiv, potențînd structurarea personalității umane. Acțiunea umană este așadar concomitent creatoare de valori și orientată de valori cristalizate în norme sociale.

Existînd în mod latent în motivații, dobîndind un sens în comportamentul uman, valorile sînt îndeobște normate instituțional, devenind astfel factori stimulatori și optimizatori ai acțiunii umane, determinînd indivizii să-și asume anumite roluri instituționalizate. Oamenii sînt inserați într-o structură organizațională în cadrul căreia dobîndesc un status și un rol bine precizat, un ansamblu de drepturi și îndatoriri, de interdicții și libertăți garantate de colectivitate prin sistemul ei instituțional. În funcție de status — de totalitatea prescripțiilor normative acționale și de comportament, impuse de poziția sa organizațională —, fiecare persoană trebuie să devină conștientă de atribuțiile ce-i revin, de ceea ce i se cere. Unii se pot ridica la nivelul rolului, asigurîndu-și statusul, alții rămîn însă străini de statusul lor social, de sensul acestuia, întrucît nu-și pot îndeplini rolul.

Indivizii acționează eficient numai în cadrul unui sistem normativ care reglementează cooperarea dintre ei; normele cer însă o anumită învățare și asimilare, implicând deci capacități de înțelegere și receptivitate, care pot fi formate în grade diferite. Asimilarea unor norme este prin excelență un proces activ, realizat de către subiectul ce tinde prin „efort” la autorealizare și autodepășire. Efortul implică și voință, iar aceasta nu este o facultate repartizată în mod echitabil în fiecare om, ci este o virtute singulară a fiecărui individ pe care o dezvoltă prin comportament.

De aceea, concordanța dintre *cerințele* statusurilor și rolurilor și *manifestarea lor practică* este întotdeauna relativă. Pe de o parte, această situație derivă din raportul între natura structurilor organizaționale și particularitățile agenților; pe de altă parte, ea derivă din raportul între valorile promovate prin structurile organizaționale și opțiunile valorice ale agenților.

Contextul praxiologic și socio-cultural în care agentul își desfășoară activitatea sa concretă poate fi în principal și sintetic definit de sistemele de norme. Normele sociale reglementează conduita agenților umani într-un sistem de acțiune dată. Ele indică ce acțiuni trebuie întreprinse de agentul social în mod obligatoriu, ce acțiuni îi sînt permise sau interzise; normele sînt deci imperative adresate oamenilor, prescriind comportarea lor necesară în anumite *situații repetabile*. Un sistem normativ cuprinde, așadar, indicații referitoare la ce *trebuie* să facem și *cum* să facem, adică la modul cum normele devin modele reale de acțiune, prin transpunerea integrală în activități practice concrete. Normele sînt rezultatul reflecției critice asupra diferitelor specii de activitate umană, un instrument de ocrotire și promovare a valorilor materiale și spirituale la care aderă o comunitate social-umană, o clasă, sau un grup social de acțiune.

Norma nu are în vedere individul izolat, ci oamenii în general, membrii unei anumite colectivități. Ea nu este pur și simplu o regulă, ci o regulă de conduită, ea este un model general și abstract de comportare.

Ca expresie a unor relații sociale reale, a unor interese și necesități colective, de grup, norma reprezintă o realitate exterioară în raport cu individul; dar prin adeziunea individului la conținutul ei valoric, prin *interiorizare*, norma devine un factor motivațional pentru conștiința unor pături largi de oameni, un factor dinamizator lăuntric al activității umane.

Folosim conceptul de interiorizare nu numai pentru a desemna procesul prin care un fenomen sau o valoare devine progresiv o parte integrantă a individului, ci mai ales ca acțiune de dobîndire a „originalității reale” a individului, ca rezultat al *integrării* unui ansamblu

de modele, valori, norme în structura sa, care-l ajută în exercitarea rolului social pe care i-l conferă funcția și statutul său, în cadrul sistemului de relații formale în care se află; ca proces complex care nu constă numai în conformarea la anumite norme, modele, simboluri, stereotipe, principii, ci și ca acțiune continuă de perfecționare a cadrului integrator și concomitent a subiectului integrat în acest cadru — deci ca un cuplu dialectic — *interiorizare prin exteriorizare*.

În acest proces concomitent de socializare și personalizare, individul — membru al unui grup social — este simultan în situația de subiect și obiect al acțiunii sociale.

Ca prescripții acționale, comportamentale și organizaționale, normele desemnează în principal ceea ce este *obligatoriu* și ceea ce este *interzis* într-o specie a activității; obligația și interdicția definind zona *constrîngerii*, ceea ce este impus agentului.

În perimetrul acestor considerații, relevăm ideea lui Kant conform căreia „constrîngerea care îngrădește și, în fine, suprimă înclinația permanentă de a ne abate de la anumite reguli se numește *disciplină*. Ea se deosebește de *cultură*, care are de scop numai de a dezvolta o anumită *aptitudine*, fără a suprima pe alta deja existentă”¹.

Este un loc comun în sociologia contemporană că termenul de constrîngere nu redă în modul cel mai adecvat relația individ-societate, întrucît în acțiunea, influența, presiunea socială a normelor nu este vorba numai de constrîngere, ci și de adaptare, integrare, de ceea ce poartă denumirea de *orientare normativă* a acțiunii sociale. Aceasta întrucît în cadrul activităților practice este necesară nu numai cunoașterea normelor de către grupurile sociale, ci și interiorizarea lor,² astfel încît să devină ghid pentru noi acțiuni.

În acest sens subscriem părerii* că valorile și normele sociale nu pot fi analizate decît în strînsă legătură cu conștiința socială, că formele acesteia și, de asemenea cu tipurile de activități umane pe care le reglementează; că o teorie a normelor nu poate fi elaborată decît pe baza teoriei acțiunii sociale, prin elucidarea statutului ontologic al activităților sociale.

Normele obligă agentul prin intermediul structurilor organizaționale, la o anumită activitate, dar totodată lasă deschise căi pentru inovație, autodepășire. Agentul se manifestă și ca personalitate care-și asumă responsabilități (dincolo de cerințele normelor) lărgind sfera „permisiunilor”, a acțiunilor *nonobligatorii* în cadrul cărora, prin acte

¹ Immanuel Kant, *Critica rașionii pure*, București, Edit. științifică, 1969, p. 545.

* A se vedea și Genevieve Vrabie, *Politica. Morala și dreptul*, Edit. politică, București, 1977, p. 17.

deliberate (fundamentate pe alte valori) poate contribui fie la perfecționarea normelor existente, fie la înlocuirea unor norme cu altele.

Aceasta devine posibil, întrucât agentul interiorizând valorile și normele poate *restitui* prin acțiunile sale mai mult decât a primit, creînd continuu noi valori, sau dînd celor existente un conținut diferit.

La acest aspect se referea și I. Tudosescu cînd afirma că „în calitatea ei de regulă de comportament sau de acțiune, de organizare sau de conviețuire socială, norma acoperă totdeauna un evantai valoric, cristalizează într-o formă concentrată *aspirații și idealuri colective* ale oamenilor, avînd funcția de a *eficientiza eforturile creatoare* ale acestora, raporturile lor cu mediul natural și social”².

Desigur, cu cît un anumit sistem normativ este însușit, interiorizat de către indivizii unei colectivități, adică transferat în domeniul finalității proprii, cu atît realizarea acțiunii acestora va fi mai eficace; cu cît comportamentele normate vor părea mai exterioare, vor fi impuse mai mult prin constrîngere, cu atît eficiența acțiunii va fi mai scăzută. Cu atît mai puțin se poate ajunge la rezultatele voite doar prin constrîngere exterioară în acțiuni care comportă riscuri personale. În acest context credem că literatura filozofică, psihologică, — cu unele excepții — se simte prea mult îndatorată concepției durkheimiste, și insistă mai ales asupra importanței normelor ca principii directoare ale tuturor activităților sociale, condiții, premise ale acțiunii, privite mai ales ca factori dați, de constrîngere, exteriori, cărora individul trebuie să li se conformeze. În acest caz, este necesar să accentuăm că valorile și normele specifice grupurilor sociale nu se transpun în conduite absolut identice pentru toți indivizii și grupurile sociale, chiar și atunci cînd este vorba de norme *unanim* acceptate de grup, o clasă, sau societate globală. Ele sînt *condiții ale acțiunii*, dar nu definesc o sferă autonomă, ci acționează din interiorul acțiunii, fiind determinate social, pe fondul unei acțiuni sociale concrete.

Este mai puțin abordată teoretic problema normelor ca *rezultat al acțiunii*. Normele asigură conservarea sistemului, dar activitatea umană care depășește cadrul normativ al unui sistem, și, deci, scara de valori care-i sînt specifice, nu este în toate cazurile inefficientă sau potrivnică eficienței sistemului, ci dimpotrivă, înseamnă căi deschise pentru acțiuni cu funcție în mai mare măsură amelioratoare și transformatoare ale sistemului social dat, în continuarea, în spiritul și în perspectiva determinațiilor sale calitative fundamentale. „Coercițiunile interiorizate ale unui agent, comportamentele și stările finale pe care acesta

² I. Tudosescu, *Ideal și normă în acțiunea socială*, în „Revista de filozofie”, nr. 1, 1979, p. 8—9.

le resimte ca îndatoriri sînt, în ciuda marcării lor ca obligații sau coercițiuni în sistemele de norme, cazuri autentice de conduită liberă”².

Ideea interiorizării normelor ca un cuplu procesual „interiorizare prin exteriorizare” reliefează, pe de o parte, că dobîndirea esenței umane, a structurii de personalitate are o dialectică proprie ce vizează integrarea individului în exterioritate (socializarea) și a exteriorității în interioritate (personalizarea), pătrunderea lui în orizontul valoric ca agent social. În această situație sistemul normativ devine o *condiție a creației* și nu de constrîngere, domeniu de manifestare a libertății și responsabilității și nu un criteriu de necesitate. Ea reliefează, pe de altă parte, necesitatea înțelegerii acțiunii sociale ca o suită de acte succesive, sistematice, desfășurate deliberat, pregătite, acte care vizează realizarea de scopuri bine determinate care nu amplifică numai sfera trebuințelor, ci se soldează și cu creație de valori materiale sau cultural-spirituale ce orientează normativitatea socială.

Agentul social depistează și valorifică în contextul acțiunii *toate posibilitățile* de dezvoltare și progres ale societății, obiective și subiective, generale și specifice, perfecționînd funcție de structura de nevoi și preferințe cadrul normativ existent, circumscriind continuu sfera de acțiune obligatorie a normelor, stimulînd procesul cunoașterii și interiorizării lor, dar lărgind în același timp evantaiul de posibilități în înnoirea normelor prin acțiune constructivă.

Participarea la viața socială înseamnă astfel participare la crearea diversității; ea solicită în mod real diferitele calități individuale puse nu în slujba unui scop exterior (mijloc), ci pentru propria lor afirmare și dezvoltare multilaterală, în baza înțelegerii necesității, conformării la norme — mereu deschise și continuu perfectibile — prin afirmarea inițiativelor, a libertății.

Normele odată constituite devin criterii pentru aprecierea sau valorizarea acțiunilor și comportamentelor umane. Intervine astfel un ciclu de transformări dialectice: de la ansamblul cunoștințelor despre obiect, condițiile și mijloacele acțiunii, pe de o parte, și de la cunoștințele despre scopul și criteriile de apreciere a rezultatelor acțiunii, pe de altă parte, la formularea regulilor, a normelor care reglementează acțiunea. Apoi, de la reguli și norme, la aprecieri de valoare asupra acțiunilor umane, prin rezultatele ei, și de aici la alegerea obiectivelor acțiunilor viitoare.

Libertatea ne apare astfel ca modalitate (prin invenție și creație) de depășire a unor tipuri sau modele acceptate de societate, în interiorul unor cadre determinate, între diversele modele de acțiune pe care

² C. Popa, *Sisteme de norme, libertate și aspirații în societatea socialistă*, în „Revista de filozofie”, nr. 5, 1979, p. 568.

societatea dată prin organele sale reprezentative le propune. Deosebim actele creatoare, inovatoare, varianta pozitivă a acțiunilor sociale, de comportamentele deviante. În primul caz se recurge la modelele acceptate, modele care permit integrarea și participarea la activitatea creatoare a colectivităților umane, fundamentate pe baza valorilor culturale din societate, în al doilea caz se recurge la modele de la marginea a ceea ce este permis, sau la modele nepermise de societate, decurgând din subcultura societății.

În concepția partidului nostru, exprimată clar în documentele sale programatice, procesul de interiorizare a valorilor și normelor are la bază *munca*. Munca reprezintă nu numai principalul ax existențial, ci și valoric al omului; ea constituie un imperativ, o obligație a fiecărui individ, fiind totodată domeniul principal în cadrul căruia el este modelat de către societate conform normelor ei de existență și acțiune, constituind, de asemenea, domeniul în care omul se poate manifesta creativ. Munca corelează deci realizarea intereselor obiective cu realizarea celor subiective, a celor generale cu cele personale.

Funcție de schimbări survenite în dialectica intereselor se poate cerceta și atitudinea diferențiată a oamenilor față de valori, gradul asimilării acestora de către ei, precum și corelația valorilor în planul conștiinței socialiste. Accentul pus în documentele de partid pe necesitatea îmbinării muncii și răspunderii colective cu răspunderea personală, pe necesitatea ca fiecare om să conștientizeze consistența participării proprii la realizarea acțiunilor colective, au la bază o profundă înțelegere a raporturilor dintre individ și viața socială. Se ridică în prim-plan problema modului în care persoana se integrează în ansamblul cerințelor valorilor și normelor pe care le afirmă noul mod de viață și totodată modul în care societatea resimte pozitiv participarea angajată, activă a fiecăruia dintre membrii săi.

Cunoașterea progresivă a legăturii dintre tendințele dezvoltării existenței sociale și interesele oamenilor (ca agenți ai acestei dezvoltări) echivalează cu o anumită mișcare în tabla de valori, cu subordonarea și integrarea progresivă a valorilor față de valorile-reper care reprezintă în formă concentrată virtualitățile proprii socialismului.

Procesul de asimilare de către individ a sistemului de norme și valori sociale corelează mobiluri (interese) și aspirații (scopuri) individuale cu cele generale. Niciind societatea nu le-a putut însă îmbina într-o atare proporție ca în socialism. Asigurând în primul rînd acele condiții economice care duc la cointeresarea indivizilor în realizarea obiectivelor dezvoltării bazei materiale și a relațiilor socialiste, partidul clasei muncitoare și statul socialist desfășoară o politică de orientare a intereselor individuale în direcția promovării intereselor generale, a progresului social.

Psihologia oamenilor capătă trăsături noi, apar noi orientări valorice de interes și de atitudine. Oamenii trec de la motivația egoistă și individualistă a muncii, la colectivism, ei depășesc relația strict individualistă față de societate, ca fiind un mijloc de eliberare a nevoilor lor.

Participarea indivizilor la înfăptuirea comandamentelor sociale generale începe prin antrenarea lor individuală direct interesată în producție și se intensifică, îmbogățindu-și formele, într-un proces istoric progresiv, pînă la intervenția lor activă în planificarea și controlul activității pe baza cunoașterii particularităților legilor dezvoltării social-economice. La acest nivel al participării, îmbinarea interesului general cu cel personal nu reprezintă numai un principiu al conducerii și organizării științifice a societății, ci o sarcină conștientă, un scop al activității individului, preocupat de cunoașterea modului în care propria sa activitate se integrează optim în ansamblul procesului dezvoltării sociale. Acum nu mai este în cauză un individ izolat, antrenat într-o acțiune comună, ci un individ socializat, conștient, o personalitate care există și se manifestă ca individ integrat, în măsura în care problematizează și valorizează modul său de integrare în creația istorică.

Socialismul oferă condițiile unei interiorizări depline a valorilor și normelor sociale, tocmai pentru că, prin esența relațiilor sociale care-i sînt specifice, creează și cadrul realizării omului ca individ și personalitate.

Producerea personalității este astfel gîndită în spiritul celebrei teze a 6-a a lui Marx asupra lui Feurbach: personalitatea nu este rezultanta nemijlocită a asimilării de către un „individ natural”, determinat prealabil și independent de relațiile sociale, a unui patrimoniu social înțeles ca exterioritate. Acest patrimoniu este produs și reprodus în fiecare moment de către toți indivizii, concomitent cu producerea de către fiecare a propriei personalități.

CREATIVITATE ȘI NORMĂ SOCIALĂ

GEORGETA HĂLĂȘAN

În perspectiva istoriei civilizațiilor umane, creativitatea niciodată nu a ființat ca un scop în sine. Pe orice treaptă a dezvoltării umanului, în diferitele ei modalități de manifestare: ca tip de activitate propriu-zisă, în artă, în știință, în tehnică, sau într-o accepție mai largă, ca dimensiune, în grade diferite, a unui număr tot mai mare — astăzi — de activități: de producție, educație-învățămînt, organizare și conducere etc., ea a răspuns, spontan sau conștient, unor necesități social-istorice concrete.

Cerută de nevoile societății, creativitatea este, în același timp, condiționată și determinată de gradul de dezvoltare materială și spirituală a societății: instrumente și tehnici de cercetare, modelare, verificare, obiectivare, de volumul și calitatea informației de care dispune societatea în momentul respectiv, de un anumit sistem constituit de norme și valori între limitele căruia se realizează procesul creator, precum și de alți factori, obiectivi și subiectivi, de reglare a creativității în raport cu necesitățile și exigențele sociale, de raționalizare și finalitate umană.

Nivelul de dezvoltare a societății se va răsfrînge asupra creativității în întregul ei și anume: 1. asupra subiectului creator, de la manifestarea spontană a creativității la depistarea și cultivarea aptitudinilor creative ale fiecărui individ și grup de indivizi, captarea și obiectivarea acestui potențial de creativitate în și prin muncă creatoare pentru societate, singura modalitate de împlinire a personalității umane, de realizare a progresului social; 2. asupra procesului creator pe care societatea îl susține cu tehnica și tehnologia timpului; după cum se știe, astăzi creativitatea — la scară societală — este un proces direcționat, planificat, beneficiază de tehnica și tehnologia de vîrf ale timpului nostru; 3. asupra produsului rezultat din creație, cu evoluția spectaculoasă a acestuia, de la uncalta de piatră și pînă la cele mai îndrăznețe invenții contemporane.

Orice activitate socială, și în cadrul ei creativitatea, fie ca mod specific de activitate (creație artistică, științifică, tehnică etc.), fie ca

dimensiune a unui număr mai larg de activități sociale, se desfășoară într-un și în raport cu un sistem de norme constituit, o condiție a eficientizării activităților umane fiind întotdeauna reglementarea acestora prin sisteme de norme concepute în istoricitatea lor. Această idee este prezentă încă la Max Weber în teoria cu privire la tendințele de raționalizare și ordine în societățile moderne, tendințe care impun, pe de o parte, lărgirea, extinderea structurilor normative și, pe de altă parte, eficientizarea funcționalității lor în raport cu cerințele sociale de ordine.

Cu atât mai mult, în procesul dezvoltării, rezultat al creației istorice conștiente, problema perfectibilității structural-funcționale a sistemului de norme care să regleze dezvoltarea în raport cu noile cerințe și pe această bază să stimuleze, să dinamizeze inițiativele, creativitatea participativă, este o condiție pentru realizarea în termen optim a obiectivelor social-politice ale etapei istorice pe care o traversăm.

În condițiile în care — așa cum a arătat tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al partidului nostru la Consfătuirea de lucru pe problemele muncii organizatorice și politico-educative — procesul revoluționar, lupta revoluționară nu s-au încheiat, ci continuă în noile condiții istorice, că socialismul nu este un marș triumfător, ci un drum de muncă și luptă revoluționară, creativitatea capătă o dimensiune politică; creatorul este direct implicat în politica de dezvoltare multi-laterală a țării. Trăind în prezent, personalitatea creatoare gîndește viitorul din perspectiva efortului permanent* de adaptare la schimbare, de înțelegere și prin creație de satisfacere a cerințelor mereu reînnoite ale devenirii noastre sociale, de descoperire și folosire superioară a unor noi resurse, materiale și spirituale, pentru progres și dezvoltare. Eficiența și valoarea socială a creativității sînt direct determinate de încărcătura de pasiune, dăruire de sine, dragoste de țară, patos revoluționar, cunoaștere și stăpînire a legilor naturii și societății, valențe ale oricărei personalități creatoare. Bun specialist în profesie creatorul trebuie să fie în același timp — așa cum s-a reafirmat cu tărie în magistrala Cuvîntare a tovarășului Nicolae Ceaușescu, rostită la Consfătuirea de lucru de la Mangalia — un revoluționar, în sensul subsumării întregii sale activități intereselor generale ale patriei socialiste, în sensul cunoașterii și integrării activității sale în cadrele normativității, în sensul participării active la efortul de decantare a valorilor, de condamnare și combatere a inerției, conservatorismului, mentalităților retrograde ce pot frîna eforturile noastre constructive.

În cele ce urmează propunem o definiție a creativității din perspectivă praxiologică, făcînd totodată unele observații asupra raportului normativitate-creativitate, ca raport dialectic și istoric. Vom în-

cerca să surprindem modul în care sistemul de norme existent stimulează potențialul de creativitate, lasă suficient câmp de manifestare acestuia, precum și rolul și influența creativității asupra procesului de optimizare și perfecționare — ca proces continuu — a structurilor normative în raport cu cerințele acțiunii sociale ¹, condițiile de eficientizare a acestui raport.

1. Creativitate. Semnificație praxiologică

În condițiile unor mutații profund calitative în plan existențial și de cunoaștere, se impun, ca rezultat și condiție totodată, eforturile inter- și multidisciplinare de regândire, aprofundare și reelaborare a fondului conceptual și teoretic al cunoașterii umane, inclusiv al cunoașterii filozofice. Conceptul creativitate, precum și teoria creativității se înscriu, în mod preferențial, în cadrul acestui demers, fiind de mult depășită abordarea exclusivist psihologică, mulți psihologi recunoscând necesitatea obiectiv-practică de tratare a creativității într-o deschidere mult mai largă, filozofică, social-culturală și praxiologică ².

Din perspectivă acțională noi definim creativitatea ca fiind capacitatea general-umană de a descoperi, de a inventa și de a institui în existență, în sfera cunoașterii și practicii, ceva nou, original, recunoscut și asimilat de către și pentru societate ca valoare ce poate aduce, prin aplicare și generalizare în activitățile umane, un plus de eficiență în eforturile de largire, optimizare, umanizare a existenței umane, individuale și sociale. Creativitatea, ca determinare existențială a umanului, fiind în și prin muncă (creatoare), realizează noi performanțe ale conduitei acționale a omului, ridică nivelul abilităților și competențelor acestuia, cuprinzând atât planul ideativ cit și cel operațional practic.

Creativitatea, ca însușire a muncii, lărgeste sfera posibilităților omului de stăpânire a universului (prin cunoaștere și acțiune eficientă); este expresia relației om-lume (naturală și socială) ca relație acțională, în care omul ca subiect-agent se raportează permanent critic, construc-

¹ Tema suscită interes teoretic și practic mult mai larg. Ea a fost prezentă la Congresul Mondial de Filozofie, Düsseldorf, septembrie 1978, în cadrul secțiunii a V-a: Problema fundamentării științifice a normelor, în care s-au evidențiat actualitatea temei, rolul normelor în conducerea societăților moderne. Dezbaterile s-au concentrat, în principal, asupra definirii naturii normelor, precum și asupra unor probleme logico-metodologice privind întemeierea rațională, științifică a normelor.

² În lucrarea *Creativitatea generală și specifică*, apărută în Edit. Academiei, București, 1981, Al. Roșca formulează o definiție „program” (de cercetare) concepiind creativitatea ca „ansamblu unitar al factorilor subiectivi și obiectivi care duc la realizarea, de către indivizi sau grupuri a unui produs original și de valoare”, p. 17.

tiv, la lume, pe care o transformă, o perfecționează și o optimizează ca mediu de realizare și împlinire a sa.

În această perspectivă — după părerea noastră — conceptul creativitate semnifică într-un tot *puterea demiurgică a omului, creația*, ca proces de obiectivare a acestei puteri demiurgice prin și în muncă creatoare, *produsul creat*, ca obiect nou original, inexistent anterior și prin care se realizează o mutație calitativă în existență, *subiectul creator*, personalitate multilateral dezvoltată, în care și prin care sînt focalizate toate aceste componente ale umanului.

Unghiul nostru de vedere aduce în discuție creativitatea ca *dimensiune a agentului*, angajat conștient în efortul de transformare a realității. În această accepție, creativitatea este abordată nu numai ca o componentă a gîndirii, ci și ca o componentă a activităților umane practice transformatoare, fiind implicat pe lîngă subiectul creator întregul proces al creației, în unitatea dialectică a obiectivului cu subiectivul, precum și produsul, rezultat al acestui proces creator. Este un unghi de vedere ce vine să întregască perspectiva psihologică care — după cum se știe — pînă nu demult definea creativitatea, cu precădere, din perspectiva structurii psihice a personalității.

Creativitatea antrenează toate componentele structurii psihice și acționale a agentului într-un mecanism complex unic, prin care sînt potențate și valorificate optim întregul fond de disponibilități creatoare de care dispune agentul, ca, de pildă: aptitudini, talent, inteligență, perseverență, inspirație și spontaneitate, imaginație și fantezie, pasiune și luciditate, inițiativă și spirit inventiv, receptivitate la nou, competență și responsabilitate (inclusiv capacitatea de a-și declina competența), acestea fiind disponibilități native, dar și formate, descoperite, cultivate de-a lungul existenței lui.

În prezent, tot mai mult se acceptă ideea după care creativitatea este o trăsătură de esență a umanului, ține de natura omului, de spiritul său demiurgic și că, în principiu, orice individ poate deveni personalitate creatoare, desigur, într-un evantai larg de manifestări, puternic individualizate, în raport cu zestrea genetică cu care vine fiecare individ, cu tipul de activitate în care acesta este angajat, în raport cu condițiile de viață și muncă (determinate de gradul de dezvoltare a societății), precum și în raport cu efortul individului însuși la acest proces de personalizare.

Totodată, fără să ignorăm existența unor activități necreative sau care solicită într-o mică măsură spiritul creator, considerăm că, în condițiile contemporane, conceptul de creativitate își lărgeste considerabil sfera de cuprindere. În acest sens vorbim de creativitate ca tip de activitate propriu-zisă în artă, știință, în tehnică, dar și ca dimensiune, atribut (în grade diferite) al unui număr tot mai mare

de activități (activitate de producție, învățămînt, organizare și conducere etc.).

În condițiile noastre istorice, creativitatea este concepută principial, teoretic și practic, ca proces ce antrenează mase largi de oameni atît în procesul muncii, cît și în afara muncii, prin conceperea unor structuri instituționalizate, suple, dinamice, apte de a capta și valorifica întregul potențial de creativitate (propriu conduitelor individuale, cît și de grup) de care dispune societatea: în ultimă instanță, societatea în întregul ei.

O asemenea semnificație asupra creativității permite, după părerea noastră, depășirea falsei dileme cu privire la subiectul creator, dacă el este personalitate creatoare luată ca individ sau personalitate ca grup. Subiectul creator este colectivitatea, în unitatea intereselor și aspirațiilor membrilor săi, această potențialitate de forță creatoare fiind concepută, desigur, nu ca o structură amorfă, ci formată din indivizi umani, integrați activ în structurile sociale, potențial a deveni — așa după cum s-a arătat — ficcare, în parte, personalitate creatoare, dar caracterizată printr-un comportament acțional liber, diferențiat și individualizat. Acest comportament rezultă din interacțiunea obiectiv-subiectiv, ca interacțiune ce se manifestă specific în comportamentul fiecărui individ.

Totodată, o asemenea perspectivă asupra creativității permite o mai riguroasă delimitare conceptuală între creație, descoperire, invenție, inovație.

Într-o accepție tradițională se vorbește de creație în artă, în timp ce în tehnică se vorbește de invenție, iar în știință de descoperire. George Thomson spune de pildă că, conceptele și teoriile nu sînt pure creații umane, ci ele sînt adevăruri obiective mai degrabă descoperite și nu inventate de către omul de știință³.

După părerea unor autori însă, acestea sînt specii ale creativității cu unele deosebiri între ele; așa, de pildă, creația în artă, arată Al. Tănase, manifestă o negație mai radicală a modelelor vechi decît în alte domenii, deși toate speciile de creație implică o relație mobilă între negarea și acceptarea unor modele existente⁴.

De asemenea, în practica socială, termenii de invenție și inovație au următoarele sensuri în conformitate cu normele în vigoare: se omologhează și se brevetează ca *invenții* creațiile tehnice originale, recunoscute ca noutăți pe plan internațional și ca *inovații* creațiile tehnice recunoscute originale, noutăți pe plan național.

³ George Thomson, *Inspirație și descoperire*, Edit. enciclopedică română, București, 1973, p. 18—19.

⁴ Al. Tănase, Georgeta Todea, *Omul creator de cultură și civilizație*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 67—68.

Or, în ceea ce privește semnificația conceptelor invenție și inovație, într-o perspectivă mai largă, filozofică, după părerea noastră, deosebirea constă în faptul că invenția ține de *planul ideatic* al creativității, iar inovația de *planul practic transformator*, de obiectivare a invențiilor în produse ale activităților practice, între invenție și inovație existind o relație directă de trecere permanentă dintr-un plan în altul. Mai direct în creația inginerescă — dar credem nu numai în acest domeniu — creativitatea presupune, cum arată I. Moraru, convertirea ideilor din codul ideativ în cel ideativ-imagistic și din acesta în „codul” obiectual, mișcarea gândirii de la abstract la concret realizându-se tocmai prin vizualizarea ideilor și prin obiectualizarea imaginilor⁵. Creativitatea implică astfel atât planul ideatic, inițiativa, imaginația, invenția, cât și pe cel practic, inovația, ca termeni de raportare, ca laturi ce se presupun, se completează, nu se opun.

Creativitatea, invenția și inovația sînt posibile într-un sistem normativ deschis care să permită lărgirea câmpului de manifestare al libertății (în cadrul unor comportamente novatoare) și responsabilității sociale.

2. Relația creativitate — normă un raport dialectic și istoric

În literatura de specialitate norma este definită drept concordanța urmărită și neaccidentală între maximele de acțiune a mai multor indivizi. Maxima reglementează acțiunea reală a unui subiect⁶. I. Tudosescu consideră norma ca regulă de comportament sau de acțiune, de organizare sau de conviețuire socială⁷. Normele ca mijloc de reglementare a raporturilor umane, avînd funcția de a eficientiza, de a optimiza acțiunea socială, eforturile umane creatoare, exprimă o anumită necesitate determinată social-istoric; prin aceasta normele au întotdeauna un caracter istoric, determinat, ele acoperă un evantai valoric larg de necesități și interese sociale ale unor colective și grupuri (formale și informale) și ale indivizilor acestor grupuri, în măsura în care necesitățile acestora coincid.

⁵ I. Moraru, *Creativitatea inginerescă*, în vol. *Psihologia muncii industriale*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1976, p. 254.

⁶ Rudiger Böhner, *Norm und Geschichte*, în *Filozofia și concepțiile despre lume în științele moderne*. Al XVI-lea Congres Mondial de Filozofie, Düsseldorf, sept. 1978, calet documentar, 3, 1979, p. 164.

⁷ I. Tudosescu, *Ideal și normă în acțiunea socială*, „Rev. de filozofie”, 1, 1979, p. 9. Autorul analizează în acest studiu o tipologie complexă în raport cu diversitatea domeniilor acțiunii sociale și cu varietatea raporturilor umane, tipologie care, după cum arată, se poate reduce la trei domenii generale de norme: acționale, comportamentale și organizaționale.

Cu cât norma exprimă mai adecvat o nevoie și un interes social real și concret, cu atât ea este mai funcțională. De asemenea, probabilitatea de introducere a unei norme — spune Rudiger Bübner — se află în relație vădită cu legarea ei de condiții de viață concrete. Cu cât este mai mare apropierea de actualele date ale unei societăți, cu atât mai curînd va putea fi introdusă norma. Cu toate acestea, sînt norme a căror valabilitate nu poate fi contestată cu argumente, dar datorită caracterului lor abstract au șanse puține de a fi realizate ⁸.

Concepute în existențialitatea lor structural constituită și exprimînd reprezentările valorice care predomină într-o anumită fază a evoluției istorice și pe care le preia fiecare membru al unui grup în procesul său de socializare ⁹, normele au un rol formativ integrativ în raport cu individul și ele se exercită, prin intermediul organizațiilor și instituțiilor în care se obiectivează în putere de influențare și acțiune stimulativă sau coercitivă. Ele reprezintă în această ipostază condiție a realizării creativității.

Concepute însă în existențialitatea lor structural dinamică și exprimînd idealuri valorice fixate ca obiective de realizat ale acțiunii practice revoluționar-transformatoare și obiectivate în sisteme normative noi, normele ne apar, totodată, și ca rezultat al creativității.

Astfel, raportul normativitate-creativitate nu se instituie liniar și mecanic, ci ca un proces complex contradictoriu, nu în sens de opunere (în general), ci în sens de corelare reciprocă, de tip feed-back: normele, reflectînd valori, idealuri și interese, constituie cadrul obiectiv și subiectiv de captare, cultivare și obiectivare a tuturor disponibilităților creative ale societății; iar personalitatea, pentru a se realiza prin creativitate, cere revizuirea permanentă a sistemelor de norme, optimizarea și perfecționarea regulilor de comportament, acțiune și organizare; eficientizarea raportului dialectic și istoric dintre normă și creație fiind privit nu ca un scop în sine, ci ca mijloc, condiție, pentru dezvoltarea și afirmarea personalității, pentru realizarea progresului social.

3. Condiții ale eficientizării raportului creativitate — normă

Pentru ca relația creativitate-normă să cunoască o continuă re-așezare în vederea atingerii unor parametri structurali și funcționali optimi se impun — în perspectiva realităților istorico-concrete din țara noastră — câteva condiții.

⁸ Rudiger Bübner, *op. cit.*, p. 164.

⁹ Günther Patzig, *Fundamentarea normelor morale, în Filozofia și concepțiile despre lume în științele moderne*, p. 193.

Sistemul de norme să fie considerat ca sistem deschis, de adecvare continuă la cerințele și exigențele dinamismului social global, caracteristic structurilor materiale (baza tehnico-materială, baza economică, structurile organizaționale și instituțiile etc.) și idealurilor și aspirațiilor umane (ale indivizilor și grupurilor) specifice dezvoltării conștiinței lor, procesului lor de personalizare. În acest sens norma stabilește direcțiile și orientările prioritare pentru creație, reprezintă mijlocul prin care se asigură controlul și conducerea acestei activități în raport cu necesitățile de dezvoltare, de rentabilizare a activităților sociale, de valorificare superioară a energiei materiale și umane.

Norma, sistemele de norme, au o fundamentare politică, economică, etico-morală, concret-istorică. Cercetarea științifică de specialitate ne oferă „modele normative” prin mijlocirea cărora să se poată asigura stimularea, conducerea și controlul creativității.

Desigur că direcționarea activității de cercetare prin medierea normelor nu trebuie înțeleasă determinist-simplist în sensul apariției noului în procesul de creație în mod linear, univoc și absolut. Dar, prin crearea unor condiții optime de cercetare, prin stimularea creativității în diferite modalități, prin mărirea grupului de cercetători ce studiază o anumită problemă și optimizarea continuă a raporturilor de muncă, în general prin crearea unor condiții materiale tot mai bune și a unui climat social-politic cât mai favorabil, crește probabilitatea de apariție a „noului” ca cerință propusă în obiectivele fixate în prealabil cercetării.

Reflectînd dinamismul vieții sociale, exprimînd cerințele acestui dinamism, normele înseși trebuie concepute ca un sistem dinamic de asigurare a eficientizării activităților umane, activități care, desfășurate în condițiile unui proces continuu de accelerare a accelerației cer rezolvări, soluții inedite, originale în raport cu care normele trebuie să fie receptive la inovația socială, pe care apoi să o integreze în structura lor. Așa cum arată Cornel Popa, nici un sistem de norme, ca ansamblu de reguli de comportament acțional, nu este absolut, definitiv încheiat, apt să prevadă și să descrie toate cazurile posibile de comportament, astfel încît în orice activitate normată rămîne un spațiu mai mult sau mai puțin larg pentru interpretarea proprie și inițiativa creatoare a agentului¹⁰.

Or, acceptarea normelor numai ca un dat, ca reflectare a unor valori, idealuri, trebuințe recunoscute, deși aceasta este o caracteristică a normelor prin care se asigură integrarea socială a individului, echilibrul și stabilitatea (relativă) a sistemului, reflectarea cu întârziere,

¹⁰ Cornel Popa, *Norme, decizie, libertate*, în *Știința conducerii societății*, Edit. politică, 1971, p. 207.

parțială și uneori neadecvată la nivelul sistemului de norme a schimbărilor intervenite în lumea existențială și universul acțional al omului, face ca sistemele de norme existente la un moment dat să fie depășite, să se autonomizeze, să devină scop în sine, frână în potențarea și valorificarea deplină a disponibilităților de creativitate ale societății.

O altă condiție pentru optimizarea raportului sistem de norme-creativitate îl constituie dezvoltarea conștiinței și în cadrul ei a cunoașterii corespunzător progresului realizat la nivelul structurilor sociale. Pe această bază se realizează articularea intereselor individuale, materiale și morale, cu interesele generale și cerințele morale și ideologice ale societății, pe de o parte, prin asumarea și integrarea intereselor sociale în sistemul de interese și motivații ale individului — personalitate (ca rezultat al adevărării tot mai depline a idealurilor personale la tendințele progresului) pe de altă parte, prin deschiderea valorilor și normelor sociale la idealurile de realizare ale individului.

O asemenea articulație transformă norma în cadrul optim de realizare a personalității, ea își pierde (treptat) caracterul coercitiv, iar respectarea normei, în datele ei fundamentale și principiale, este trăită — subiectiv — ca o condiție a libertății și responsabilității personalității.

În această situație, norma generează comportamente novatoare, potențează angajarea totală a agentului creator (ceea ce presupune și asumarea riscurilor inerente comportamentelor novatoare).

Problema optimizării raportului dintre normă și creativitate apare și mai necesar pusă în condițiile amplificării și creșterii complexității sarcinilor sociale, ale creșterii rolului elementelor de rigoare științifică, a importanței operativității în luarea deciziilor și în mecanismul controlului, aspecte specifice conducerii științifice a societății.

În aceste condiții apar exigențe sporite în ceea ce privește întărirea disciplinei la nivelul tuturor activităților, respectarea strictă a legilor, a prevederilor din regulamente, a dispozițiilor conducerii centrale, a structurilor organizaționale cu funcție sistemică în societate, realizarea acestor exigențe asigurând integrarea socială a individului în structură și echilibru, stabilitate (dinamică) pentru sistemul social.

Desigur că interpretarea acestor exigențe nu trebuie înțeleasă în sensul promovării și acceptării unor comportamente conformiste (încărcate de incertitudinea pe care ar provoca-o promovarea noului), care pot abate eforturile de la rezolvările optime spre soluționări minimale, cel mult satisfăcătoare, neconvenabile însă nici pentru individ (care nu se poate astfel dezvolta și manifesta ca personalitate creatoare), nici pentru societate a cărei dezvoltare la nivelul exigențelor contemporane ar fi frânată.

Dimpotrivă, interpretarea acestor cerințe trebuie înțeleasă în sensul promovării, stimulării și dinamizării unor comportamente novatoare, nonconformiste, creatoare, care să genereze, în situații schimbate, în condiții noi, soluții noi, cu eficiență maximă economică și umană, comportamente caracteristice pentru personalitate și definitorii, hotărâtoare, pentru progresul social. Însuși procesul de personalizare a indivizilor începe prin trecerea de la comportamente acționale conformiste, stereotipe, care nu solicită, sau solicită foarte puțin dimensiunea creativă a individului, la comportamente nonconformiste, novatoare, creatoare ¹¹. Un asemenea comportament este condiționat și cerut totodată, de deschiderea sistemului de norme spre viitor, pentru rezolvări și soluții originale la probleme inedite apărute în situații noi, aceste soluții și rezolvări originale fiind expresia unei autentice libertăți a omului și a responsabilității sociale cu care trebuie să fie încărcată acțiunea umană, în sensul semnificației pe care Mihai Florea o conferă responsabilității în raport cu răspunderea ¹².

Crearea unui sistem normativ dinamic capabil să reflecte rapid transformările (opus rigidității și hipernormativității care împiedică cooperarea dinamică între indivizi), asigură potențarea inițiativelor, invențiilor și inovațiilor sociale (individuale și colective), realizează joncțiunea optimă între normă și creativitate, cerințe cu atât mai importante în socialism cu cât, după cum se știe, socialismul își poate realiza opțiunile sale numai prin participarea creatoare largă a tuturor membrilor societății.

Optimizarea structurilor și a mecanismelor de funcționare ale sistemului de norme, în raport cu cerințele creativității, impune, cu necesitate, dezvăluirea și depășirea tuturor contradicțiilor reale și posibile la acest nivel, urmare a unor fenomene de birocratism, manifestate prin tendința de autonomizare a unor norme în raport cu schimbările din structura de interese sociale și nevoi individuale, în raport cu inițiativele și opiniile critice privind nevoile și căile de creștere a eficienței normelor sau chiar de schimbare a lor.

Apariția elementelor de birocratism generează influențe nocive atât asupra funcționalității normelor cât și asupra creativității. Așa,

¹¹ Georgeta Hălășan, *Personalitatea umană*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, p. 127.

¹² Prin responsabilitate, Mihai Florea înțelege raportarea liberă, neconstrinsă, a agentului la colectivitate, în cadrul unei atitudini active și militante a agentului care aderă la un ideal. Responsabilitatea se referă la activități pe care agentul le întreprinde din proprie inițiativă, convingere proprie și cunoștință de cauză. Prin răspundere, ca raportare la altul, autorul înțelege obligația formal, „oficial” instituită a agentului, care decurge din sistemele de instituții și norme existente, în cadrul și prin intermediul cărora agentul îndeplinește o anumită funcție. Mihai Florea, *Responsabilitatea acțiunii sociale*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 30—31.

de pildă, tutelarea mărunță de către organele superioare, transformarea normelor într-un cadru limitativ duce — sigur — la irosirea energiilor creatoare, la trăirea — de către personalitate — a sentimentului că nu stă în puterea sa să îndrepte starea de lucruri și implicit a sentimentului de nerealizare, de blazare.

Cu ani în urmă încă, Louis de Broglie atrăgea atenția asupra unor manifestări de birocrațism și a implicațiilor lor pentru cercetarea științifică, sesizabile — în întreg dramatismul lor — încă de la începutul deceniului șapte. El se referea, îndeosebi, la faptul că înmulțirea organismelor administrative, tendința spre organizări mai mult sau mai puțin rigide, spre „planificări” imperative, riscă să închidă activitatea cercetătorilor și a profesorilor într-un corset rigid; împotriva acestor stări, el susținea necesitatea asigurării unui climat-cadru mai larg afirmării libertății spiritului științific, inițiativei cercetătorilor originali ¹³.

Normele reprezintă o condiție, cadrul în care se manifestă creativitatea umană, în sensul dependențelor și determinărilor creativității de o serie de nevoi, interese, idealuri, aspirații (economice, politice, juridice, etico-morale) ce exprimă reprezentările valorice care formează conținutul istoric al normelor (politice, juridice, economice, morale) ce reglementează activitățile (creatoare).

Aceasta nu înseamnă o acceptare necritică, spontană a normelor de către agent. Concomitent cu procesul dezvoltării conștiinței și în cadrul ei a cunoașterii, pe măsura trecerii relației normă-activitate (creatoare) normată, din zona subconștientului în zona conștientului, agentul creator manifestă o atitudine activă, constructivă, în raport cu norma. În funcție de gradul de adecvare sau inadecvare a normelor la tendințele obiective ale dezvoltării, agentul, personalitate creatoare, desfășoară activitatea de construcție normativă în direcția eficientizării și perfecționării lor în raport cu dinamica și realizarea idealurilor și nevoilor sociale sau în direcția schimbării, a înlocuirii normelor existente, dacă acestea nu satisfac cerințele progresului social, cu norme noi ce exprimă și, în același timp, satisfac cerințele acestui proces. Astfel, raportul normă-creativitate, conceput ca raport dialectic și istoric, este o condiție și rezultat totodată al procesului de realizare deplină a personalității umane, de înfăptuire a progresului multilateral și rapid al civilizației umane.

¹³ Louis de Broglie, *Certitudinile și incertitudinile științei*, Edit. politică, București, 1980, p. 287—288.

CULTURA GÎNDIRII COLECTIVE

CĂTĂLIN ZAMFIR

Gîndirea colectivă reprezintă axul central al tuturor sistemelor democratice. Ea este prezentă în cele mai diferite forme în toate mecanismele conducerii sociale: începînd cu adunările generale ale oamenilor muncii din întreprinderi și instituții, sau consiliile oamenilor muncii și sfîrșind cu mecanismele prin care întreaga colectivitate participă la elaborarea deciziilor politice majore. Democratizarea este departe de a fi în lumea contemporană o caracteristică exclusivă a sistemelor politice. Ea devine tot mai mult o trăsătură generală a tuturor tipurilor de activitate socială în care un proces de decizie are loc: activități productive, științifice, politice, culturale; în grupul de muncă, la nivelul instituției, la nivelul întregii colectivități naționale și internaționale.

Pînă nu demult (15—20 de ani), *mentalitatea tehnocratică* concepea un viitor în care gîndirea colectivă urma să aibă o poziție tot mai marginală. Avîntul rapid al științei părea a face posibilă introducerea unor tehnici riguroase de decizie în toate sferele activității umane, în raport cu care formele democratice de decizie apăreau a fi primitive. Omul de știință, specialistul, eventual chiar calculatorul în care s-a înmagazinat întreaga cunoaștere acumulată poate soluționa *singur* problemele cele mai dificile infinite mai eficient decît o masă mare de oameni cu cunoștințe eterogene și aproximative. Marea surpriză adusă de ultimii ani a fost falimentul brutal al tehnocratismului și tot mai largă popularitate a ideii de participare democratică, cu corolarul său, gîndirea colectivă.

Trei mari tipuri de cauze, distincte, deși strîns interdependente, au determinat această profundă mutație: cognitive, sociale și umane.

1. *Considerentele de ordin cognitiv.* Există încă credința că avansul formelor colective de gîndire reprezintă un fel de compromis între cunoaștere, pe de o parte, și structurile sociale, pe de altă parte. Principiul democrației ar avea doar un suport social, fiind acceptat în ciuda

faptului că din punct de vedere strict cognitiv se produce o pierdere în eficiență. Această idee începe însă să fie tot mai mult abandonată. În momentul de față există argumente atât teoretice cât și empirice tot mai puternice în sprijinul ideii că formele colective de gândire sînt, în multe situații, principial mai eficiente decît gîndirea individuală.

O asemenea schimbare de mentalitate este consecința logică a unei profunde restructurări în strategiile fundamentale de cunoaștere din diferite domenii, dar în mod special a cunoașterii angajate în activitatea de conducere a sistemelor sociale. Această transformare ar putea fi sintetic desemnată ca trecere de la *modelul de cunoaștere fundat pe asumarea certitudinii* la un altul fundat pe *asumarea incertitudinii*. Cititorul ar putea fi șocat de o asemenea afirmație. Ea nu pare a fi în consonanță cu lecturile sale din sfera epistemologiei. Epistemologia s-a ocupat în special de condițiile oarecum ideale ale constituirii cunoașterii științifice explicative. Marea lecție pe care sfera largă a activității de decizie este pe cale să o dea epistemologiei este de-abia la începuturile sale. În această sferă a devenit tot mai evidentă deplasarea de la asumarea certitudinii la asumarea incertitudinii. Pe scurt, iată despre ce este vorba.

Imaginea epistemologică tradițională a procesului de luare a deciziilor se funda pe presupuziția *certitudinii*. Pentru a lua o decizie, agentul trebuie să realizeze următoarele operații: 1) analiza situației-problemă; 2) formularea soluțiilor posibile; 3) evaluarea acestora și, pe această bază, 4) alegerea soluției celei mai bune. Se presupune că pentru fiecare etapă agentul dispune de *întreaga cantitate de informații (cunoștințe) necesare*. El poate astfel să definească în mod clar situația-problemă de soluționat, poate formula toate soluțiile posibile și le poate ierarhiza de la soluția cea mai slabă la soluția cea mai bună. Este aici implicată o imagine a raționalității. Alegerea va fi *rațională* doar în situația în care soluția cea mai bună va fi detectată și adoptată. Este adevărat că într-un caz sau altul agentul care decide nu dispune de toate informațiile relevante. O asemenea situație, deși era estimată ca posibilă, ba chiar foarte frecventă, nu era considerată a fi în sine interesantă pentru modelul alegerii. Ea era tratată mai mult ca o deviere de la modelul ideal, e drept, neplăcută, dar nu de natură a modifica strategiile fundamentale de decizie constituite pe presupuziția certitudinii.

Modelul deciziei bazat pe certitudine manifestă prin natura sa o preferință netă pentru gîndirea individuală. Asamblarea în mod rațional a tuturor cunoștințelor relevante într-un proces eficient de decizie poate fi realizată *cel puțin la fel de bine* de către un individ ca și de către un grup. Grupul nu aduce prin el însuși absolut nimic în plus. În fapt, el conține chiar numeroase surse care pot perturba cursul normal al

raționării. Nu este deci întâmplător că acest model epistemologic avea ca obiect privilegiat gândirea individuală, manifestînd o atitudine negativă față de gândirea colectivă. Este de altfel un fapt incontestabil că epistemologia s-a ocupat aproape în exclusivitate pînă nu demult de gândirea individuală. Doar în ultimul timp au început să apară deschideri spre procesul „social”, „colectiv” de gândire, ca distinct de cel individual.

Interesul din ce în ce mai intens pentru procesul de decizie, în vederea creșterii calității sale, a început să pună, subteran, tot mai mult sub semnul întrebării utilitatea modelului fundat pe presupuziția certitudinii. Obiecțiile aduse utilizării acestui model se referă tocmai la caracterul nerealist al presupuziției pe care el o face asupra situației de decizie. Situația standard în care agentul se găsește de regulă se caracterizează prin lipsa unor importante informații relevante și, de asemenea, prin existența unor informații ele însele nesigure. Cu alte cuvinte, ea este caracterizată prin incertitudine. Strategiile dezvoltate pentru situația de certitudine nu mai sînt operante în aceste condiții. Este necesar a fi dezvoltate altele, specifice. Problema trebuie reformulată în mod fundamental: cum trebuie să procedeze agentul în condiții de relativă incertitudine pentru a adopta soluții cît mai bune posibile? Nu este întâmplător faptul că în preocupările epistemologice din ultimii ani începe să se dezvolte un domeniu complet nou: *decizia în incertitudine*.

Asumarea incertitudinii a dus la o modificare completă a atitudinii față de gândirea colectivă. Există deja acumulată suficientă evidență în favoarea ideii că în condiții de incertitudine gândirea colectivă este mai eficientă decît gândirea individuală. Două argumente majore sînt aduse în sprijinul acestei teze:

a. *Cumularea informației*. Este înalt probabil că informația relevantă pentru luarea unei decizii se află nu stocată în mintea unui singur individ, ci răspîndită în cadrul colectivității. Gîndirea colectivă dispune deci de o cantitate mai mare de informație decît persoanele participante luate individual. Există specialități diferite, există experiențe diferite, generatoare de informații relevante pentru luarea deciziei care se pot completa reciproc.

b. *Corectarea reciprocă a informațiilor*. Incertitudinea se caracterizează nu numai prin „raritatea” informației relevante, dar și prin „indeterminarea” privitoare la valoarea sa de adevăr. Decidentul nu este sigur care dintre informațiile teoretice și empirice pe care le deține sînt adevărate și care false. Este tot mai larg acceptată ideea că *consensul* poate fi un indicator (nu absolut, ci relativ, parțial) al adevărului. Pre-

supunem, de exemplu, mai multe informații, X, Y, și Z despre adevărul cărora o persoană oarecare nu este sigură. Să presupunem în continuare că aceste informații sînt evaluate în mod independent de 100 de persoane: informația X este evaluată ca corectă de 95% dintre participanți, informația Y de 75%, iar informația Z, doar de 15%. În lipsa oricărei alte indicații asupra valorii de adevăr a informațiilor și presupunînd că între cele 100 de persoane nu sînt diferențe mari de experiență în cîmpul din care informațiile în cauză fac parte, putem considera gradul de consens drept un indicator al valorii de adevăr? Adică, putem considera că informația X (95% de evaluări pozitive) are o mare probabilitate de a fi adevărată, în timp ce informația Z (cu doar 15% evaluări pozitive) are o probabilitate mult mai mică de a fi corectă? Teoretic se pare că da. Această afirmație se fundează pe un principiu mai general: *experiențele individuale tind să convergă asupra adevărului*. Consensusul trebuie privit doar ca un criteriu relativ care funcționează numai în condiții de incertitudine, în lipsa unor criterii mai puternice. El oferă doar o aproximare probabilistică: putem acorda șanse mai mari de adevăr estimărilor convergente. Cu alte cuvinte, ne putem aștepta ca o estimare adevărată sau apropiată de adevăr să găsească suport în experiența colectivă, mai mult decît o estimare eronată. Există și importante excepții. Dar acestea nu anulează puterea statistică a procedurii.

Datorită acestor particularități se poate concluda că un proces colectiv de decizie, bine organizat, duce de regulă la formularea unor decizii superioare celor pe care un individ singur le poate lua.

2. *Considerente de ordin social.* Independent de eficiența cognitivă a gîndirii colective, aceasta are efecte sociale pozitive prin ea însăși. Variate studii au pus în evidență faptul că *participarea la decizie*, conducerea democratică în general, prezintă importante consecințe, înalt dezirabile: crește integrarea socială a participanților, crește consensul asupra deciziilor, crește motivația realizării de înalte performanțe, scade tensiunile și conflictele interne, scade gradul de alienare. Dimpotrivă, modalitățile nedemocratice de conducere sînt cauza unor importante procese sociale negative. Se poate considera că există la ora actuală în științele sociale un larg consens asupra faptului că un sistem social oarecare, fie el societate globală, fie microsistem, nu poate prezenta un grad înalt de integrare și eficiență, decît dacă este fundat pe mecanisme democratice de conducere. Participarea democratică tinde să devină un principiu fundamental al organizării sociale actuale.

3. *Considerente de ordin uman.* La eficiența cognitivă și socială a formelor democratice, colective de decizie trebuie să adăugăm și una umană. Participarea la decizie și conducere este, în lumina cercetărilor

actuale, o condiție fundamentală a realizării personale. Democratizarea este considerată tot mai mult ca una dintre componentele cele mai importante ale *calității vieții*¹. Se confirmă astfel viziunea profundă a lui Marx asupra condițiilor depășirii alienării și ale dezvoltării multilaterale a omului. Participarea activă a fiecărui om la conducerea propriei sale vieți socializate reprezintă o modalitate esențială a autorealizării. Umanismul actual pune din această cauză participarea ca unul dintre obiectivele sale cele mai importante.

Există în literatura de specialitate formulate și o serie de rezerve în legătură cu eficiența gândirii colective. Este instructiv pentru analiza noastră să trecem în revistă pe cele mai importante dintre ele.

a) Consensusul este mai mult produsul artificial al unor mecanisme sociale care generează „norme de grup”, presînd astfel spre conformism, decît rezultatul convergenței reale și al confruntării efective a experiențelor individuale independente.

b) Opiniile colective sînt influențate puternic de „stratificarea” sistemului social. Persoanele care ocupă poziții caracterizate printr-un grad înalt de putere și prestigiu social tind să influențeze mai mult opinia colectivă decît ceilalți participanți, iar puterea și chiar prestigiul social nu sînt legate neapărat de posesia unei cantități de informații relevante mai mari pentru o decizie sau alta.

c) Gîndirea colectivă pare a necesita un timp mai îndelungat și un efort social mai ridicat decît cea individuală. Este deci mai costisitoare.

d) Există riscul ca gîndirea colectivă să se blocheze înainte de a se fi finalizat. Șansa de a nu putea realiza consensusul necesar luării unei decizii colective, de a se împotmoli în contradicții și dezacorduri insurmontabile este destul de mare. Sau, pentru a depăși asemenea situații, se recurge la compromisuri, obținîndu-se decizii inferioare din punct de vedere calitativ.

Dacă analizăm argumentele *pro* și *contra* gîndirii colective, așa cum au fost ele rezumate aici, cîteva concluzii generale se impun. Se poate observa cu ușurință că cele două categorii de argumente nu se opun reciproc. Argumentele *contra* nu resping pe cele în favoarea gîn-

¹ Pentru ilustrare voi folosi concluziile la care Robert C. Livingston ajunge în urma investigării unui număr larg de experți asupra importanței diferitelor condiții pentru calitatea vieții. Cele mai importante sînt legate de participare: participarea democratică la conducere și posibilitatea cetățenilor de a fi audiați și de a trage la răspundere factorii de decizie. R. C. Livingston, *Comprehensive Indicator: Quality of Life, in Regional Environment Management: Selected Proceedings of the National Conference*. New York, John Wiley and Sons, 1973.

dirii colective, ci invocă o serie de mecanisme care scad eficiența gândirii colective și care au fost identificate atât în experiența comună, cât și în cercetările științifice. Problema oare se ridică în această privință este: sînt ele *inevitabile*? Ne putem aștepta ca aceste mecanisme să intervină în mod necesar în orice proces de decizie colectiv, sau acțiunea lor poate fi eliminată sau substanțial diminuată? Unele dintre aceste mecanisme sînt produsul particular al unor forme de organizare socială și culturală care tind ele însele să dispară. De exemplu, stratificarea socială cu toate consecințele sale — conformism, influența asupra opiniilor colective a pozițiilor de putere și autoritate. Alte cauze ale slabei eficiențe a gândirii colective constau în lipsa de cristalizare a instrumentelor social-culturale adecvate. Potențialitatea superiorității gândirii colective poate fi actualizată doar în măsura în care grupul „știe” să participe la procesul colectiv de decizie. Problema nu este pur și simplu dacă într-o situație oarecare un grup reușește să ia decizii mai bune decît un individ. Există șanse destul de mari ca acest lucru să nu se întîmple. Important este *dacă pot fi dezvoltate tehnici de gândire colectivă care să fie mai eficiente decît tehnicile dezvoltate de către gândirea individuală*. Eficiența reală a gândirii colective trebuie estimată doar în condițiile existenței unei *culturi a gândirii colective*, înțelesă ca un ansamblu de cunoștințe, deprinderi, atitudini de participare la o activitate colectivă de decizie. Cultura gândirii colective se află însă de-abia la începuturile cristalizării sale. Oamenii nu au învățat încă cum să gîndească eficient „împreună”. *Tehnicile* gândirii colective urmează a fi create. Din această cauză, gîndirea colectivă este departe de a-și realiza potențele sale de eficiență.

Toate efectele negative invocate pînă acum ce pot apare în cursul unui proces de decizie colectivă par a fi posibil de eliminat prin perfecționarea procedurilor utilizate.

Se poate considera că cristalizarea culturii gândirii colective reprezintă unul dintre punctele critice ale procesului de democratizare a societății noastre actuale. De ea depind în mare măsură performanțele formelor colective de decizie existente și, prin aceasta, ritmul general de dezvoltare a lor.

În cea de-a doua parte a acestui studiu va fi abordată tocmai această problemă: *care sînt principiile, normele fundamentale ale gândirii colective*.

Deși din punct de vedere practic s-au acumulat o serie de elemente foarte importante ale unei asemenea culturi, deși există elaborate diferite metode de gîndire colectivă, unele chiar extrem de sofisticate, nu

s-a făcut pînă acum nici o încercare sistematică de formulare a normelor sale fundamentale. O asemenea sarcină este destul de dificilă. Aici va fi prezentat un proiect care, cu siguranță, are nevoie de ulterioare revederi și completări.

Există două metode posibile de alcătuire a listei cu normele gîndirii colective: *inductivă* — generalizarea experienței acumulate deja în acest domeniu —, și *deductivă* — din analiza mecanismelor cognitive ale deciziei se pot deriva regulile de comportare a decidenților în cadrul unui proces de decizie colectivă. În acest studiu cea de-a doua metodă va fi utilizată. Regulile participării la un proces eficient de decizie colectivă vor fi sistematic deduse din particularitățile procesului de decizie în condiții de incertitudine (condiții în care, după cum am căutat să demonstrez, strategiile colective de decizie sînt adecvate), precum și din cumulara acestora cu particularitățile sistemului decident — oamenii și grupurile pe care ei le formează în procesul deciziei.

Mai multe sfere distincte ale comportamentului sînt investigate: 1) atitudinea față de problema de soluționat, 2) atitudinea față de informația relevantă, 3) atitudinea față de soluțiile posibile și față de actul deciziei propriu-zise, 4) atitudinea față de activitatea de realizare a deciziei luate și 5) atitudinea față de procesele psihosociale care interferează cu procesul cognitiv de luare a deciziei.

I. *Atitudinea față de problema de soluționat.* Primul lucru care trebuie examinat este natura însăși a problemei care urmează a fi soluționată. O problemă poate fi *certă* sau *incertă*. Conform sensului utilizat în acest studiu, o problemă certă este acea problemă pentru soluționarea căreia decidentul deține totalitatea informațiilor necesare. O problemă incertă este caracterizată prin lipsa unor informații relevante. După cum am căutat să argumentez în altă parte ², o problemă certă este mult mai eficient de a fi soluționată de către un individ; ne putem chiar aștepta ca decizia luată în colectiv să fie mai slabă decît cea luată de către un individ. În cazul unei probleme incerte, procesul de decizie colectiv poate fi mult mai eficient. Din această cauză afirmam mai înainte că normele constituente ale culturii gîndirii colective trebuie deduse din particularitățile proceselor cognitive care au loc în incertitudine. *Gîndirea colectivă este în fapt o strategie de decizie în incertitudine.* Înainte de a declanșa un proces colectiv de decizie este necesar a se examina problema de soluționat. Dacă ea este o problemă certă, ea trebuie delegată pentru a fi soluționată celui care deține efectiv întreaga informație

² Cătălin Zamfir, *Condițiile eficienței gîndirii colective*, în Angela Botez (Coordonator), *Enrichind și structurînd în știință*, Edit. Academiei, 1978.

necesară. Dacă ea este însă o problemă incertă, va fi pusă ca obiectiv unui proces colectiv de decizie.

Determinarea tipului de problemă este importantă nu numai pentru a se alege între un proces individual sau unul colectiv de decizie, dar și pentru întreaga atitudine față de procesul de decizie: *asumarea sau nu a incertitudinii* cu toate consecințele strategice care decurg de aici. O primă normă (regulă) a gândirii colective poate fi derivată din această caracteristică.

1. *Distinge între problemele certe și cele incerte. Asumă, în ultimul caz, incertitudinea, cu toate consecințele sale.*

Însăși formularea problemei poate fi afectată de incertitudine. Înainte de a încerca să soluționăm o problemă trebuie să ne asigurăm dacă ea este în realitate o problemă (există multe pseudoprobleme) și dacă da, ea este totodată o problemă suficient de importantă încât să o abordăm cu prioritate. De exemplu, într-o secție productivă a unei întreprinderi, unde lucrurile nu merg prea bine, este justificat să ne întrebăm care sînt problemele de a căror soluționare depinde întreaga activitate: întârzierile de la program, neglijența în muncă, sistemul de normare neadecvat, mijloace tehnice neadecvate, materii prime deficitare și de proastă calitate, deficiențe în organizarea și conducerea secției, climat uman negativ etc. După cum se poate cu ușurință observa, unele probleme exclud pe celelalte, cel puțin într-o oarecare măsură: deficiențele din muncă provin în primul rînd din lipsurile în disciplină ale membrilor secției sau din deficiențele de organizare și coordonare a muncii ale conducerii secției? Slaba calitate provine în primul rînd din neglijența personalului sau dintr-un sistem de normare neadecvat sau din lipsa de calificare a personalului sau din slaba calitate a materiilor prime? Există și cazuri de probleme care nu sînt corect formulate. S-ar putea, tocmai datorită incertitudinii de la nivelul formulării problemelor, să existe o lipsă de consens tocmai asupra acestora. De aici urmează o a doua regulă a gândirii colective.

2. *Nu lua problemele de soluționat ca date. Ele însele trebuie mai întîi examinate și decise printr-un proces colectiv.*

II. *Atitudinea față de informație.* Prin definiție am văzut că în cazul unei probleme incerte nu există întreaga cantitate de informație relevantă acumulată în mintea unei persoane. De unde și cum poate fi extrasă această informație? Toate cercetările au adus puternice argumente în sprijinul tezei că informația nu este, de regulă, concentrată în mintea unei singure persoane, ci *răspîndită neomogen în întreaga colectivitate*. Datorită diferențelor de specializări, diferențelor de experiență,

se poate presupune că fiecare deține o anumită informație de natură a completa informația deținută de către un altul. Desigur, informația nu este difuzată omogen, ci neomogen, inegal. O persoană deține mai multă informație, o alta mai puțină.

3. *Discuția colectivă trebuie considerată ca avînd funcția de a realiza o sporire a cantității de informație de care fiecare decident dispune.* Fiecare participant trebuie să fie deci deschis la asimilarea de noi informații furnizate de ceilalți și la rîndul său să contribuie cu informațiile pe care el le deține.

Incertitudinea se referă nu numai la *cantitatea* informațiilor, ci și la *calitatea* lor. Unele informații sînt certe, altele însă prezintă grade diferite de incertitudine. Cu alte cuvinte, nu avem argumente suficiente pentru a le accepta ca fiind în mod sigur exacte. Ele pot fi în realitate eronate sau doar aproximativ exacte, fără însă a ști cu siguranță care este valoarea lor. După cum am văzut mai înainte, discuția are rolul de a verifica calitatea informațiilor deținute de fiecare, prin confruntarea lor reciprocă.

4. *Discuția trebuie concepută ca un mijloc de verificare a informațiilor deținute de fiecare. Convergența opiniilor poate fi considerată ca un test relativ al corectitudinii.* În această normă generală sînt cuprinse o serie de norme mai particulare de comportare în procesul confruntării colective a informațiilor:

a. *Informațiile incerte pe care fiecare le deține trebuie să fie prezentate celorlalți ca atare, adică subliniindu-se incertitudinea lor.* Nu trebuie să ne așteptăm că ceilalți vor acorda informațiilor prezentate aceeași încredere pe care o are posesorul lor, sau, pur și simplu, că le vor accepta. De aceea, de exemplu, nu trebuie insistat în discuție ca ceilalți să accepte ca valide informațiile pe care tu le consideri a fi corecte. Discuția are rolul doar de a aduce la cunoștință informațiile pe care fiecare le deține.

b. *Nu trebuie confundată certitudinea subiectivă cu certitudinea obiectivă.* Există multe situații în care subiectul se înșală în ceea ce privește gradul obiectiv de certitudine a informațiilor pe care le deține. Prin certitudine obiectivă se înțelege întemeierea efectivă a unei informații pe alte informații, pe experiență. Certitudinea, trebuie precizat, nu se referă la adevărul informației, ci doar la „verificabilitatea” valorii sale de adevăr. Astfel, o informație falsă poate fi certă (falsitatea ei este mai presus de orice îndoială), în timp ce o informație în sine adevărată poate fi extrem de incertă. Subiectiv putem însă considera o informație ca fiind certă, chiar dacă în mod obiectiv ea se sprijină într-o foarte mică măsură pe alte informații capabile să o verifice. Din această cauză,

o informație despre care avem convingerea că este certă, pentru un altul poate fi incertă. Diferența provine din gradul de certitudine subiectivă.

c. *Utilizează opiniile celorlalți ca un mijloc de a testa corectitudinea propriilor informații.*

III. *Atitudinea față de decizie.* Informațiile reprezintă doar instrumentul cu ajutorul căruia sînt elaborate soluțiile. Problemele sociale, caracterizate printr-o mare complexitate, au de regulă mai multe soluții posibile, iar nu numai una. Cu alte cuvinte, există mai multe posibilități de a soluționa o problemă oarecare, diferite însă prin *eficacitatea* lor (gradul în care soluționează problema), prin *cost* (cantitatea de mijloace sociale și umane necesare) și prin consecințele lor „laterale” asupra altor aspecte ale vieții sociale. Unele sînt proaste, inacceptabile, altele sînt însă acceptabile, *satisfăcătoare* în diferite grade.

5. *Așteaptă-te că la o problemă oarecare este foarte probabil ca mai multe soluții alternative să fie formulate.*

Pentru a găsi cea mai bună soluție, este necesar mai întîi să formulăm toate, sau cît mai multe soluții posibile. Varietatea soluțiilor posibile este deci un lucru dezirabil.

6. *Consideră că o etapă necesară a procesului de decizie este formularea cît mai multor alternative posibile.*

Datorită distribuției neomogene a informației, este probabil ca participanții diferiți să formuleze soluții diferite.

7. *Grupul poate formula mai multe soluții posibile decît fiecare dintre membrii săi luași separat.* Alcătuirea listei alternativelor trebuie deci să fie o activitate colectivă.

Datorită neomogenității distribuției informației, diferențelor de experiență, certitudinea subiectivă cu privire la valoarea alternativelor va varia substanțial în grup.

8. *Așteaptă-te că evaluările diferitelor soluții posibile vor varia de la un individ la altul.* Ceea ce ți se pare ție a fi o soluție foarte bună, altuia i se poate părea a fi o soluție proastă. Certitudinea subiectivă este variabilă în incertitudine.

9. *Trebuie asumată incertitudinea în evaluarea soluțiilor, atît a celor proprii cît și a soluțiilor propuse de ceilalți.* Este important ca fiecare să se pronunțe asupra valorii soluțiilor aflate în discuție, dar să asume în mod explicit incertitudinea evaluărilor pe care le face.

10. *În condiții egale de profesionalism, șansa de a găsi soluția cea mai bună este aproximativ egal distribuită în colectivitate.* Cu alte cuvinte, nu putem ști cu siguranță că persoana x va reuși să formuleze o soluție

mai bună decât persoana y, sau să considerăm *a priori* că soluția pe care x o consideră mai bună este superioară soluției pe care y o susține. Există desigur factori care pot spori sau micșora șansele. De exemplu, gradul de profesionalism. Se știe că incapacitatea profesională este asociată cu soluții slabe. Uneori însă și profesionalismul este asociat cu o anumită rutină care poate limita șansa de formulare a unor soluții noi, posibil mai bune. Același lucru este valabil, într-o măsură și mai mare, în legătură cu *experiența*. Experiența este o bază foarte bună, dar nu infailibilă. Ea este asociată într-un grad foarte înalt, pe lângă avantajele ei considerabile, cu riscul rutinii. Din această cauză este o cerință fundamentală a gândirii colective a se accepta „egalitatea șanselor” în ceea ce privește corectitudinea estimărilor individuale. Există aici o iluzie foarte periculoasă: a lua certitudinea subiectivă drept certitudine obiectivă. Fiecare este tentat să creadă că el are dreptate și că celălalt nu are, deoarece el face evaluarea pornind de la informațiile pe care el le deține, având acces mijlocit și parțial la informațiile pe care certitudinea subiectivă a celui alt se sprijină.

Discutarea în colectiv a soluțiilor posibile nu este nici ea de natură a elimina complet incertitudinea în legătură cu valoarea lor. Rareori se întâmplă ca cineva să posede informațiile necesare evaluării certe a unei soluții sau a alteia.

Informația deținută de întreaga colectivitate, pusă în comun în cadrul discuțiilor, nu va fi neapărat completă încât să elimine incertitudinea. De cele mai multe ori, discuția micșorează substanțial incertitudinea fără a o elimina complet. Această caracteristică generează o serie de norme specifice pentru comportamentul decidenților.

11. *Nu te aștepta să poți convinge neapărat pe ceilalți de corectitudinea punctului tău de vedere : nu te aștepta ca neapărat să fii convins de corectitudinea punctului de vedere al altora.* Incertitudinea generează de regulă dissens. Lipsa informațiilor relevante face ca să continue să existe divergențe importante după terminarea discuțiilor. Această regulă este foarte importantă practic. Discuția soluțiilor nu trebuie considerată ca având drept scop neapărat realizarea consensului. Aceasta poate să nu fie realizabil la nivelul cunoștințelor existente. În mod esențial discuția are ca funcție schimbul de informații și de estimări asupra soluțiilor propuse. Nu este necesar să se insiste pentru a convinge pe ceilalți dincolo de baza informațională reală care poate fi transmisă. De asemenea, faptul că un altul nu reușește să mă convingă de corectitudinea evaluării sale, aceasta nu înseamnă că este improbabil de a avea dreptate. Chiar dacă nu este de acord, fiecare trebuie să facă efortul de a înțelege cât mai bine punctul de vedere al celorlalți.

12. *Chiar dacă nu s-a realizat consensul, discuția soluțiilor trebuie încheiată după comunicarea tuturor informațiilor disponibile, și trecut la decizie.* Lipsa de consens posibilă la sfârșitul discuțiilor trebuie considerată ca o stare normală în condiții de incertitudine, iar nu ca una anormală. Continuarea discuțiilor în speranța realizării consensului peste o anumită limită se poate dovedi a fi inutilă și chiar dăunătoare, generând frustrări și tensiuni.

13. *În cazul în care consensul nu este realizat prin discuție, acceptă că procedurile democratice sînt cele care dau probabilitatea cea mai mare de reușită.* Există o iluzie specifică acestei faze. Fiecare participant este tentat să creadă că cea mai bună procedură de alegere este ca propria sa soluție să fie adoptată. Și este evident că o asemenea procedură este imposibilă. O decizie de tip democratic (vot sau oricare altă procedură similară) are șansele cele mai bune de a selecta soluția cea mai bună dintre alternativele formulate. Procedurile democratice de decizie generează un consens specific: consensul fundat pe însăși estimarea că o asemenea procedură este cea mai eficientă, chiar dacă rezultatul ei contravine unei opinii individuale sau alteia.

IV. *Atitudinea față de realizarea deciziei.* Dacă procedura de decizie a fost corectă, fiecare participant trebuie să fie convins că soluția adoptată în colectiv are șanse mai mari de a fi superioară soluției pe care eventual el o crede a fi mai bună.

14. *Depune toate eforturile pentru realizarea soluției decise colectiv.*

Deși decizia luată prin proceduri democratice are o șansă superioară deciziilor luate prin oricare alte metode, la nivelul existent al cunoștințelor, ea trebuie privită cu relativitate. O informație suplimentară poate să o confirme sau să o infirme.

15. *Adoptarea deciziei și trecerea la realizarea energică a ei trebuie să fie însoțită în paralel de o continuă căutare de nouă informație relevantă.* În incertitudine, decizia trebuie să aibă un caracter deschis, să fie rapid revizuită dacă noi informații relevante au apărut.

16. *Nu ezita de a readuce decizia în discuție, ori de cîte ori consideri că pozezi o nouă informație suficient de puternică încît să determine înlocuirea soluției adoptate cu o altă.* Pentru a reveni asupra deciziei luate trebuie, desigur, să se ia în considerație și costul schimbării deciziei în condițiile în care deja activitatea de realizare a soluției decise inițial este în curs.

V. *Atitudinea față de procesele psiho-sociale care interferează cu procesul cognitiv de luare a deciziei.* Pînă acum am analizat doar mecanismele strict cognitive ale luării deciziei, derivînd din ele reguli specifice

de comportament. În actul deciziei intervin însă mereu diverse procese psiho-sociale care tind să-i modifice cursul. Cultura gândirii colective trebuie să aibă în vedere aceste probabile interferențe și să conțină, pentru reglementarea lor, reguli specifice.

În primul rând, orice decizie colectivă este de natură a afecta în mod diferit interesele participanților. În altă parte am încercat să demonstrez că în condiții de incertitudine, există o mare probabilitate ca interesele personale să se proiecteze difuz asupra estimărilor realizate în procesul deciziei³. Proiecția intereselor personale asupra estimărilor are numeroase consecințe negative. Ea scade credibilitatea comunicărilor reciproce de informație, îngreuiază realizarea consensului, polarizează colectivitatea, produce frustrări specifice.

17. *Interesele personale afectate de decizie trebuie luate în considerație de la început în mod explicit, apoi este necesar ca orice proiecție neexplicită și nelegitimă a lor asupra procesului de decizie să fie eliminată în mod ferm.* Interesele personale trebuie să fie luate în considerație. De aceea, de la început, ele vor fi explicit analizate, și, în măsura în care sînt legitime, trebuie asimilate în cadrul criteriilor comune de evaluare a soluțiilor. Dincolo de această considerare explicită a lor este nevoie de a promova o atitudine obiectivă, dezinteresată din partea tuturor participanților. Aceasta este o garanție fundamentală a eficienței deciziei colective. Același lucru este valabil nu numai pentru persoanele care participă, ci și pentru subsistemele reprezentate în actul deciziei colective.

18. *Este necesar a se controla în mod strict ca tensiunile dintre persoane și grupuri să nu se proiecteze în procesul deciziei colective.* În incertitudine există probabilitatea ca tensiunile din cadrul colectivității să se proiecteze în mod spontan asupra procesului de decizie, generînd, cum este de așteptat, importante procese negative.

19. *Nu te implica personal în soluțiile propuse și în analiza lor.* Discuția colectivă poate afecta pe participanți și în alte moduri decît cele provenite din interesele lor particulare: prestigiul, autoritatea. Vechea cultură a conducerii autoritare, delegînd luarea deciziei conducătorilor formali, asocia calitatea deciziilor cu *prestigiul personal*, cu *autoritatea*. Se presupunea în mod sistematic că conducătorul formal al unui colectiv oarecare are capacitatea de a lua soluțiile cel mai bune. Prestigiul și autoritatea sa depindeau de calitatea soluțiilor formulate. Orice îndoială relativă la calitatea acestor decizii era în mod automat de natură a afecta prestigiul și autoritatea autorului lor. O asemenea implicare personală în deciziile propuse este încă un fenomen destul

³ Cătălin Zamfir, *Strategii ale dezvoltării sociale*, cap. V., Edit. politică, 1977.

de curent. În cadrul gândirii colective accentul cade nu atât pe contribuția individuală în sine, ci pe cumularea contribuțiilor, pe cooperare, pe realizarea consensului. Un aspect esențial al prestigiului personal devine tocmai capacitatea de a coopera cu ceilalți. Conducătorul colectivului își modifică substanțial funcțiile. El nu trebuie să fie neapărat autorul deciziilor. Responsabilitatea sa este tocmai de a anima activitatea colectivă, de a organiza cadrul adecvat de desfășurare. Autoritatea și prestigiul său, în cadrul unui proces colectiv de decizie, își modifică fundamental sursele și modalitățile de manifestare. Detașarea de soluțiile propuse și examinate reprezintă o condiție esențială a eficienței procesului colectiv de decizie. Ea asigură eliminarea influenței poziției ierarhice asupra deciziei colective, acordul de complementă, apariția de tensiuni interpersonale distructive. *

ACȚIUNEA SOCIALĂ ȘI DEZVOLTAREA MULTILATERALĂ A PERSONALITĂȚII

VASILE VĂCAR

1. Finalitatea umană a preocupărilor de filozofie a acțiunii

Orice efort de cuprindere și caracterizare a demersului filozofic contemporan este nevoit să constate că una din direcțiile principale de exprimare a acestuia se află, tot mai insistent, sub semnul interesului crescând pentru problematica acțiunii umane. Concepții, curente și școli de gândire de cele mai diferite orientări interpretative și metodologice își fac din problemele acțiunii preocupări de primă importanță, indiferent de faptul dacă este vorba de abordări exprese sau dacă tratarea acestora se realizează în contextul analizelor întreprinse pe marginea unor variate probleme din câmpul diverselor domenii ale reflecției filozofice.

Ca „filozofie a praxisului” — potrivit caracterizării lui A. Gramsci —, materialismului dialectic și istoric îi sînt constitutive asemenea preocupări. Dealtfel, prin opera lui Marx și Engels, materialismul dialectic și istoric deține înțietatea față de celelalte curente de gândire atît în privința abordării acțiunii și a relevării semnificației ei pentru demersul filozofic, cît și din punctul de vedere al gradului de profunzime și adecvare în tratarea acesteia.

Interesul sporit al reflecției filozofice față de problemele acțiunii reprezintă în epoca noastră expresia faptului că, sub impulsul amplelor procese transformatoare și constructiv-creatoare al căror agent este, omul contemporan asimilează din ce în ce mai profund, la nivelul conștiinței de sine, locul și importanța manifestărilor acționale în ansamblul factorilor care-i configurează statutul existențial și valoric. Conștiința de sine a omului secolului nostru depășește astfel cu mult granițele

autoconstatări ca fapt de existență. Ea se extinde tot mai mult asupra aspectelor care privesc *specificul* modalităților existențiale, posibilitățile și puterea sa de actualizare și obiectivare, de autoconstrucție și realizare performanțial-valorică.

Aspirind la statutul de „chintesență spirituală a epocii”¹ — forma cea mai înaltă a conștiinței de sine —, filozofia contemporană este nevoită să cuprindă în orizontul preocupărilor ei problematica acțiunii umane. Potrivit însă specificului și vocației filozofiei, ea abordează acțiunea dintr-un unghi propriu. Acesta se distinge atât prin caracterul general-teoretic al tratării, cât și prin efortul de valorizare a acțiunii din perspectiva importanței și consecințelor ei pentru situația și condiția omului.

Conturarea în secolul nostru a preocupărilor sistematice de filozofie a acțiunii a condus, de aceea, nu numai la lărgirea registrului problematic al discursului filozofic, ci și la potențarea finalității umane a acestuia.

Privite sub acest din urmă aspect, preocupările de filozofie a acțiunii au darul să sporească perspectivele de abordare a problematicii umane, prin luarea în considerare a vieții obiectivate a omului, a ceea ce este el în fapt. Demersul filozofic se angajează astfel în mod nemijlocit în investigarea vieții reale a omului, pe temeiul cercetării manifestărilor sale acționale, ca fapte pozitive. Se deschid astfel unghiuri noi, deosebit de fertile, pentru *abordarea concretă* și *înțelegerea științifică a naturii și esenței umane*, precum și a procesului și modalităților de actualizare și concretizare a acestora în structura, dinamica și valoarea individualității umane, a persoanei. Analiza fizionomiei manifestărilor acționale permite surprinderea originalității și performanțelor afirmării individualității sub aspectul notelor esențiale. Aceasta face posibilă aprecierea valorii persoanei în raport de valoarea actelor sale, respectiv a obiectivărilor și confirmărilor ei în planul vieții reale, efective.

Preocupările de filozofie a acțiunii înlesnesc, astfel, cunoașterea condițiilor în care acțiunea reprezintă sau poate reprezenta o manifestare autentic-umană, precum și aprecierea gradului în care aceasta se instituie în beneficiul omului. Cu alte cuvinte, este vorba de posibilitatea de a stabili dacă și în ce măsură acțiunea are sau nu o finalitate umanizată și umanizantă, totodată. În același timp, se pot decela regulile generale ale unei strategii de proiectare, organizare și conducere a diferitelor genuri ale acțiunii sociale pentru a se înfăptui un asemenea obiectiv, în cazul în care omul este privit nu numai ca agent-mijloc, ci mai ales ca scop al acesteia.

¹ K. Marx, *Articolul de fond din nr. 179 al lui „Kölnische Zeitung”*, în: K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. I, București, Edit. politică, 1957, p. 107.

Prin acestea demersul filozofic se implică atât în înțelegerea și explicarea omului, cât și în efortul de descoperire a soluțiilor pentru ameliorarea situației și condiției sale în raport cu împrejurări social-istorice concrete care conturează cadrul existenței, al manifestării și, respectiv, al realizării de sine, ca personalitate.

Privite din această perspectivă, preocupările de filozofie a acțiunii dobîndesc o importanță deosebită în contextul cercetării filozofice românești în etapa actuală, vizînd ca obiectiv, nu numai formularea unor soluții interpretative pentru probleme de mare interes teoretic în epoca contemporană, ci, în egală măsură, și răspunsuri la cerințe de ordin practic ridicate de procesul complex al formării omului nou și dezvoltării multilaterale a personalității — scopul suprem al construirii socialismului și comunismului în România.

2. Acțiunea — modalitate fundamentală de actualizare, afirmare, obiectivare și confirmare a esenței umane

Una din permanențele reflecției și creației filozofice a constituit-o efortul de înțelegere și explicare a naturii și esenței umane, precum și a modalităților și proceselor de actualizare, afirmare, obiectivare și confirmare a acestora, nu numai în dimensiunile speciei, ci, mai ales, în cele ale individualității concrete. Soluțiile adoptate în această privință au întemeiat răspunsurile pentru problemele referitoare la situația și condiția omului în raport cu un anumit context social și cu anumite opțiuni valorice și idealuri promovate în diferite epoci istorice.

Caracterizate global, punctele de vedere exprimate înainte de apariția marxismului, precum și multe din cele ulterioare apariției acestuia, deși nu lipsite de merite, nu au reușit să dea o rezolvare corespunzătoare acestor probleme, întrucît profesau fie o abordare abstract-speculativă, fie una reducționist-simplistă a omului. Elucidarea lor rămînea o sarcină stringentă a demersului filozofic. Gîndirea marxistă nu numai că nu a ignorat o asemenea sarcină, ci și-a asumat-o ca obiectiv prioritar², din perspectiva unei concepții cuprinzătoare, consecvent științifică, materialist-dialectică și istorică despre om.

Elaborată în procesul confruntării critice și al depășirii creatoare a concepțiilor anterioare, dar și în continuitatea achizițiilor valoroase ale acestora, concepția antropologică marxistă se prezintă, totodată, ca un efort remarcabil de sintetizare și generalizare în plan filozofic a datelor științei și experienței social-istorice. Pe o asemenea bază ea

² Vezi și Achim Mihu, *Marxismul și esența umană*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1978.

reuşeşte să dea o rezolvare adecvată problemelor privind natura şi esenţa umană şi să propună coordonatele teoretico-metodologice pentru înţelegerea modalităţilor şi proceselor de concretizare a acestora în dimensiunile individualităţii, respectiv de umanizare şi esenţializare a individului, de realizare şi valorizare de sine, ca personalitate. Un asemenea câştig este rezultatul concentrării reflecţiei filozofice asupra omului concret, privit ca realitate vie, în contextul existenţei sociale şi în dimensiunile acţiunii istorice³.

În această perspectivă şi în acord cu datele ştiinţei, clasicii marxismului au subliniat substratul şi originea naturală a omului, apartenenţa sa la lumea biologică, la regnul animal. În virtutea unei astfel de apartenenţe, omului îi sînt proprii anumite cerinţe vitale, dar şi anumite dispoziţii şi funcţii ale organismului, ca premise pentru satisfacerea acestora.

Evidenţierea originii naturale a omului a fost însoţită de sublinierea diferenţei, nu numai de grad, ci şi calitative dintre om şi lumea animală, sesizabilă atît în aspectele care privesc constituţia şi fizionomia sa structural-funcţională, cît, mai ales, în cele care vizează *specificul nevoilor sale vitale şi al modalităţii de satisfacere a lor*. Ca urmare a acestui fapt, împrejurările naturale nu mai sînt suficiente omului pentru satisfacerea cerinţelor proprii de existenţă. Prin însăşi constituţia şi fizionomia sa structural-funcţională, omul nu poate asimila direct, neschimbate condiţiile mediului natural. El este nevoit, de aceea, să se raporteze activ la acestea pentru a-şi produce (crea) mijloacele şi cadrul specific de satisfacere a cerinţelor proprii de existenţă. *Modalitatea existenţială specifică omului* nu constă, deci, în adaptarea sa biologică la mediul natural, ci în *manifestarea acţională, transformatoare* faţă de acesta. Astfel, *manifestarea acţională constituie modalitatea fundamentală a instituirii ontice a umanului*, nu numai generic, ci şi actual, atît ca natură, cît şi ca esenţă.

Reiese deci că omul ca om nu se reduce la dimensiunea biologică a fiinţei sale. Aceasta reprezintă numai ansamblul de posibilităţi naturale, suportul substanţial-energetic şi funcţional al umanului. Omul ca om nu este produsul spontan al naturii, ci se edifică pe sine în procesul raportării activ-transformatoare la natură şi al depăşirii ei. Manifestarea acţională constituie tocmai modalitatea în care se înfăptuieşte trecerea de la starea de virtualitate dată în fiinţă la realitatea umană vie şi efectivă. În acest sens Marx afirma că omul, ca om, este „o operă a sa

³ F. Engels, *Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane*, în: Marx — Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, Bucureşti, Edit. politică, 1967, p. 356.

și o realitate a sa"⁴ (subl. ns. — V.V.), atât ca natură, cât și ca esență. Ca natură, întrucit mijloacele satisfacerii cerințelor sale vitale nu mai sînt entități pur naturale, ci produse ale acțiunii umane, obiecte umanizate. Pe de altă parte, manifestarea acțională se soldează cu profunde consecințe și asupra conformației și configurației structurale a organismului său, făcîndu-l apt de funcții noi, specific umane. Între acestea se disting, prin natura și importanța lor, funcțiile sistemului nervos, cu deosebire ale creierului, reprezentînd o nouă dimensiune a umanului — cea *psicho-logică*. Ele constituie suportul funcțional al *conștiinței*, modalitate specifică omului de reflectare și apreciere, care mijlocește raportarea în cunoștință de cauză, dar și de propriile-i interese și aspirații la realitatea exterioară lui și, totodată, la sine. Pe temeiul acesteia *omul se impune ca subiect* al cunoașterii și valorizării, precum și ca subiect al acțiunii. În această calitate el devine *propriul său demiurg*, fiind, deopotrivă, *determinat* în contextul acțiunii, dar și *determinant* al acesteia.

Cînd Marx afirma că omul este ca om o operă și o realitate a sa el avea în vedere nu numai natura, ci și esența umană. Considerînd că „în natura activității ei vitale rezidă tot caracterul unei specii”⁵, Marx sublinia că pentru om „activitate vitală” este acțiunea transformatoare, munca în primul rînd, ca *raport practic, conștient și liber* între el și realitatea obiectuală.

Ca activitate vitală, acțiunea „constituie caracterul generic al omului”⁶, ca om, întrucit ea este modalitatea actualizării, afirmării, obiectivării și confirmării „forțelor lui esențiale”⁷. În afara acțiunii esența umană, omul, ca om, rămîne o simplă posibilitate. Trecerea din potență în act se înfăptuiește în procesul confruntării active dintre om, ca subiect, și realitatea — naturală, socială sau umană; materială sau ideală — ca obiect al voinței și intenționalității sale.

Într-un astfel de proces sînt *actualizate*, sînt aduse la viață și sînt *afirmate* notele esențiale ale omului, ca om, atât în dimensiunile speciei, cât și în cele ale individualității concrete, în și prin care ele ființează. Cum în starea de posibilitate esența umană este conținută în fiecare individ, în virtutea întrunirii trăsăturilor speciei, ea se relevă și se actualizează la acest nivel în măsura în care și atât cit acesta o poate afirma în acțiunile sale.

⁴ K. Marx, *Manuscrise economico-filosofice din 1844*, în K. Marx, F. Engels, *Scrieri din tinerețe*, București, Edit. politică, 1968, p. 556.

⁵ *Ibidem*, p. 555.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 617.

Acțiunea mijlocește delimitarea în fapt a omului în raport cu obiectul, precum și exprimarea puterilor lui asupra acestuia. Ea solicită afirmarea energiilor, funcțiunilor, aptitudinilor și capacităților creatoare ale omului, precum și coordonarea și dirijarea lor în direcția împlinirii unui scop.

În contextul manifestării acționale, concomitent cu actualizarea și afirmarea notelor esențiale ale omului se realizează și *obiectivarea lor*. Acest aspect privește toate verigile lanțului acțional — nevoi, motivații, scop, strategie, program, decizie, conducere, execuție, valorizare — dar este ilustrat în modul cel mai viu de rezultatele acțiunii, ca produse (creații) ale omului, în calitatea sa de subiect-autor (agent). Rezultatele acțiunii încorporează și întruchipează forțele esențiale ale omului, poartă amprenta atributelor sale definitorii. Prin aceasta ele obiectivează și *confirmă* esența umană pe terenul faptelor, atât în dimensiunile speciei, cât și în cele ale individualității. Se instituie astfel un *criteriu obiectiv* de apreciere a oamenilor nu numai după ceea ce cred și afirmă despre ei, ci după ceea ce sînt în stare să obiectiveze, după faptele lor⁸.

În și prin acțiune, ca modalitate de obiectivare a esenței umane, se constituie, pe fundalul naturii dar și prin depășirea acesteia și diferit de ea, un nivel existențial umanizat — societatea⁹. Obiectivîndu-se ca esență, omul își produce (creează) în și prin acțiune, o lume a sa, un univers propriu, ca mediu specific de existență. El își depășește astfel condiția naturală, ridicîndu-se deasupra comportamentului biologic și adoptînd unul social-cultural. Manifestarea și realizarea de sine a omului, ca om, stă, de aceea, sub semnul condițiilor sociale de existență, al creațiilor materiale și spirituale dobîndite sau înfăptuite, al semnificațiilor și valorilor, normelor și idealurilor socialmente și istoricește instituite. Sub incidența acestora ca rezultate ale acțiunii se formează și se modelează individualitatea umană atât ca natură, cât și ca esență. În acest sens, Marx atrăgea atenția că „esența umană nu este o abstracție inerentă individului izolat. În realitatea ei, ea este ansamblul relațiilor sociale”¹⁰.

Cum fiecare nevoie satisfăcută dă naștere altor nevoi, exprimarea acțională nu se stinge nicicînd pe durata de existență a omului. Cu fiecare proces acțional se constituie premise pentru altele noi. Din acest punct de vedere am putea spune că într-un anumit fel viața omului, atât în dimensiunile social-istorice, cât și în cele individuale, constă din perma-

⁸ F. Engels, *Revoluție și contracrevoluție în Germania*, în K. Marx — F. Engels, *Opere*, vol. 8, București, Edit. politică, 1960, p. 91.

⁹ Vezi Georg Lukács, *Ontologia existenței sociale*, București, Edit. politică, 1975.

¹⁰ K. Marx, *Teze despre Feuerbach*, în K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, p. 374.

nenta reluare și succesiune a unor procese acționale. Această reluare nu are loc în aceleași condiții, nici din punct de vedere obiectiv și cu atât mai puțin din cel subiectiv. Ca subiect-autor (agent) al acțiunii omul nu este stagnant, nici în ceea ce privește trebuințele, motivațiile și aspirațiile, dar nici în privința puterilor sale. Ori, el face din acțiune un obiect al voinței și conștiinței sale¹¹. Din acest motiv acțiunea umană a cunoscut o continuă amplificare a orizontului și sporire a intensității sale, precum și o permanentă diversificare sub aspectul genurilor și gradelor de performanță și originalitate, atât din perspectiva coordonatelor evoluției istorice a umanității, în general, a popoarelor, grupurilor sociale sau categoriilor profesionale, în special, cât și din cea a exprimărilor individualităților umane.

Privită, deci, ca temei ontologic al socialului și umanului, acțiunea a reprezentat factorul fundamental al progresului social-istoric, și, în același timp, al omului, ca persoană. Ca modalitate fundamentală de actualizare, afirmare, obiectivare și confirmare a esenței umane acțiunea a relevat amplitudinea și cotele valorice ale realizării de sine a omului, nu numai în dimensiunile speciei, ci și în cele ale persoanei.

Acțiunea este, astfel, *generatoare și revelatoare* a personalității umane.

3. Acțiunea socială și dezvoltarea multilaterală a personalității

Conceptul de personalitate desemnează o realitate deosebit de complexă. Din acest motiv, este dificil de găsit o formulă unanim acceptată pentru o definiție care să epuizeze notele de conținut și bogăția de nuanțe ale acestui concept. O asemenea situație nu justifică însă nicidecum poziții agnostice și nici soluții reduționiste în această privință, dar solicită un mare efort de cuprindere și de sinteză filozofică.

În sensul cel mai larg, conceptul de personalitate redă orizontul, performanțele și originalitatea realizării de sine a individului¹² ca om. Conceptul de personalitate are, astfel, o profundă încărcătură axiologică, angajând valorizarea individului din perspectiva amplitudinii și originalității actualizării, afirmării, obiectivării și confirmării lui sub aspectul notelor esențiale. Prin aceasta, conceptul de personalitate nu

¹¹ K. Marx, *Manuscrise economico-filozofice din 1844*, în op. cit., p. 556.

¹² Adeseori conceptului de personalitate i-au fost subsumate și dimensiuni colective ale umanului (personalitatea națiunilor, popoarelor, societăților, epocilor istorice, culturilor etc.); cu un sens particular conceptul de personalitate este utilizat și de științele psihologice, sociologice, politice, juridice ș.a. Prezentul studiu nu are în vedere aceste accepțiuni și nici pe cele vizând personalitățile de geniu, personalitățile istorice etc.

este însă un concept limitativ, deoarece valorizarea are în vedere individul concret în integralitatea ¹³ lui.

Personalitatea este o unitate sintetică a notelor esențiale ale individului și, deci, se exprimă la acest nivel. Ea nu este însă transcendentă dimensiunii naturale a individului ¹⁴. Notele esențiale și, totodată, personalitatea se susțin pe ansamblul de dispoziții și funcții proprii organismului ca structură bio-psihică și se instituie în și prin exprimarea și exercitarea acestora în contextul activității de satisfacere a trebuințelor și intereselor, aspirațiilor și idealurilor individului ca om. Personalitatea redă, deci, nu numai *gradul esențializării individului, respectiv al individualizării esenței umane, ci și pe cel al umanizării individului ca natură, respectiv al individualizării naturii umane.*

Cum modul de existență specific omului este cel social, procesul personalizării individului are loc în și prin societate. Din acest punct de vedere personalitatea evidențiază *măsura asimilării și individualizării socialului și, deopotrivă, a socializării individului*, atât ca natură cât și ca esență.

Primul aspect este legat de faptul că ansamblul proceselor de edificare a individului în dimensiuni bio-psihice (satisfacerea nevoilor vitale, conservarea integrității și a sănătății fizice și psihice, formarea și dezvoltarea însușirilor și funcțiilor fiziologice și intelectuale etc.) se realizează în context social-istoric. Ele mijlocesc, astfel, asimilarea de către individ a condițiilor sociale de existență, respectiv individualizarea socialului. Rezultatul lor îl constituie umanizarea individului ca natură. Odată cu aceasta are loc integrarea și valorificarea socială, respectiv socializarea individului, în privința dispozițiilor și însușirilor, funcțiilor și aptitudinilor. Umanizat ca natură individul devine purtător al vieții sociale și agent al acțiunii.

Cel de-al doilea aspect, referitor la edificarea socială a individului în notele sale esențiale (*conștiință* — cunoaștere, valorizare, creativitate, trăire, voință ; *acțiune, creație, libertate* etc.) apare și mai pregnant. Procesele angajând un asemenea aspect nu numai că se realizează în context social și sub influența acestuia, dar constau, de fapt, în asimilarea și interiorizarea de către individ a valorilor de cultură și civilizație socialmente și istoricește instituite. Individul devine prin aceasta purtător și promotor al valorilor. Totodată, sub incidența acestor procese se formează disponibilitățile sale pentru creația de noi valori. În această triplă ipostază individul devine la rîndul său o valoare, pentru societate. Performanțele și originalitatea pe care el le realizează în această

¹³ În filozofie tratarea personalității a cunoscut și variante interpretative reducționiste: psihologizante, sociologizante, culturologice etc.

¹⁴ Transcendentalismul este cultivat în variante diferite de neotomism, personalism, existențialism, fenomenologie ș.a.

privință, dar mai ales în ceea ce privește aportul său la creația de noi valori, dau măsura valorii lui și îi aduc recunoașterea și aprecierea socială. În acest sens se poate afirma că personalitatea exprimă *gradul asimilării și interiorizării valorilor, dar și al valorizării sociale a individului*.

Analiza proceselor de personalizare din unghiul modalității realizării lor relevă un nou aspect al dialecticii socialului și individualului. Acesta privește corelația dialectică dintre diversele tipuri și genuri ale *acțiunii ca modalitate fundamentală de edificare și relevare a personalității*.

Atât formarea, cât și afirmarea personalității constituie rezultatul unor ample procese acționale în care individul apare multiplu ipostaziat. Pe de o parte, el este obiect al acțiunii sociale edificându-se, atât ca natură, cât și ca esență, prin intervenția constructiv-formativă a societății. Amplitudinea și cotele valorice ale personalității sînt condiționate în mare măsură de amploarea, diversitatea și intensitatea formelor acțiunii sociale avînd ca obiect individul uman. La rîndu-le acestea poartă amprenta diferitelor stadii ale evoluției istorice, a naturii relațiilor instituite în societate, a finalităților proprii acesteia, a sistemului de valori și norme promovate. Ca urmare, gradul și proporțiile personalizării indivizilor sînt dependente de natura și dimensiunile efortului social. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere că individul nu este un obiect pasiv al acțiunii sociale. Personalizarea lui nu poate fi decît rezultatul manifestării active și al coparticipării sale ca subiect la procesele acționale vizînd propria sa formare și dezvoltare. Personalitatea nu poate fi impusă individului împotriva voinței și dorinței sale. Ea nu se poate institui și releva dacă individul nu este cointeresat și nu face eforturi în această direcție. Acestea trebuie să se conjuge însă fericit cu cele de ordin social pentru ca dispozițiile și însușirile individului să se dezvolte în mod plenar, să se actualizeze ca aptitudini și capacități de acțiune creatoare de interes și valoare socială. Fără întrunirea tuturor acestor cerințe personalitatea nu se poate institui decît în mod spontan și accidental. O strategie înscrind ca obiectiv formarea personalității trebuie să angajeze dirijarea unor ample eforturi acționale, care să asigure dezvoltarea fizică și psihică armonioasă a individului, descoperirea și modelarea fondului de dispoziții și însușiri ale acestuia, cultivarea înclinațiilor, aptitudinilor și talentelor lui, precum și a dorinței și voinței de afirmare.

Meritul partidului nostru constă nu numai în faptul că proclamă în mod programatic ¹⁵, ca scop suprem, formarea și dezvoltarea multilaterală a personalității tuturor membrilor societății noastre, ci și în

¹⁵ Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Edit. politică, 1975, p. 91—92.

acela că se preocupă constant de proiectarea, organizarea și conducerea acțiunii sociale urmărind realizarea acestui obiectiv. În această direcție este îndreptată întreaga activitate de construcție economică, social-politică și culturală, urmărindu-se satisfacerea cât mai deplină, în raport de norme științific-fundamentate, a cerințelor materiale și spirituale de viață pentru toți membrii societății noastre. Totodată, partidul nostru desfășoară o vastă acțiune politico-ideologică și cultural-educativă sub influența căreia se formează, se modelează și se dezvoltă plenar trăsăturile de personalitate ale membrilor societății, în condițiile antrenării, cointerесării și participării lor active la efortul constructiv, inclusiv la cel al propriei lor edificări.

Întrucât acțiunea reprezintă modalitatea actualizării, afirmării, obiectivării și confirmării esenței umane, personalitatea, ca unitate sintetică a notelor esențiale ale individului, se edifică și se relevă și ea în și prin acțiune. Asimilarea de către individ a socialului, dar și socializarea lui, interiorizarea valorilor și normelor, precum și valorizarea lui socială, respectiv umanizarea și personalizarea acestuia, sînt dependente de originalitatea, performanțele și orizontul exprimărilor sale acționale.

Individul și acțiunea sa se regăsesc însă în contextul acțiunii sociale. Pentru a favoriza dezvoltarea și afirmarea multilaterală a personalității acțiunea socială trebuie să se structureze într-o largă paletă de genuri și la parametri înalți de performanță, implicîndu-l pe individ cu multiple roluri, nu numai ca purtător și mijloc, ci și în calitate de coautor (subiect), de beneficiar și scop suprem. Dar amploarea, diversitatea, performanțele și finalitatea acțiunii sociale sînt funcție de natura organizării societății, de tipul de relații (economice, social-politice, ideologice și culturale) instituite, de natura și conținutul valorilor și normelor promovate, care o condiționează în privința motivațiilor, scopurilor, modalităților de proiectare, organizare, conducere, execuție și valorizare a rezultatelor ei, precum și sub aspectul accesului și participării membrilor societății și al rolurilor pe care aceștia le dețin.

Formarea, dezvoltarea și afirmarea multilaterală a personalității reprezintă, de aceea, un obiectiv intim legat de socialism și mai ales de comunism care pe temeiul instituirii proprietății sociale (socialiste sau comuniste) și a unor relații de deplină egalitate, al promovării unor valori autentice, cu un bogat conținut, al armonizării motivațiilor sociale cu cele individuale și al participării largi, active și responsabile a membrilor societății la proiectarea, organizarea, conducerea, execuția și valorizarea rezultatelor muncii sociale, în virtutea statutului lor de proprietari, producători și beneficiari, asigură condițiile obiective și subiective pentru ca acțiunea socială să cunoască înalte niveluri de performanță și o largă diversitate de genuri, precum și finalitatea umană cea mai ridicată. După cum sublinia

tovarășul Nicolae Ceaușescu la Plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982, „Socialismul și-a propus să dezvolte caracterul social al muncii, să intensifice și să perfecționeze munca socială și diviziunea muncii în societate, lichidând proprietatea particular-capitalistă și transformând-o în proprietate socială asupra mijloacelor de producție, lichidând repartitia inechitabilă și înlocuind-o cu principiul repartitiei în raport cu munca și contribuția fiecăruia la dezvoltarea generală a societății după principiul «nici muncă fără pîine, nici pîine fără muncă».

Societatea noastră socialistă a realizat aceste principii socialiste de proprietate, de muncă și de repartitie ... asigurînd condițiile necesare de viață, de dezvoltare fizică și intelectuală pentru toți membrii societății”¹⁸. Într-un asemenea cadru membrii societății noastre pot să se manifeste plenar în acțiunile lor, să se actualizeze, afirme, obiectiveze și confirme în privința dispozițiilor, înclinațiilor, aptitudinilor și talențelor, să se realizeze și valorizeze ca personalități.

Făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, ca de altfel întreaga operă de edificare a socialismului și comunismului, reprezintă un amplu proces de construcție și inovație socială, cu un profund și autentic caracter revoluționar și avînd ca finalitate supremă crearea unor condiții materiale și spirituale superioare pentru afirmarea personalității umane. Societatea socialistă multilateral dezvoltată se instituie ca rezultat al acțiunii sociale, al activității susținute, competente și eficiente desfășurată de categoriile și grupurile sociale, sub conducerea partidului, în toate domeniile, laturile și la toate nivelurile vieții sociale în direcția perfecționării lor, a structurii și funcționalității de ansamblu a societății socialiste ca sistem. Acțiunea socială, în marea diversitate de specii și genuri, dobîndește un conținut revoluționar, de înnoire și creație, de perfecționare și progres. Ca autori ai acțiunii sociale, în ipostaze colective și individuale, membrii societății devin, în sistemul democrației noastre socialiste, autorii propriei lor istorii. Edificînd un nou tip de societate ei se edifică pe sine ca personalități.

Parametrii la care se realizează, atît procesul edificării sociale cît și cel al autoedificării și afirmării membrilor societății ca personali-

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului*, prezentată la plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982, București, Edit. politică, 1982, p. 27—28.

tăți, sînt în funcție de orizontul, performanțele și eficiența acțiunii sociale și individuale. Din această perspectivă, promovarea spiritului revoluționar, militant, angajarea competentă și responsabilă în îndeplinirea programelor de dezvoltare economico-socială și cultural-științifică, critica și autocritica, ordinea și disciplina, inovarea și creația în muncă, constituie, după cum aprecia secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în Cuvîntarea la Consfătuirea de lucru pe problemele muncii organizatorice și politico-educative din 2—3 august 1983, cerințe de primă importanță pentru progresul multilateral al patriei noastre în etapa actuală, pentru asigurarea condițiilor materiale și spirituale de afirmare plenară a personalității umane.

CERINȚE DE PERSONALITATE ȘI DE EFICIENȚĂ ALE CONDUCERII ȘTIINȚIFICE

ION ZARĂ

1. Conducerea: dimensiunea practică și cea teoretică

Munca de conducere este o specie a practicii social-istorice. În cadrul diviziunii sociale a muncii, conducerea are un rol și un statut specific. Ca orice practică, ea presupune un consum de energie fizică și intelectuală în direcții care se înscriu pe un evantai foarte larg.

O caracteristică a muncii de conducere este aceea că, fiind îndeplinită de oameni, ea se exercită în mod direct asupra oamenilor. Altfel spus, colectivele de oameni sînt obiectivul muncii de conducere. Prin această trăsătură, conducerea este analoagă muncii de educație și formare a personalității umane. Se deosebește de aceasta prin scopurile relativ diferite. În timp ce munca de învățămînt și făurire a personalității umane are ca obiectiv formarea, calificarea și dezvoltarea potențialităților ființei umane, conducerea are ca scop *valorificarea capacităților umane în cadrul unui efort colectiv*. De asemenea, în procesul conducerii democratice, din socialism, obiectul conducerii este într-o anumită măsură și subiect al activității de conducere.

Sistemul activității de conducere are o configurație proprie, un stil determinat. În conducerea științifică pentru funcționarea rațională, eficientă ¹ a unui ansamblu de activități, sînt necesare cîteva secvențe de activitate, cu finalități distincte și desfășurate într-o ordine logică.

Prima obligație în procesul de conducere este evaluarea forțelor, a resurselor disponibile, cunoașterea realităților interne și externe sistemului condus și apoi fixarea obiectivelor corespunzătoare. Se întîmplă

¹ Folosim aici termenul de eficiență în accepțiunea de conduită rațională, organic legată de capacitatea agenților acțiunii de a descoperi și crea mijloace adecvate scopurilor asumate, accepțiune dată de Cornel Popa, *Logica cooperării, eficiența acțiunilor și conceptul de eroare practică*, în „Viitorul social”, nr. 4/1974.

să se procedeze și invers. Întii se fixează obiectivele, se adoptă planuri și apoi se caută cu ce și cum să fie îndeplinite. Acest procedeu este defectuos.

Fixarea obiectivelor de perspectivă și imediate continuă cu determinarea modalităților celor mai potrivite de realizare a lor pe etape firești, a succesiunii lor logice, asigurarea mijloacelor și instrumentelor de realizare, responsabilitățile de principiu și pe sarcini concrete; stabilirea modalităților de combinare a diferitelor forme de realizare a activităților specifice, operarea eventualelor corecții ale perturbațiilor survenite.

Așadar, elaborarea strategiei — sarcină prioritară a muncii de concepție și conducere — prin care se fundamentează și se decid obiectivele de perspectivă ale unei organizații, ramuri de activitate sau chiar ale societății, este prima și cea mai importantă secvență a muncii de conducere. Această secvență are ca rezultat un program de activitate pe termen lung și privește toate elementele unui sistem social. Caracterul științific al conducerii rezultă nu numai din succesiunea rațională a secvențelor procesului de conducere, ci și din modul în care se întemeiază fiecare secvență ca și întregul proces. Din acest punct de vedere, întemeierea științifică a strategiei se poate face pe baza datelor de prognoză, adică prin cercetarea științifică a viitorului, a evoluțiilor și posibilităților viitoare.

Urmează apoi alegerea diferitelor variante și tactici de realizare, pe etape, a respectivei strategii. În această secvență, denumită planificare, se stabilesc obiectivele-mijloace în raport cu strategia. Produsul acestei secvențe se concretizează într-un plan pe termen sub orizontul strategiei și se întemeiază pe cunoașterea resurselor reale ale sistemului, care s-au înregistrat în cadrul unei investigații, al unei diagnoze științifice.

Odată desfășurate aceste secvențe, reprezentanții organului de conducere au viziunea de ansamblu a sarcinilor și operațiilor ce trebuie îndeplinite în diferite etape ale desfășurării acțiunii sociale globale. Pentru conducere se pune în continuare problema organizării muncii de îndeplinire a obiectivelor stabilite mai înainte. În cadrul acestei etape conducerea determină toate mijloacele tehnico-organizatorice și structurile optime de acțiune. Un moment important care trebuie realizat acum este diviziunea muncii și stabilirea responsabilităților personale și colective. Cunoașterea metodelor de organizare științifică a muncii, a cuceririlor științifice și tehnice este necesară pentru optimizarea execuției sarcinilor.

Aceste obiective și structuri nu se realizează și nu funcționează bine de la sine. Caracterul inedit, nestandardizat al activității de conducere solicită cadrelor de conducere spirit creator, putere de anticipare

și un rol de catalizator în funcționarea sistemului. Acest rol va fi realizat numai printr-un efort continuu de îndrumare, coordonare, control și corecție. Activitatea de îndrumare, control și corecție urmărește îmbunătățirea rezultatelor, asigurarea mijloacelor de realizare a lor cât și verificarea strategiei elaborate și corecția ei.

În toate secvențele descrise mai sus, în mod succint, prezența subiectului conducerii trebuie să se exprime activ în trei funcții principale: analiză științifică, decizie și mobilizare. Îndeplinirea acestor funcții presupune atât o muncă de concepție, teoretică cât și una practico-operatională.

2. Exigențe de ordin psihosocial

O condiție necesară a unei conduceri științifice este asigurarea acestei munci cu oameni bine pregătiți, responsabili, care să desfășoare o activitate competentă de elaborare și aplicare a politicii partidului, în concordanță cu noile cerințe și schimbări din societate, pe baza filozofiei materialist-dialectice, a cunoștințelor și metodelor avansate de conducere.

În mod constant conducerea partidului nostru, principalele documente de partid s-au preocupat de perfecționarea conducerii, educarea, formarea și promovarea cadrelor de conducere, a activiștilor de partid și de stat. Această problemă, cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, este o sarcină de mare răspundere pentru prezent și viitor. „Să înțelegem că de felul cum alegem și promovăm cadrele în diferite domenii depinde succesul muncii noastre. Hotărâtoare pentru activitatea noastră este, până la urmă, munca activului de partid, a cadrelor ..., a oamenilor puși să conducă diferite sectoare de activitate. Ei hotărâsc, până la urmă, realizarea în viață a sarcinilor în toate domeniile de activitate! ... Să avem permanent în vedere că purtăm răspunderea, atât pentru prezent, cât și pentru viitor, de a asigura partidului, poporului cadre de conducere în stare să-și îndeplinească întotdeauna îndatoririle”². În ce privește contextul în care se manifestă conducătorul, în structurile de conducere din țara noastră, tratarea personalității conducătorului trebuie să se facă avându-se în vedere aplicarea principiului conducerii colective, a auto-conducerii muncitorești. În aceste condiții funcția de decizie, privitor la aspectele sale esențiale, este realizată în colectiv, adică în cadrul organizatoric adecvat al conducerii colective, cum ar fi adunările generale, în ședințele diferitelor consilii, comitete, birouri, comisii și ale

² Nicolae Ceaușescu, *Cuvântare la Consfătuirea de lucru de la C.C. al P.C.R.*, 23 septembrie 1977, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 15, Edit. politică, București, 1978, p. 71-72.

altor colective de conducere. Dar aceasta nu înseamnă diminuarea rolului fiecărui conducător, a fiecărui membru al colectivului de conducere. Așa cum în procesul de producție, munca în colectiv nu micșorează importanța calificării fiecărui membru al colectivului de muncă, personalitatea fiecărui muncitor, tot așa conducerea colectivă nu înseamnă a pierde din vedere importanța personalității conducătorului, a răspunderii sale. Conducătorului în procesul conducerii colective i se cer calități intelectuale, politice, morale și psiho-sociale superioare cazurilor de conducere unipersonală. Este mai ușor să-ți impui punctul de vedere, când ești singurul conducător al unui colectiv sau organizații, decât atunci când trebuie să convingi mai mulți participanți cu drepturi egale la conducere. În primul caz, viziunea conducătorului se impunea prin autoritatea sa ierarhică, formală: acum trebuie să obțină câștig de cauză prin argumente convingătoare, competență profesională, clarviziune și eficiență. De aici decurg exigențe sporite față de conducător în ce privește munca cu oamenii și conducerea oamenilor.

Pentru optimizarea conducerii, în procesul de elaborare și aplicare a deciziei colective, răspunderea fiecărui participant este hotărâtoare. Totodată, trebuie să reținem că nu întregul complex al activității de conducere este preluat de colectiv, ci în principal funcția de decizie. Colectivul, prin membrii săi, se pronunță asupra celor mai importante probleme practice de interes general, precum și asupra celor tactico-strategice. Iar aplicarea acestor decizii, urmărirea lor, precum și celelalte activități de conducere operațională revin cadrelor care au răspunderea să conducă anumite sectoare de activitate. Prin urmare, activitatea de conducere nu se reduce la ceea ce se face în timpul adunărilor generale și al diferitelor ședințe. Dacă cercetăm o structură de organizare vom vedea că sînt persoane care, datorită responsabilităților posturilor în care sînt încadrate, desfășoară cu preponderență o muncă de conducere. „Desigur, activitatea de conducere colectivă nu înseamnă diminuarea răspunderii individuale; dimpotrivă, aceasta presupune creșterea răspunderii fiecăruia în sectorul de activitate în care lucrează. Organele colective se compun din activiști de partid și de stat, din oameni ai muncii din diferite sectoare de activitate. Dar în procesul social de producție, fiecare are un rol distinct (subl. ns.). Munca colectivă nu poate înlocui răspunderea personală, așa cum răspunderea fiecăruia nu trebuie să ducă în nici un fel la slăbirea, ci la creșterea răspunderii colective. Numai astfel trebuie înțeleasă activitatea organului de conducere colectivă, rolul său în îmbinarea răspunderii colective cu răspunderea personală”².

² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea generală a oamenilor muncii de la I.M.G.B.*, 16 februarie 1978, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, Edit. politică, București, 1978, vol. 13, p. 522—523.

Pentru a desfășura activitatea de conducere la nivelul înaltelor exigențe actuale, cadrul de conducere trebuie să aibă o personalitate bine conturată și dezvoltată. Dacă fiecare om poate fi o personalitate, conducătorul trebuie să fie. Personalitatea se formează și se dezvoltă în timp, după o dialectică foarte subtilă a factorilor obiectivi și subiectivi. Gradul la care un om a ajuns în dezvoltarea personalității sale depinde, printre altele, de factori de educație, medii social și familial, de efortul propriu și orientarea acestuia, de unele predispoziții înnăscute ca și de șansele pe care viața, societatea i le oferă pe parcursul biografiei și experienței sale. Referitor la dezvoltarea personalității putem vorbi de două niveluri calitative: *un nivel elementar* care cuprinde dobândirea conștiinței de sine, înțelegerea locului și statutului său în societate, asimilarea anumitor valori, atitudini și deprinderi; (în cazul particular al societăților socialiste se impune însușirea idealurilor și valorilor societății noastre socialiste, a normelor de conduită, dobândirea unei culturi); *un nivel superior*, clădit pe primul, care presupune o înaltă pregătire științifică și politică, atitudini înaintate în societate și față de sine, aptitudini și talent într-un domeniu de activitate. Lipsa primului nivel la un cadru de conducere este deosebit de gravă prin consecințele sale, care pot duce la un stil de conducere brutal, egoist, autocratic, demagogic etc. Deși necesar, primul nivel nu este suficient. Saltul la un nivel calitativ superior presupune un efort continuu de autoperfecționare, dăruire și pasiune în munca de conducere. E posibil, de asemenea, ca un conducător să nu-și fi dezvoltat în aceeași măsură diferite dimensiuni și fațete ale personalității sale. Carențele din pregătirea și cultura sa, din profilul moral-politic, atitudinile necorespunzătoare (automulțumirea, pasivitatea, agresivitatea etc.), ca și lipsa unor aptitudini de conducere determină o personalitate unilaterală și pe ansamblu rezultate necorespunzătoare. P.C.R. pune la baza concepției cu privire la formarea omului nou, a pregătirii cadrelor de conducere, modelul personalităților multilateral dezvoltate. În această idee, personalitatea desemnează ansamblul trăsăturilor morale, intelectuale și al aptitudinilor profesionale prin care se remarcă un om. Ea se poate caracteriza prin interesele și sistemul de valori la care aderă, prin sentimentele și aptitudinile pe care le manifestă, prin concepția și spiritul său creator, prin temperamentul, caracterul, atitudinile și voința manifestate în cele mai diferite circumstanțe.

Personalitatea conducătorului cuprinde acel ansamblu de trăsături, aptitudini și disponibilități care se realizează în comportamentul practic, în stilul propriu de muncă și constituie valori umane. De aici apare posibilitatea unei diferențe între personalitatea dorită, spre care un om aspiră, și cea care se manifestă realmente în societate, între dezi-derat și fapte. Această diferență se prezintă cel mai adesea ca o supra-

apreciere, dar, uneori, ea se înfățișează și sub forma unei modestii exagerate. Dimensiunile și amploarea unei personalități rezidă în capacitatea sa de a crea anumite valori, de a influența mediul social, în forța lăuntrică de iradiere și imbold, în inițiativa, pasiunea și eficiența sa socială. Ea se constituie ca o unitate a aptitudinilor și însușirilor unui individ, fiind un rezultat al activității sale concrete, al raporturilor și interacțiunilor pe care le întreține cu mediul social.

Din punct de vedere politic, personalitatea unui conducător se măsoară și este apreciată prin gradul de angajare în elaborarea și realizarea unei politici, după rezultatele obținute de colectivul sau organizația în fruntea căreia se află, prin atitudinile față de anumite evenimente și ideologii, prin poziția socială ca și prin modul în care și îndeplinește sarcinile la locul său de muncă.

Simplificând într-o anumită măsură înțelegerea acestei realități, personalitatea conducătorului se poate configura în jurul a trei elemente

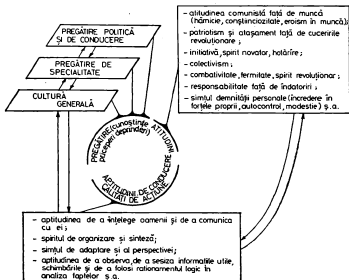

Fig. 1. Elementele de cunoaștere, atitudini și aptitudini pentru activitatea de conducere

principale: a) pregătirea sau componenta cognitiv-informațională, b) ideile, sistemul de valori și atitudini pe care le adoptă, c) aptitudinile sau abilitățile psiho-sociale, capacitatea de a înțelege, comunica și influența ambianța socială ca și de a executa diferite operații specifice muncii de conducere. Schema de mai jos cuprinde aspectele mai importante ale fiecăreia din cele trei componente.

Desigur, fiecare din elementele ce configurează structura personalității conducătorului reprezintă o varietate de trăsături concrete de manifestare. Dacă spiritul organizatoric, îndemnarea în conducerea oamenilor, simțul perspectivei sînt aptitudini necesare fiecărui conducător, pentru anumite domenii și niveluri determinate de conducere acestea trebuie completate cu alte calități speciale, ca de exemplu, operativitatea și curajul în cazul conducătorului militar.

În condițiile societății socialiste întreținerea unui climat exigent de muncă impune ca fiecare cadru de conducere să dispună de o largă cultură generală. Cu cît postul ocupat este mai important cu atît cultura generală a celui care îl ocupă trebuie să fie mai vastă. Sînt astfel necesare cunoștințe de filozofie, social-istorice, tehnice, economice, juridice, psiho-sociologice, pedagogice etc. Conducerea exercitîndu-se asupra unui sistem de activitate special și susținut de oameni cu o anumită calificare, solicită față de cadrele de conducere și o pregătire de specialitate. O bună pregătire profesională corelează cu o conducere eficientă. Interacțiunea dintre maturitatea politică și pregătirea profesională se exprimă prin aceea că abordarea problemelor din punct de vedere politic presupune un ridicat nivel al pregătirii de specialitate, iar fără un ridicat nivel politico-ideologic nici cel mai mare specialist nu poate îndeplini cu succes funcția de conducere.

Consfătuirea de lucru pe problemele muncii organizatorice și politico-educative de la Mangalia a adus, pe de o parte, o clarificare deplină a modului în care trebuie echilibrate și dezvoltate pregătirea profesională, tehnică și pregătirea politică, iar pe de altă parte, a indicat sensul în care trebuie acționat în etapa actuală. „Ridicarea cunoștințelor profesionale, tehnice și științifice constituie, fără îndoială, o cerință de însemnătate deosebită pentru membrii de partid și mai ales pentru activiștii și cadrele de partid și de stat. În același timp este însă necesar să dezvoltăm și mai puternic spiritul revoluționar de luptă, să înarmăm comuniștii, activul și cadrele cu știința revoluționară, materialist-dialectică. Cadrele de partid și de stat trebuie să fie buni specialiști, dar, în același timp, să fie buni revoluționari, să îmbine cele două laturi ale cunoașterii cu spiritul de luptă pentru transformarea revoluționară

a lumii. Pentru o bună conducere trebuie să îmbinăm în mod corespunzător aceste două laturi ale activității⁴.

Pentru manifestarea oportună a voinței conducătorului, acesta trebuie să dispună de o concepție asupra procesului de conducere, de cunoștințe, metode și deprinderi specifice muncii de conducere. Alături de experiența proprie înarmarea conducătorilor cu aceste elemente este o sarcină importantă a științei conducerii.

În strînsă conexiune cu pregătirea conducătorului, o altă latură esențială a personalității acestuia o constituie atitudinile față de societate și față de sine însuși.

Din multitudinea manifestărilor de conduită, a reacțiilor și poziției față de oamenii, situațiile și evenimentele prilejuite de viața și activitatea conducătorului, evidențiem: atașamentul față de cuceririle revoluționare, devotamentul în muncă, inițiativa, colectivismul, spiritul revoluționar, înalta responsabilitate față de îndeplinirea îndatoririlor, simțul demnității personale ș.a. Atitudinea, oricare ar fi ea, nu trebuie să fie o luare de poziție abstractă. Conducătorul trebuie să se orienteze corect în toate circumstanțele, iar atitudinea sa urmează să fie produsul unei profunde cunoașteri a situațiilor concrete.

Eficiența muncii de conducere mai este condiționată în mod direct și de aptitudinile de conducere și calitățile de acțiune. Aptitudinea de a înțelege oamenii și de a comunica ușor cu ei, spiritul de organizare, capacitatea de judecare în profunzime a faptelor, simțul de orientare și al perspectivei, un ascuțit spirit de observare fac parte din măiestria conducătorului remarcabil. Dezvoltarea aptitudinilor într-un real talent de conducere aduce posesorului său aureola unui model.

3. Autoritate, răspundere și prestigiu

În practica socială, personalitatea conducătorului este supradeterminată de un status social care desemnează poziția ocupată de conducătorul respectiv în structura organizației sau în sistemul organizării sociale. Din această poziție decurg drepturi, răspunderi și obligații specifice care pot fi reglementate, atât juridic, cît și moral⁵. Acestui status social i se asociază și un atribut valoric, prestigiul conducătorului, care

⁴ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Consfătuirea de lucru pe problemele muncii organizatorice și politico-educative*, din 2—3 august 1983, Edit. politică, București, 1983, p. 16.

⁵ Pentru cazul mai general a se vedea și noțiunea de „status social”, Georgeta Ploesteanu, *Statusul agentului și dinamica structurilor instituționale*, în volumul: *Structurile organizaționale și eficiența acțiunii*, coordonatori: I. Tudoseșcu și C. Popa, Edit. Academiei, București, 1978.

se definește prin considerația acordată de colectivitate pentru modul în care își îndeplinește rolul (atribuțiile, misiunea) implicat în statusul respectiv. Cu alte cuvinte, pentru a îndeplini o muncă de conducere cu eficacitate, conducătorul trebuie să se bucure de două atribute fundamentale: *autoritatea* cu care a fost înzestrat de societate sau de colectiv și *prestigiul* în rîndul acestora.

Autoritatea conducătorului în înțelesul său oficial este dreptul său de a conduce, de a da dispoziții și adopta decizii obligatorii pentru comunitatea la care se referă cît și de a impune respectarea lor. Autoritatea este legală cînd se întemeiază pe un drept, cînd decurge dintr-un act normativ sau din atribuțiile postului ocupat sau cînd se întemeiază pe o înțelegere între părți.

Autoritatea este definită și circumscrisă pentru fiecare domeniu și nivel de conducere, pentru fiecare loc din ierarhia unei structuri de organizare. În ultimă instanță, autoritatea conducătorului se exprimă în capacitatea acestuia de a influența, de a determina sistemul condus să dezvolte un comportament conform cu obiectivele de realizat sau cu voința sa. Evident că voința conducătorului trebuie să fie ea însăși orientată în sensul realizării obiectivelor organizației, al sarcinilor fiecărui membru participant. Deci, putem spune că un conducător are autoritate într-un colectiv în măsura în care prin deciziile, programele, controalele, măsurile și sancțiunile pe care le ia, dintre cele din care are dreptul, reușește să determine colectivul respectiv să se conformeze, să contribuie la realizarea obiectivelor. Conducătorul care-și înțelege bine rolul pe care îl are de îndeplinit, drepturile, îndatoririle dar și limitele autorității sale, dacă se angajează cu fermitate în îndeplinirea atribuțiilor și în același timp nu face abuz de putere, nu va duce niciodată lipsă de autoritate în rîndul oamenilor. Autoritatea legitimează o anumită sferă a activității de conducere și este limitată atît la un post sau funcție de conducere cît și ca metode, forme și mijloace de conducere.

Dacă autoritatea oficială atrage după sine o anumită competență imperativă sau dispozițională, ea nu asigură însă și *prestigiul conducătorului*. Prestigiul conducătorului, sau cum i se mai spune, *autoritatea de competență*, decurge din felul în care este onorată funcția, din modul în care conducătorul muncește și-și îndeplinește rolul cerut de postul ocupat. Prestigiul conducătorului este o consecință sau bilanț al acțiunilor trecute reușite. El este o atestare socială a competenței sale, un indiciu al eficienței deciziilor și atitudinilor adoptate. Prestigiul conducătorului se exprimă prin capacitatea sa de a influența colectivul și pe fiecare om în parte, dar nu ca urmare a faptului că ocupă un post de conducere, ci prin calitățile personale, prin modul exemplar în care își realizează atribuțiile. Dacă autoritatea este a statusului social, a postului de conducere, prestigiul însă este personal. De aceea i se mai spune și

autoritate personală. Autoritate personală, prestigiu are, într-o măsură mai mare sau mai mică, fiecare membru al unei organizații. Conducerea exercitându-se asupra oamenilor solicită la cei care o efectuează să dispună realmente de un prestigiu deosebit. Dacă autoritatea oficială și cea personală nu se regăsesc la aceleași persoane e posibil să apară în cadrul colectivelor anumite neînțelegeri, fricțiuni și conflicte. Pentru a evita asemenea stări de lucru, în promovarea cadrelor de conducere trebuie să se țină seama de principiul de a „alege pe cei mai buni dintre cei mai buni”. De asemenea, conducerea trebuie să urmărească atragerea celor mai competente cadre dintr-o organizație spre realizarea obiectivelor prioritare care-i stau în față. Se poate întâmpla ca un cadru deși bun la început, cu timpul, după investirea într-un post de conducere, să nu țină pasul cu cerințele muncii încredințate, să-și neglijeze pregătirea profesională și politică, să dea semne de automulțumire. Rămăs astfel în urma exigențelor unei conduceri științifice, el va lăsa spațiu de manifestare empirismului și rutinei, ceea ce se va reflecta într-o lipsă de inițiativă și scăderea eficienței conducerii, în denaturarea stilului colectiv de conducere și înstrăinarea conducătorului de colectiv. Principala responsabilitate a unui conducător sau organ de conducere este aceea de a lua măsurile corespunzătoare pentru realizarea programului de activitatea al organizației sau colectivului condus. Autoritatea unui conducător, impunerea voinței sale are justificare tocmai în faptul că poartă răspunderea realizării unor obiective comune. Îndeplinirea îndatoririlor cu un înalt simț de responsabilitate constituie un izvor al prestigiului conducătorului. Aceasta cu atât mai mult cu cât „responsabilitatea agentului acțiunii sociale” este în mod deosebit solicitată în raport cu ierarhia organizării și conducerii sociale”⁶.

4. Eficiența — trăsătură și cerință a conducerii societății în etapa actuală

Produsele directe ale activității de conducere sînt politicile, strategiile, respectiv programele și planurile de activitate și dezvoltare a unor sisteme determinate concret, structurile de organizare, îndrumările, instruirile și controalele desfășurate ca și planurile de măsuri de corecție ca urmare a activității de control. Dar toate acestea nu sînt eficiente în sine. Eficiența lor poate fi dedusă numai din rezultatele care s-au obținut după ce au fost aplicate de sistemul căruiu-ți reveneau. Practic, un plan este bun atunci cînd se îndeplinește în condiții optime.

⁶ Mihai Florea, *Responsabilitatea acțiunii sociale*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 274.

O problemă reală care se pune spre cercetare științei conducerii este cum să delimităm și să măsurăm contribuția conducerii la eficiența sistemului condus, față de contribuția celorlalte componente și resurse ale sistemului (forța de muncă, materialele, utilajele, desfacerea etc.). S-ar putea construi un model — detector al acestor contribuții specifice? Până acum nu există încă metode de măsurare care să permită evaluarea efortului parțial sau total al tuturor resurselor.

Pornim de la ipoteza că această contribuție este necesară, deoarece nu putem accepta că un sistem de activitate (întreprindere, institut de cercetare sau de învățământ etc.) ar avea rezultate bune în condițiile unei proaste conduceri. Evidența empirică a experienței susține acest punct de vedere. Am putea spune chiar mai mult și anume: conducerea are efecte cu o evoluție exponențială asupra eficienței unui sistem. O decizie bună asupra unui element al sistemului sau asupra întregului sistem îi poate multiplica de câteva ori eficiența. La fel, o greșală de conducere care se transmite în lanț în întregul sistem pe care-l traversează, antrenează la fiecare moment și subsistem o știrbire a eficienței. Din acest punct de vedere, intensificarea muncii de conducere, care este în principal consum de muncă vie, este o sursă inestimabilă de creștere a eficienței sistemelor de activitate și deci a eficienței sociale.

O metodă de evidențiere a eficienței conducerii este cea comparativă. De exemplu, dacă două sau mai multe unități dotate cu mijloace tehnice și umane identice pot desfășura activități cu o eficiență diferită, atunci această diferență se datorează nivelului diferit al eficienței activității de conducere. Se mai poate considera și situația în care una și aceeași unitate și-a ridicat eficiența de la o perioadă de timp la alta fără a produce schimbări de natură extensivă, în forța de muncă și mijloacele de producție, ceea ce înseamnă că sporul de eficiență vine din sporul eficienței conducerii. Aceste situații ca și cele în care am putea măsura contribuția celorlalte resurse la eficiența sistemului permite să se dea o expresie cantitativă eficienței conducerii. Presupunind că o unitate și-a crescut eficiența cu 5% în 1983 față de 1982 fără a produce modificări în resursele sale interne, cu excepția celor din domeniul conducerii, înseamnă că ceea ce s-a întreprins pe linie de conducere în 1983 a adus unității eficiența respectivă.

Dealtfel, aceeași este situația și când o persoană care execută un timp îndelungat aceleași produse sau lucrări dar la un moment dat obține o eficiență ridicată numai ca urmare a unei mai bune organizări a muncii și a folosirii mai bune a propriilor sale forțe intelectuale și fizice. Or, scopul conducerii este tocmai o folosire cât mai rațională a resurselor. Experiența în muncă, excluzând situațiile negative de rutinizare, aduce o mai mare coerență între sarcini și posibilități de îndeplinire a lor.

Cum munca de conducere este foarte diversificată, pentru a detecta care anume măsuri și acțiuni ale conducerii au sporit eficiența într-o unitate, trebuie să analizăm activitatea de conducere din unitate în anul 1983 comparativ cu cea din 1982 și să învățăm din experiența respectivă. Iată de ce metoda analizei comparative, atât între mai multe organizații cît și în cadrul biografiei fiecăreia în parte, este o metodă foarte utilă și eficientă.

Pornind de la situațiile într-un fel ideale, de mai sus, se poate desfășura un demers de analiză a eficienței muncii de conducere, care ar cuprinde punctele: definiția eficienței conducerii, descrierea acțiunii de conducere, condițiile eficienței conducerii și criteriile de evaluare a eficienței sale.

Karl Marx definea maximizarea rezultatelor obținute într-o anumită perioadă de timp pe baza minimizării cheltuielilor de muncă vie și materializată ca pe o lege a activității umane de-a lungul întregii istorii a societății. Acestea i se mai spune și legea economiei de timp, care într-o formă generalizată, este și o expresie a eficienței activității umane. Chiar dacă în această definire enunțul legii nu are o formulă operațională, măsurabilă, ea are totuși o mare valoare pentru că orientează concret efortul oamenilor. Eficiența apare deci ca un obiectiv principal al activității sociale.

Concluzia pe care trebuie s-o sintetizăm din cele de mai sus este aceea că o cerință obiectivă și o trăsătură de bază a conducerii societății în stadiul în care ne găsim ca și în viitor este eficiența. Desigur, ca și pînă în prezent, și în viitor conducerea trebuie să urmărească în primul rînd realizarea planurilor de producție, a planurilor de activitate. Însă ceea ce se pune nou în elaborarea și urmărirea planurilor este *realizarea unei înalte eficiențe*.

„Este necesar să înțelegem bine că nu există sector de activitate, de producție materială și, în general, activitate umană care să nu se desfășoare pe baza principiului eficienței maxime, inclusiv al eficienței economice și rentabilității. Insist asupra acestui lucru pentru că unii înțeleg că se poate vorbi de eficiență în metalurgie, chimie, construcția de mașini, industria ușoară, dar că este mai greu de vorbit în proiectare, cercetare, și cu atât mai mult nu înțeleg de ce trebuie să discutăm despre eficiență în domeniile sociale, cum sînt sănătatea, activitatea culturală și altele.

Problema eficienței se pune și poate fi măsurată peste tot ! Desigur, instrumentul de măsurare a eficienței este diferit de la un sector la altul, dar fiecare trebuie să urmărească, prin activitatea sa, să dea maximum societății și să justifice retribuția, veniturile pe care le realizează”⁷.

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la ședința plenară lărgită a Consiliului Național al Oamenilor Muncii, în România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 20, Edit., politică, București, 1981, p. 148.

Aceasta este principala exigență a stadiului de dezvoltare atins de societatea noastră. Astfel, beneficiul este o lege obiectivă, universală, a activității oricărei unități sociale începînd cu familia, întreprinderea în mod deosebit și terminînd cu societatea ca sistem atotcuprinzător. Ideea este foarte veche în gîndirea celor care s-au preocupat de studiul conducerii, atît pe plan mondial, cît și în țara noastră. Astfel, o regăsim formulată cu toată claritatea încă înainte de anul 1900 într-un curs de economie agrară scris de profesorul G. Maior de la Școala superioară de agricultură, care ființa în apropierea Bucureștiului. Peter Drucker vedea în beneficiu o cerință obiectivă, inerentă oricărei unități economice. El susține că independent de motivația oamenilor de afaceri, de natura unui sistem social, chiar gestionate de arhangheli, întreprinderile trebuie neapărat să fie rentabile.

În concepția partidului nostru activitatea fiecărei unități economico-sociale trebuie organizată pe principiul autogospodăririi, autoconducerii muncitorești, autogestiunii, ca toate unitățile să aibă buget propriu de venituri și cheltuieli. În contextul plenarei din care am citat mai sus, tovarășul Nicolae Ceaușescu preciza că, chiar și unitățile bugetare, acolo unde sîntem obligați să finanțăm de la buget — unitățile de învățămînt, cercetare, teatre, cămine și case de cultură, formațiile de muzică — trebuie așezate pe principiile autoconducerii și autogestiunii, stabilind exact cît realizează din venitul propriu, cît primesc de la buget, cît au dreptul să cheltuiască fiecare și ce trebuie să producă, ce trebuie să dea societății pentru aceste cheltuieli.

Pentru a defini eficiența conducerii trebuie să se rețină că munca de conducere realizează concordanța unui sistem de activitate cu nevoile sociale cît și concordanța dintre elementele din interiorul sistemului prin a căror interacțiune sistemul realizează optim funcțiile sale obiective. Eficiența conducerii se exprimă deci prin concordanța rațională a sistemului cu mediul, cu cerințele și nevoile (comanda socială), cît și prin concordanța dintre elementele sistemului condus. În termeni negativi spus, un sistem și odată cu el conducerea sa nu sînt eficiente dacă produc lucruri care nu sînt necesare și nici dacă producînd ce este necesar consumă o mare cantitate de resurse (așa încît „nu face daraua cît ocaua”).

O îmbunătățire a celor două concordanțe va avea ca efect o creștere a eficienței sistemului, care este o contribuție a conducerii. Pentru a avea eficiență, conducerea elaborează o strategie adecvată nevoilor sociale, planifică și organizează științific atingerea obiectivelor prevăzute în strategie, controlează ritmic stadiile atinse și corecțiile care se impun. O coerență mai strînsă între mijloace și obiective determină un consum de resurse mai mic în atingerea aceluiași obiective și deci o eficiență mai mare. În conducere, ca dealtfel în multe alte domenii

(de exemplu, în învățămînt, sănătate, cercetare) unde resursa principală este forța de muncă, creșterea eficienței conducerii înseamnă să realizăm mai mult cu mijloacele și condițiile de dotare pe care le avem la dispoziție. Aceasta impune o valorificare mai deplină a potențialităților umane, a inițiativei și a creativității lor.

Eficiența conducerii rezultă din acțiunile întreprinse de organele și persoanele care au atribuții în acest sens, din calitatea subiectului conducerii, din felul în care acesta reușește să realizeze prin acțiunile sale o coerență cît mai rațională a sistemului condus. Pentru un sistem social, eficiența conducerii sale este influențată și de o serie de factori și condiții obiective care țin de natura raporturilor sistemului cu societatea cum ar fi strategia și structura de organizare și funcționare a întregii societăți, de gradul de autonomie și autogestiune, de cultura și tradițiile referitoare la conducere⁸.

O evaluare globală a eficienței conducerii unui sistem, în stadiul actual al dezvoltării științei conducerii, poate fi realizată prin asamblarea unor evaluări parțiale. Adeseori trebuie să ne mulțumim cu evaluări destul de relative, care se referă doar la o anumită perioadă de timp și aceasta numai la un anumit domeniu al muncii de conducere⁹... proba eficienței conducerii stă, în primul rînd, în capacitatea rezolvării problemelor, adoptării operative a măsurilor corespunzătoare pentru îndeplinirea și depășirea sarcinilor¹⁰.

Aceste măsuri și acțiuni ale conducerii trebuie să aibă efecte asupra eficienței care să se reflecte în criterii și indicatori ca: satisfacerea necesităților sociale reale (comanda socială) modernizarea nomenclatorului de produse și servicii, calitatea rezultatelor activității (a produselor și serviciilor), minimizarea raportului dintre cheltuieli și venituri, reducerea consumurilor specifice ș.a.

O nouă calitate în activitatea de conducere, imperativ formulat de partidul nostru pentru această etapă, presupune desigur și o sporire

⁸ Pentru evidențierea unor condiții de îndeplinire a obiectivelor și idealurilor se poate consulta: Ion Tudosescu, *Ideal și norme în acțiunea socială*, în: „Revista de filozofie”, nr. 1/1979.

⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multi-ateral dezvoltate*, vol. 6, Edit. politică, București, 1972, p. 881—882.

a eficienței în acest domeniu. La rândul său creșterea eficienței conducerii este legată de efortul de perfecționare a tuturor componentelor sistemului său, iar, pe de altă parte, de modul în care acestea conlucrează. Cum se întâmplă de obicei, drumul spre o nouă calitate și o eficiență mai bună trece și în acest caz prin cercetarea științifică. Cu referire la activitatea de conducere, cercetarea științifică este chemată să dezvăluie o cunoaștere temeinică a realității, să pună în evidență schimbările care au loc în prezent, tendințele și nevoile viitoare, să proiecteze modalități optime de acțiune și să releve experiența pozitivă de conducere.

PRAXIOLOGIA ȘI CLASIFICAREA ȘTIINTELOR

ACSINTE DOBRE

În acumularea năvalnică și în enorma diversificare a cunoașterii umane actuale, cu ramurile, subramurile și aplicațiile ei, orice încercare epistemologică de ordonare și clasificare totalizatoare este dificilă iar rezultatul ei, mereu susceptibil de critică, de contestare sau, în cazurile unor reușite parțiale, de ameliorare. Tabloul filozofico-științific materialist contemporan vizînd lumea și omul, deși are multe trăsături comune cu viziune materialistă despre univers a antichității, se distinge de aceasta din urmă printr-o structurare mai complexă, explicit desfășurată, ca urmare a înglobării specifice a uriașelor progrese ale practicii și cunoașterii, progrese înlăptuite între timp de umanitate.

La nivelul prezent al cunoașterii științifice, ce se caracterizează nu numai printr-o uriașă diversitate, ci și prin interdependențe și tendințe generale spre sinteze unificatoare, elaborarea unei sistematizări globale — ca sarcină specific filozofică — presupune decantarea și aplicarea unitară, consecventă, a unor criterii adecvate atît de ordin istoric, cît și de natură structural-logică. O sistematizare devenită clasică, ce rămîne deci mereu o realizare de referință, cu privire la ansamblul științelor, este cea aparținînd lui Engels. Cum se știe, ea pornea, cu prioritate, de la obiectul științelor, anume de la formele fundamentale de mișcare a materiei — mișcarea mecanică, cea fizică, apoi cea chimică, biologică și socială — și de la conexiunile necesare dintre acestea. Ordonarea și clasificarea efectuate de Engels pot și trebuie să fie adîncite, extinse, să-și schimbe forma, cum spunea însuși autorul *Dialecticii naturii*, pentru a include noi domenii și discipline științifice apărute ulterior și — totodată — pentru a preciza mai pe larg dinamica raporturilor dintre științe ca și interacțiunea acestora cu filozofia materialist-dialectică.

Abordînd raporturile dintre științe din perspectiva interacțiunii largi, la scară istorică, dintre subiect și obiect, J. Piaget a propus o sistematizare a ansamblului cunoașterii științifice pe baza unei struc-

turări circulare; științele sînt, astfel, grupate în jurul a patru discipline fundamentale care se dispun, prin interdependențele lor necesare, ca verigi ale unui lanț ce se închide: logica și matematica (1) se leagă cu fizica (2) și aceasta din urmă cu biologia (3); biologia (ca știință) ar trimite, la rîndul ei, către științele psihosociologice (4); acestea din urmă ar explica apoi, genetic, logica și matematica, închizîndu-se astfel cercul conexiunilor între științe. Temeiul acestei circularități este prezentat pe scurt astfel: „obiectul nu este niciodată cunoscut decît prin gîndirea și acțiunile unui subiect iar subiectul nu se cunoaște pe sine decît adaptîndu-se la obiect. Astfel universul (respectiv natura) nu este cunoscut de om decît prin logică și matematică, produse ale spiritului său, dar omul nu poate înțelege cum a construit logica și matematica decît studiindu-se pe el însuși, psihologic și biologic, adică în funcție de universul întreg”¹.

Considerăm că sistematizarea lui Piaget este totuși prea săracă, simplificatoare excesiv; deși se înscrie între realizările cu ecou ale unei tendințe filozofice raționaliste și dialectice, generate de avîntul științelor contemporane, ea trece sub tăcere tocmai locul și rolul disciplinelor filozofice în dinamica cunoașterii științifice. Una din cauzele acestei omisiuni deformatoare — poate chiar cauza principală — este, credem, influența unor teze neopozitiviste pe care Piaget le preia necritic cînd neagă filozofiei capacitatea de a se ridica la statutul de cunoaștere autentică, verificabilă. Putem reține însă structura circulară a sistematizării științelor deoarece numai astfel se evită pseudoproblemele despre un așa-zis temei ultim, absolut, separat de practică, al cunoașterii științifice procesuale. Evoluția cercetărilor în fundamentele matematicii confirmă, de asemenea, acest punct de vedere dialectic. Astfel, deși structurile matematice se pot dezvolta relativ independent, prin construcții etajate de tip formal-axiomatic cu o ascensiune nelimitată, cînd se pune problema globală a fundării matematicii formalizate și a logicii apar, inevitabil, limitele demersurilor exclusiv formale și regăsim necesitatea integrării lor în multitudinea interacțiunilor dintre subiect și lumea obiectivă.

O sistematizare de asemenea circulară, dar mai cuprinzătoare, a cunoașterii științifico-filozofice contemporane o găsim într-un studiu din 1974 aparținînd unor cercetători sovietici². Ei propun o structură circulară globală, compusă din trei subsisteme în interacțiune, pentru cunoașterea teoretică contemporană. Primul subsistem — așezat la în-

¹ J. Piaget, *Psychologie et épistémologie*, Ed. Gonthier, Paris, 1970, p. 143.

² Z. M. Orudjev, V. N. Kartașkina, M. M. Husseinov, *Matematika i filosofia v sisteme nauk* (Matematica și filosofia în sistemul științelor), în „Vestnik Moskovskogo Universiteta”, nr. 3, 1974.

ceput oarecum din rațiuni istorice, deși în ordine logică el nu poate fi privilegiat în cadrul structurii globale circulare — ar cuprinde, la rândul lui, trei componente:

I — dialectica în forma ei incipientă, în special cosmologică, proprie unei bune părți din filozofia antică;

II — științele particulare despre natură;

III — ontologia științelor despre natură ca generalizare a științelor particulare ale naturii (componentă pe care autorii o numesc, poate impropriu, „problemele filozofice ale științelor naturii”).

Al doilea subsistem este constituit din:

VI — concepția materialistă a istoriei (în stadiul ei incipient, din lucrările marxiste timpurii, am preciza noi);

V — științele (particulare) despre societate;

VI — materialismul istoric (ca generalizare și sinteză filozofică, mereu deschisă în raport cu științele particulare despre societate).

Ultimul — după autorii studiului citat, nu însă și după opinia noastră — dintre subsistemele clasificării circulare globale va cuprinde:

VII — fragmente coerente ale dialecticii în forma cea mai abstractă, formulând — ca niște componente de bază ale logicii și gnoseologiei — principii de ordin formal și genetic cu privire la mișcarea gândirii (elemente de bază ale acestei dialectici le întâlnim încă la filozofii antichității, apoi la Hegel și în forme nemistificate la Marx, Engels, Lenin).

VIII — științele (particulare) despre gândire și conștiință (psihologia, logica clasică, logica matematică ș.a.);

IX — dialectica în calitate de teorie generală a cunoașterii (în curs de constituire, una din căile principale pentru aceasta fiind generalizarea și sintetizarea specifică a rezultatelor din științele despre conștiință, respectiv despre gândire).

Se pot, desigur, aduce unele obiecții, în legătură cu delimitarea mai precisă a componentelor subsistemelor. Dar chiar dacă structura lor nu ar fi peste tot triadică, delimitarea celor 3 subsisteme este întemeiată întrucât avem argumente oferite de evoluția istorică a cunoașterii teoretice și de interacțiunile între nivelurile componente, treptat constituite, ale ei. Un merit al sistematizării în discuție este și modul adecvat, complex, de a înțelege dialectica universalului, generalului și particularului. Trecherile între domeniile științelor particulare și universal filozofic sînt prezentate nu linear și simplificator ci — în concordanță cu metodologia structural-sistemică — prin sesizarea subsistemelor mediatoare, capabile să realizeze (și deci să ne permită a explica) salturile calitative, fără a se mai reduce constituirea universalului filozofic și a integralității sale la o simplă însumare de fapte particulare. Cunoașterea filozofică rămînînd astfel permanent inserată în multitudinea demersurilor științifice particulare, nu se va mai reduce — în manieră

pozitivistă — la acestea, nici nu se va substitui lor, într-o manieră speculativă (hegeliană, de exemplu).

Dar, cum înșiși autorii sovietici amintiți recunosc că schema lor de sistematizare este perfectibilă, vom porni de la laturile reușite pe care le conține, pentru a propune completarea ei cu un al patrulea subsistem, ale cărei componente sînt următoarele:

X — principiile filozofice marxiste despre practica socială;

XI — științele particulare ale acțiunii umane, între care includem, în primul rînd, științele tehnice;

XII — praxiologia sau teoria generală a acțiunii eficiente, ca o componentă mai nouă a concepției marxiste despre lume, rezultată din generalizarea sistematică a realizărilor din științele acțiunii.

Neincluderea acțiunii umane, domeniu important pentru viața omului, deci și pentru cunoașterea științifică, nu numai că sărăcește schema propusă anterior dar se resimte și în modul greșit — după părerea noastră — în care autorii localizează matematica; potrivit opiniei lor ea ar fi prima dintre științele naturii, avînd doar un caracter ceva mai general decît acestea.

Utilizînd și unele aspecte pozitive ale sistematizării propuse de Piaget, considerăm că matematica se plasează la granița dintre științele despre gîndire și conștiință și științele despre acțiunea umană. Chiar dacă această localizare a matematicii în sistematizarea extinsă pe care o propunem poate părea imprecisă, ea corespunde mai bine unei înțelegeri aprofundate, neempiriste, a domeniului respectivei științe și, mai ales, concordă cu lărgirea continuă a cîmpului de probleme supuse matematizării și tratării riguros formale, în demersurile actuale ale cercetării științifice (adesea interdisciplinare).

O abordare sistematică a științelor, în care cele 4 subsisteme amintite mai sus sînt, oarecum, avute în vedere o găsim și în studiul lui I. Tudosescu vizînd tema în discuție și publicat în 1970³. Sînt astfel amintite patru grupuri, corelate între ele, de științe, constituind vîrfuri ale bazei modelului piramidal de clasificare propus și anume: științele naturii, științele sociale, științele acțiunii și științele gîndirii. Clasificarea propusă de noi mai sus ia însă în considerare și subnivelurile imanente fiecăruia dintre cele patru grupuri. Respectivul subniveluri și substructuri sînt degajate în urma unor analize întemeiate pe considerente de ordin istoric și logico-gnoseologic. Delimitarea acestor subniveluri, în cadrul procesului dialectico-istoric al cunoașterii teoretice, dezvăluie unitatea particularului cu universalul și face să apară mai clar locul

³ *Clasificarea și sistemul științelor*, în vol. *Existență, cunoaștere, valoare*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1970.

necesar nu numai al disciplinelor particulare, ci și al ramurilor de bază ale filozofiei, ramuri ce se inserează organic în progresul cunoașterii.

Altfel, ni se pare că tabloul de ansamblu obținut în urma sistematizării diverselor domenii de cunoaștere — rezultat prin excelență al filozofiei — ar scăpa din vedere tocmai filozofia, ceea ce ar fi o păgubitoare manifestare de prea mare „modestie” din partea acesteia.

Existența unui moment filozofic, ce inițiază marile subsisteme ale cunoașterii și precede științele propriu-zise, este amintită și de L. Blaga. Polemizînd cu ideea după care științele exacte ale naturii ar avea un caracter mai „empiric” decît metafizica, el susține: „Toate metafizicile la care spiritul uman a parvenit pînă acum sînt clădite pe bază de idei de empiric, prin generalizarea sau sublimarea unor elemente de empirie directă a simțurilor, cită vreme științele exacte ale Naturii se clădesc pe idei fundamentale care nu-și găsesc o corespondență directă în empiric. În științele exacte ale Naturii, „empiria” directă a simțurilor este înlocuită prin „experiment” și „simpla generalizare” prin „matematism”⁴. Considerăm însă, în plus, că sinteza filozofică urmează cu necesitate constituirea și dezvoltării științelor și de aceea, în sistematizarea schițată anterior, ea apare ca alt element specific în fiecare din cele patru subsisteme componente.

Subsistemul științelor acțiunii și al praxiologiei (al 4-lea în sistematizarea propusă) este abia pe cale de a se constitui și este firesc să existe discuții, chiar obiecții, în legătură cu statutul său, respectiv al disciplinelor pe care le subsumează. Amintim cîteva dintre punctele de vedere ce ni s-au părut relevante pe linia conturării mai precise a fiecăreia din cele trei componente, ale subsistemului în cauză.

În legătură cu conceptul marxist de practică socială găsim o serie de încercări precizante în literatura filozofică atît din țara noastră cît și din alte țări. Amintind numai contribuțiile lui L. Althusser, J. Habermas, sau pe cea a lui Al. Valentin, mă voi opri pe scurt la unele idei din studiul lui C. Popa, *Munca, teoria acțiunii și conceptul marxist de practică*, publicat în 1977⁵. Putem reține astfel precizarea potrivit căreia practica unei epoci și deschiderea operațională proprie acesteia se constituie din ansamblul critic evaluat al acțiunilor accesibile oamenilor acelei epoci, respectiv al acțiunilor materiale semnificative social, efectiv săvîrșite. Apoi autorul amintit sublinia că există specii de activitate practică mai puțin studiate de clasicii marxismului, „fie și numai pentru că acestea nu s-au afirmat în epoca respectivă ca activități sociale cu consecințe majore asupra vieții și evoluției societății umane”. În acest sens se sugerează ca obiective pentru științele acțiunii și pentru praxiologie:

⁴ L. Blaga, *Elanul insulei*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1977, p. 185.

⁵ „Revista de filozofie”, nr. 2, 1977.

aprofundarea statutului muncii de cercetare științifică și a căilor de sporire a eficienței acesteia; urmărirea particularităților muncii de educație și de informare ca și ale muncii în administrație, în domeniul ocrotirii sănătății și al altor servicii, în vederea ameliorării permanente a acestora în societatea socialistă. Asemenea preocupări nu pot și nu trebuie să ducă însă la diminuarea interesului—inclusiv pe plan general praxiologic—pentru domeniile de bază ale practicii socialiste: producția de bunuri materiale și activitățile politico-revoluționare, efectiv transformatoare, din noua societate. Într-o perspectivă dialectică, sintetizatoare, cuvântarea secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la Consfătuirea privind problemele muncii organizatorice și politico-educative din 2—3 august 1983, a impulsionat activitatea culturală și ideologică, subliniind care sînt obiectivele și direcțiile majore ale acesteia în momentul de față. Perfecționarea și întărirea rolului conducător al partidului vizează—cum s-a spus—„nu numai economia sau construcțiile, industria sau agricultura, ci privește poate mai mult și în primul rînd arta, cultura, învățămîntul, sectoarele esențiale pentru formarea și educarea poporului nostru, ca un popor liber, constructor conștient al socialismului și comunismului”.

În precizarea statutului științelor particulare ale acțiunii umane, inclusiv al științelor tehnice, există, de asemenea, încercări și soluții propuse sau pe cale de elaborare. Un punct de vedere înțîlnit în studiul *Clasificarea și sistemul științelor*, anterior citat, include în grupul științelor acțiunii pe lîngă științele tehnice și pe acelea medicale, pedagogice și ale activității de organizare și conducere a societății. În interacțiune cu toate celelalte trei grupuri de științe (despre natură, despre societate, despre gîndire și conștiință) științele acțiunii sînt, la rîndul lor, indispensabile, ca verigi mediatoare ce asigură creșterea eficienței transformării practice a naturii, societății și indivizilor umani înșiși. Cu precădere prin mijlocirea științelor acțiunii, în special a celor tehnice, se manifestă, la scară tot mai amplă, rolul științei de importantă forță de producție a societății moderne.

Orice cercetător marxist în domeniul filozofiei va arăta că lumea pe care o studiază nu este un absolut imuabil, că ea trebuie considerată permanent în raport cu omul, cu practica multilaterală a acestuia. Pentru a rămîne consecvenți cu această teză trebuie adăugat că raportul om-lume, în secolul nostru în special, se prezintă diversificat, desfășurat în contexte multiple și totodată corelate: de ordin politic, științifico-tehologic, moral, artistic și deseori, de ordin religios. Așadar, unul

din aceste domenii de interacțiune concretă, multilaterală, dintre om și lume, cu rol esențial în progresul forțelor de producție, al omului și societății în ansamblu, este cel *tehnologico-științific*. Domeniul amintit nu exclude pe celelalte dar se constituie ca un ansamblu specific, incluzând oameni și mașini, și alcătuind ceea ce s-a numit uneori subsisteme operaționale tehnologice. Principala trăsătură specifică a acestor subsisteme rezultă din faptul că ele includ componenta umană și cea tehnică propriu-zisă. Cel mai adesea omul e superior mașinii, alteori, sub anumite aspecte, situația este inversă, hotărîtor fiind însă acordul optim dintre om și mijloacele tehnice. Este sarcina praxiologiei — ca ramură a filozofiei materialist-dialectice — de a studia amplu astfel de sisteme întrucîmpînd manifestări suficient de generale și esențiale ale raportului om-lume în secolul nostru și în viitor. Organizînd relațiile între componentele tehnice propriu-zise, omul nu se confundă totuși cu acestea deși este la rîndul lui o componentă în sistemul operațional tehnologic. Identificarea aceasta forțată poate apare totuși la unii autori care absolutizează analogiile om-mașină studiate de cibernetică și critici de felul celor întîlnite în cartea lui J. M. Auzias⁶, vizînd extrapolarea abuzivă a ciberneticii, sînt binevenite. Numai prin om intervin în sistemele operaționale tehnologice comportamente teleologice extrem de complexe, în care sînt alese și utilizate teorii științifice anterioare ca și sisteme de valori, conducînd, împreună, la precizarea și apoi la materializarea de obiective realizabile și dezirabile.

Într-o altă ordine de idei vom sublinia că, în perspectiva oferită de praxiologia sistemelor tehnologice actuale, se asigură noi temeiuri pentru o pedagogie problematizantă, eficace, care, în condițiile propice ale societății socialiste să înfăptuiască obiective educaționale superioare, ce vor pune capăt separării milenare dintre munca manuală și cea intelectuală. Favorizînd și solicitînd chiar această orientare educațională nouă, tehnologia modernă își dezvăluie — dacă se elimină excesele tehnocratice alienante, specifice utilizării ei capitaliste — virtuți formative înalte, în direcția omului societății comuniste.

În concluzie, studiul praxiologic al sistemelor operaționale tehnologice nu va urmări, așadar, numai optimizarea internă a acestora. Ele vor fi privite în circuite sociale mai ample, ce includ faze precum: concepția — fabricația — utilizarea eficientă, (potrivit cu scopul de competență al praxiologiei, care, după T. Kotarbinski⁷, este „construirea și

⁶ Vezi *La philosophie et les techniques*, P.U.F., Paris, 1971.

⁷ *Traţat despre lucrul bine făcut*, Bucureşti, Edit. politică, 1976, p. 22.

fundamentarea unor norme de eficiență". Se revine astfel la problematica filozofică a idealurilor și valorilor socio-umane ce prezidează într-o epocă sau alta stabilirea diferitelor criterii generale de eficiență. Ținând însă seama de complexitatea sistemelor sociale și a problemelor lor, de dificultățile în calculul diferitelor costuri (mai ales al costurilor laterale generate de apariția unor efecte negative ca poluarea mediului ș.a.), nu pot fi propuse criterii—dogme ale eficienței tehnologice. Este nevoie, permanent, de eforturi variate de cercetare, de acțiune optimă valorizantă, mereu reinnoite, din partea subiecților umani activi, pentru a stabili criteriile de eficiență cele mai adecvate din punct de vedere concret-istoric.

PRINCIPIILE DETERMINĂRII SCOPURILOR. APLICAȚII PRAXIOLOGICE ALE TEORIEI EVENIMENTELOR

EDWARD LENIEWICZ
Polonia

*Edward Leniewicz. S-a născut în 1934 în Tornów (Polonia). Este licențiat în filozofie (1957) al Universității din Varșovia. Titlul de doctor în filozofie îl obține la aceeași universitate în 1970 cu teza *Directivele practice. Elaborare și înțelegere*, publicată în 1971.*

Este cercetător în departamentul de praxiologie al Institutului de Filozofie și Sociologie din Varșovia, secretar al colegiului de redacție al revistei „Prakseologia” și autor a numeroase studii de praxiologie și logică.

Principalele sale direcții de cercetare sînt: ontologia acțiunii, logica schimbărilor, teoria formală a scopurilor, metodologia acțiunii și logica discursului practic.

În 1979 și 1981 a fost oaspete al Academiei de Științe Sociale și Politice și a făcut expuneri la Seminarul de praxiologie și logică deontică din Institutul Politehnic București.

1. Introducere

Problematica legată de formularea și determinarea scopurilor acțiunii este relativ puțin studiată din perspectivă praxiologică. Investițiile praxiologice au pus accentul asupra problemelor legate de eficiența acțiunii în raport cu scopuri în prealabil fixate; totodată, o largă răspîndire are opinia după care scopurile acțiunilor ar fi arbitrar. Această opinie nu este însă corectă, ea intrînd în contradicție atît cu practica vieții cotidiene, cît și cu practica planificării economice, în cadrul căreia nu numai că se preconizează mijloace în vederea realizării unor scopuri dinainte stabilite ci, înainte de toate, în funcție de resursele aflate la dispoziție, se stabilesc scopurile înseși.

Avînd în vedere importanța practică și teoretică a cercetărilor privind determinarea scopurilor, articolul de față își propune analiza acestei probleme pe baza rezultatelor obținute în teoria evenimentelor.

Aparatul conceptual al teoriei evenimentelor pe care îl vom prezenta, împreună cu limbajul ei elementar formalizat, permite nu numai o analiză a problemelor legate de realizarea scopurilor acțiunii: el își găsește aplicațiile în descrierea și formularea problemelor legate de determinarea scopurilor acțiunii. Vom prezenta aici elementele esențiale ale aparatului conceptual menționat care își pot găsi o utilizare în elucidarea problemei cercetate.

2. Limbajul teoriei evenimentelor și descrierea scopurilor

În contextul de față, scopul unei acțiuni este înțeles ca un anumit eveniment (static sau dinamic) localizat într-un anumit interval temporal. Evenimentele sînt desemnate aici prin intermediul unor variabile (de termeni) pentru evenimente, p_i , q_j , r_k , variabile prevăzute cu indici temporali constanți. Faptul că un eveniment dat constituie scopul cuiva (fără indicarea subiectului care stabilește scopul dat) se notează cu ajutorul functorului $!$, care este un functor propozițional de unul sau mai multe argumente — evenimente. Formula $!q_j$ va fi citită: „evenimentul q trebuie să aibă loc la momentul j ”. Aceeași formulă mai poate fi citită: „ q la momentul j este un scop”.

Trebuie să facem o distincție între indicarea unui scop¹ și indicarea așa-numitelor obiective ale acțiunii, în cadrul cărora, în afară de descrierea scopului, mai sînt date și unele condiții (producerea unui eveniment în momentul aplicării mijlocului). Un exemplu simplu de descriere a unui obiectiv al acțiunii îl poate oferi formula $!q_j \wedge \Sigma p_i$, unde expresia Σp_i este înțeleasă ca: „în momentul i apare evenimentul p ”.

Obiectivele acțiunii (altfel spus, obiectivele realizării scopului) sînt soluționate dacă selecționăm mijloace de acțiune adecvate în raport cu obiectivele respective. Soluția se formulează ca o directivă practică (mai precis, ca o directivă de realizare a scopului), luînd forma unei propoziții condiționale, al cărei antecedent descrie obiectivul acțiunii,

¹ Vezi E. Lenjewicz, *Dyrektyny praktyczne. Konstrukcja i uzasadnienie (Reguli practice — construcție și fundamentare)*, PWN, Varșovia, 1971. În lucrarea lui E. Geblewicz, *Co to znaczy postępować racjonalnie (Ce înseamnă a proceda rațional)* din „Prakseologia”, nr. 2 (54), 1975 se subliniază de asemenea că scopurile nu pot fi stabilite în mod arbitrar.

în timp ce consecventul indică evenimentul ce constituie mijloc al realizării acestui obiectiv. Un exemplu de asemenea directivă ni-l oferă formula

$$[!q_i \wedge \Sigma q_i] \rightarrow \S p_i(p_i U q_i),$$

în cadrul căreia expresia $\S p_i(p_i U q_i)$ indică mijlocul acțiunii (împreună cu caracteristica acesteia) și se citește: „în momentul i trebuie să apară evenimentul p_i , astfel încît p_i să permită q_i ”².

Un eveniment arbitrar poate fi caracterizat nu numai prin raportare la intervalul temporal în care apare ci și prin indicarea evenimentelor pe baza cărora se produce, sau a evenimentelor la care el însuși conduce. În același mod pot fi caracterizate și scopurile acțiunii. Ca atare, un scop oarecare al unei acțiuni poate fi descris nu numai prin formula $!q_j$, ci și prin formule ca

$$!q_j(p_i T q_j) \text{ și } !q_j(q_i T v_k).$$

Prima din formulele de mai sus trimite la o anumită istorie a evenimentului care constituie scopul, în timp ce a doua indică, dimpotrivă, perspectiva viitoare a acestui eveniment. Sub aceste unghiuri, putem vorbi despre o caracterizare istorică și despre o caracterizare în perspectivă a scopului³.

3. Caracterul extensional al limbajului descrierii scopurilor

Limbajul descrierii scopurilor propus în cele de față este tratat îndeobște ca un limbaj extensional, abandonîndu-se astfel interpretarea intensională a formulelor ce descriu scopurile acțiunilor. Din acest punct de vedere, aici nu intervine în nici o formă conceptul de subiect

² A se vedea *Próba formalizacji teorii zdarzeń*, partea II, pag. VIII, 6, și IX A, DR 20.

³ Noțiunile de caracterizare istorică și caracterizare în perspectivă a scopului acțiunii (sau — mai general — a oricărui eveniment) constituie un anumit analog al conceptelor de istorie a sistemului și perspectivă a sistemului, concepte formulate de E. Śluzki în lucrarea, *Przyczynę do formalnie prakseologicznego uzasadnienia ekonomii* (*Contribuții la fundarea praxiologică formală a economiei*) din „*Studia Ekonomiczne*”, nr. 14, 1965, și „*Prakseologia*”, nr. 27, 1967. Vezi și discuția lucrării lui Śluzki în articolul: T. Kotarbinski, *Rozwoj prakseologii* (*Dezvoltarea praxiologiei*), în „*Kultura i Społeczeństwo*”, nr. 4, 1961, precum și E. Leniewicz, *Teoria zdarzeń w ujęciach prakseologicznych* (*Teoria evenimentelor în abordările praxiologice*), în „*Prakseologia*”, nr. 1 (33), 1975.

care stabilește scopul, după cum nici formula $!q$, nu este înțeleasă în sensul: „vrem ca să aibă loc q în momentul j ”⁴. Așadar, în cele de față noi ne abatem de la ideea clasică de scop al acțiunii, limitându-ne numai la evenimente a căror apariție a fost cauzată în mod intenționat⁵. În înțelegerea clasică a scopului nu sînt considerate scop nici evenimentele dorite sau prevăzute care sînt consecințele indirecte ale evenimentului-scop. Aici, dimpotrivă, consecințele indirecte dorite sau prevăzute pot fi considerate drept scopuri și, mai mult, — avînd în vedere accepția conferită termenului — putem recunoaște ca scop și anumite alte evenimente anterioare, în cazul cînd acestea condiționează evenimente ulterioare, adoptate în prealabil în calitate de scop⁶.

Unul din obiectivele pe care și le propune lucrarea de față este construirea unui fragment al „logicii scopurilor” și explicitarea diverselor consecințe ce decurg din tratarea unui eveniment ca scop. Presupoziția caracterului extensional al limbajului propus⁷, introducerea conceptelor de caracterizare istorică, respectiv caracterizare în perspectivă a scopului, precum și faptul că operăm cu descriții de scopuri astfel caracterizate și constituind formule principale ale limbajului (și calculului) propus au menirea să contribuie la realizarea acestui obiectiv. Formulele cu care operăm în vederea caracterizării scopurilor vor fi definite exact după cum urmează:

$$\text{Df. tel. 1 } !q_j(p_i T q_j) \equiv !q_j \wedge p_i T q_j$$

$$\text{Df. tel. 1}^* !q_j(q_j T r_k) \equiv !q_j \wedge q_j T r_k.$$

În continuare, caracteristicile formale ale limbajului extensional al descrierii scopurilor vor fi prezentate sub forma unor anumite reguli⁸

⁴ A se vedea interesanta analiză a functorilor intensionali din lucrarea: N. Nowakowska, *Język motywacji: Propozycje z zakresu metodologii nauk humanistycznych (Limbaajul motivației: o propunere din domeniul metodologiei lingvisticii)*, în „Prakseologia”, nr. 37, 1971.

⁵ A se vedea E. Geblewicz, *Analiza pojęcia celu (O analiză a conceptului de scop)* în „Przegląd Filozoficzny”, 2—4, 1932, și T. Kotarbinski, *Tratat despre lucrul bine făcut* (Edit. politică, București, 1976).

⁶ Propunerea de față nu se abate în acest punct de la abordările praxiologice clasice, în cadrul cărora putem vorbi despre scopuri imediate medii și secundare (Cf. T. Kotarbinski, *Tratat despre lucrul bine făcut*).

⁷ Trebuie să subliniem însă că pentru construirea unui sistem deductiv nu este necesar să recurgem în mod exclusiv la limbajul extensional. O dovadă în acest sens este axiomatizarea funcției intensionale „Omul x știe că p ”, construită în lucrarea lui J. Łoś, *Logiki wielowartościowe a formalizacja funkcji intensionalnych (Logicile polivalente și formalizarea funcțiilor intensionale)*, în „Kwartalnik Filozoficzny”, 1—2, 1948.

⁸ Vocabularul, formulele cu sens și postulatele ce caracterizează formulele limbajului scopurilor sînt prezentate în lucrarea, *Próba formalizacji teorii zdarzeń*, partea a II-a, secțiunea a VIII-a, 1—3.

pe care le vom abrevia prin denumirea de *reguli teleologice*; aplicarea lor ne va permite să demonstrăm teoreme despre scopuri, adică teoreme teleologice.

4. Reguli teleologice

RT 1 *Regula excluderii scopului*

$$\frac{!a_j}{\sim !a'_j}$$

RT 2 *Regula înlocuirii scopului*

$$\frac{!a_j \quad a_j = b_j}{!b_j}$$

RT 3 *Regula mediatizării scopului*

$$\frac{!b_k(a_j Q b_k)}{!a_j(a_j Q b_k)}$$

RT 4 *Regula situării în perspectivă a scopului*

$$\frac{!a_j(a_j Q b_k)}{!b_k(a_j Q b_k)}$$

RT 5 *Regula echivalenței scopurilor*

$$\frac{!b_k(a_j Q b_k) \quad a_j Q b_k \equiv c_j A d_k}{!b_k(a_j Q b_k) \equiv !d_k(c_j A d_k)}$$

RT 6 *Regula simultaneității scopurilor*

$$\frac{!b_k(a_j Q b_k) \quad a_j Q b_k \equiv c_j A d_k}{!b_k(a_j Q b_k) \wedge !d_k(c_j A d_k)}$$

RT 7 *Regula divizării scopurilor*

$$\frac{!b_k(a_j Q b_k) \quad a_j Q b_k \equiv [c_j A d_k \wedge e_j C f_k]}{!d_k(c_j A d_k) \wedge !f_k(e_j C f_k)}$$

RT 8 Regula alegerii indifferente între scopuri

$$\frac{!b_k(a_j Q b_k)}{a_j Q b_k = [e_j A d_k V e_j C f_k] / !d_k(c_j A d_k) V !f_k(e_j C f_k)}$$

RT 9 Regula caracterizării scopurilor

$$\frac{!b_j}{b_j Q c_k} / !b_j(b_j Q c_k)$$

RT 9^a

$$\frac{!b_j}{a_i Q b_j} / !b_j(a_i Q b_j)$$

Regulile enunțate mai sus permit trecerea de la unele propoziții adevărate care descriu scopuri la alte propoziții adevărate care, de asemenea, descriu scopuri. *RT 1* constituie o excepție; ea a primit denumirea de „regulă a excluderii scopului”, întrucât ea exclude recunoașterea unui eveniment negativ ca scop al acțiunii, dacă evenimentul pozitiv corespunzător a fost adoptat în prealabil în calitate de scop (caracterul pozitiv sau negativ al unui eveniment depinde numai de modul în care este denumit evenimentul — cu ajutorul particulei „nu”, sau fără ajutorul ei).

Regula care urmează, adică *RT 2*, permite înlocuirea scopurilor (și deci înlocuirea denumirii acestora) în cazul când evenimentele denumite sînt identice iar unul din evenimente a fost deja recunoscut în calitate de scop al acțiunii. Conform acestei reguli, celălalt eveniment poate fi la rîndul său recunoscut în calitate de scop.

Regulile următoare, *RT 3* și *RT 4*, permit trecerea de la indicarea unui anumit scop (cu o caracterizare dată) la indicarea unui alt scop anterior sau posterior, exprimat prin intermediul aceleiași formule de caracterizare, formulă care joacă însă un rol schimbat. Într-adevăr, caracterizarea inițială, istorică, a unui scop anterior se transformă într-o caracterizare de perspectivă. Invers, atunci cînd trecem la un scop ulterior, aceeași formulă a caracterizării scopului îndeplinește inițial rolul de caracterizare în perspectivă pentru ca ulterior ea să se transforme într-o caracterizare istorică.

Regulile de mai sus se referă la modalitatea formulării unor scopuri noi, fie anterioare și intermediare, fie ulterioare și „de perspectivă”;

tocmai de aceea, ele au fost numite reguli de „mediatizare” și respectiv de „situare în perspectivă” a scopului.

Regulile care urmează, și anume *RT 5*—*RT 8*, instituie conceptele de echivalență, simultaneitate, divizare și alegere indiferentă a scopurilor, ele stabilind condițiile în care survin aceste relații între (descrieri de) scopuri.

Potrivit regulii *RT 5*, recunoaștem ca descrieri echivalente ale scopurilor acele indicări de scopuri (însoțite de caracteristicile respective) pentru care formulele caracterizărilor sînt echivalente.

Regula *RT 6* permite conectarea conjunctivă (la o anumită descriere dată a scopului) a unei descrieri suplimentare a scopului, în cazul cînd caracterizările ambelor scopuri sînt echivalente, iar determinarea intervalului temporal rămîne aceeași.

Următoarea regulă, și anume *RT 7*, ne permite ca, pornind de la indicarea unui anumit scop (din intervalul temporal *k*), să formulăm o conjuncție de descrieri ale unor scopuri noi (înăuntrul aceluiași interval temporal). O condiție a formulării unei conjuncții de scopuri noi este echivalența dintre caracterizarea noului scop și conjuncția caracterizărilor de scopuri care vin să se adauge. Regula de față captează un anumit aspect al împărțirii scopurilor principale în mai multe scopuri secundare, ea numindu-se tocmai din acest motiv regulă de „divizare a scopurilor”. Într-adevăr, ea privește o divizare a scopurilor în așa fel, încît realizarea scopurilor parțiale, secundare să constituie prin ea însăși o realizare a scopului general, principal.

Un alt aspect al fragmentării în părți a scopurilor generale este pus în evidență de *RT 8*. Aceasta se referă la o divizare a scopului general de așa manieră încît realizarea lui să depindă de realizarea unuia sau altuia din scopurile parțiale. Acele scopuri parțiale au, în acest sens, o pondere egală, de unde și denumirea regulii. Într-adevăr, regula permite formularea unor descrieri alternative de scopuri auxiliare (în raport cu un scop dat), atunci cînd caracterizarea scopului dat este echivalentă alternativ cu caracterizările scopurilor auxiliare.

Celelalte reguli, *RT 9* și *RT 9^a*, permit conectarea unor caracterizări, fie de perspectivă, fie istorice, cu descrierea unui scop fără caracterizare. În mod evident, condiția unei atare conectări este atît adevărul descrierii scopului (fără caracterizare) cît și adevărul formulei ce constituie o caracterizare a scopului.

5. Teoreme teleologice fundamentale

Regulile teleologice caracterizate mai sus permit formularea unor teoreme privitor la scopurile acțiunilor sau, mai succint, „teoreme teleo-

logice". Aici vom prezenta numai cteva asemenea teoreme; ele admit o foarte interesantă interpretare praxiologică.

Pe baza definițiilor *Dft 1* și *Dft 1** și a legilor simplificării din calculul clasic al propozițiilor rezultă teoremele:

$$TT1 \quad !q, (p, Tq) \rightarrow !q,$$

$$TT1^* \quad !q, (q, Tr_k) \rightarrow !q.$$

Interpretăm aceste teoreme ca legi ale simplificării scopurilor; potrivit lor, un eveniment acceptat ca scop al acțiunii este scop independent de caracterizarea sa (istorică sau în perspectivă).

Din teza calculului clasic al propozițiilor $p \rightarrow (p \vee q)$ decurge teorema

$$TT2 \quad !p, \rightarrow (!p, \vee !q_m).$$

unde despre intervalul temporal m putem spune că: sau $m < j$, sau $m > j$, sau $m = j$. Această teoremă aparent neintuitivă afirmă că atunci cînd un anumit eveniment este considerat scop mai putem considera scop și o disjuncție în cadrul căreia figurează ca termen nou acceptarea drept scop a unui eveniment arbitrar. Teorema de mai sus se poate interpreta ca o indicare a neunivocității scopurilor adoptate⁹. Teoreme analoge se impun pentru scopuri cu caracterizare dată:

$$TT2^a \quad !p, (r, Tp) \rightarrow \{!p, (r, Tp) \vee !q_m [(q_m Tp) \vee (p, Tq_m) \vee (m = j)]\}$$

$$TT2^b \quad !p, (p, Tr_k) \rightarrow \{!p, (p, Tr_k) \vee !q_m [(q_m Tp) \vee (p, Tq_m) \vee (m = j)]\}.$$

Neunivocitatea scopurilor adoptate are, în contextul lucrării de față, și un aspect specific, ținînd de teoria evenimentelor. Acceptarea unor scopuri suplimentare în raport cu scopul adoptat este o consecință garantată nu numai de simpla aplicare a tezelor calculului clasic al propozițiilor. Într-adevăr, majoritatea regulilor specifice formulate aici permit la rîndul lor adoptarea unui scop suplimentar în raport cu scopul deja dat. Această posibilitate este acordată de regulile *RT 3*, *RT 4*, *RT 6*, *RT 7* și *RT 8*. În continuare vom înfățișa cîteva teoreme care rezultă prin aplicarea acestor reguli:

$$TT3 \quad !q, (p, Tq) \rightarrow [!q, \wedge !(p \vee p'), \wedge !(q \vee q'), \wedge !p]$$

$$TT3^a \quad !q, (q, Tr_k) \rightarrow [!q, \wedge !(r \vee r'), \wedge !(q \vee q'), \wedge !r_k]$$

⁹ Un asemenea punct de vedere a fost expus în lucrarea lui Z. Wasiutjński, *O złudzeniach jedynych celów* (Cu privire la caracterul iluzoriu al unor scopuri), în „Zagadnienia Naukoznawstwa” nr. 3 (39), 1974.

$$TT\ 4 \quad !q_j(p_i K q_j) \rightarrow [!q_j \wedge !p_j \wedge !p_i]$$

$$TT\ 4^a \quad !q_j(q_j K r_k) \rightarrow [!q_k \wedge !r_k \wedge !q_j]$$

$$TT\ 5 \quad !q_j(p_i S q_j) \rightarrow [!(q \wedge p')_i \wedge !p_i]$$

$$TT\ 5^a \quad !q_j(q_j S r_k) \rightarrow [!(q' \wedge r)_k \wedge !q_j]$$

$$TT\ 6 \quad !q_j(p_i U q_j) \rightarrow [!(q \wedge p)_i \wedge !q_j]$$

$$TT\ 6^a \quad !q_j(q_j U r_k) \rightarrow [!(q \wedge r)_j \wedge !r_k]$$

$$TT\ 7 \quad !q_j(p_i W q_j) \rightarrow [!(q' \wedge p)_i \wedge !q_j]$$

$$TT\ 7^a \quad !q_j(q_j W r_k) \rightarrow [!(q' \wedge r)_j \wedge !r_k]$$

Teoremele de mai sus sînt prezentate într-o formă simplificată întrucît sînt omise caracterizările suplimentare ale scopurilor indicate în consecvenții teoremelor. În conformitate cu regulile *RT 9* și *RT 9^a* se poate găsi forma extinsă a teoremelor de mai sus, adică se pot adăuga caracterizările corespunzătoare ale scopurilor. Caracterizările scopurilor pot fi uneori extrem de complexe, fapt scos în evidență de teoremele de mai jos:

$$TT\ 8 \quad !q_j(p_i T q_j) \rightarrow !q_j(p_i K q_j \vee p_i S q_j)$$

$$TT\ 9 \quad !q_j(p_i T q_j) \rightarrow !q_j(p_i W q_j \vee p_i U q_j)$$

$$TT\ 10 \quad !q_j(p_i T q_j) \rightarrow !q_j(p_i Z q_j \vee p_i B q_j \vee p_i D q_j \vee p_i P q_j)$$

Teoremele de mai sus caracterizează descrieri echivalente de scopuri, la fel cu cele ce urmează:

$$TT\ 11 \quad !q_j(p_i U q_j) \rightarrow [!q_j(p_i Z q_j) \vee !q_i(q_i B p'_j)]$$

$$TT\ 12 \quad !q_j(p_i K q_j) \rightarrow [!q_j(p_i Z q_j) \vee !p_j(q'_i D p_j)]$$

$$TT\ 13 \quad !q_j(q_j W r_k) \rightarrow [!q_k(r'_j D q_k) \vee !r_k(q_j P r_k)]$$

$$TT\ 14 \quad !q_j(q_j S r_k) \rightarrow [!r_j(r_j B q'_k) \vee !q'_k(r'_j P q'_k)]$$

Simultaneitatea scopurilor adoptate este ilustrată de teoremele:

$$TT\ 15 \quad !q_j(p_i Z q_j) \rightarrow [!q_j \wedge !p_j(q_i Z p_j)]$$

$$TT\ 16 \quad !q_j(p_i D q_j) \rightarrow [!q_j \wedge !p'_j(q_i B p'_j)]$$

$$TT\ 17\ !q_j(p_i B q_j) \rightarrow [!q_j \wedge !p_j(q'_i D p_j)]$$

$$TT\ 18\ !q_j(p_i P q_j) \rightarrow [!q_j \wedge !p'_j(q'_i P p'_j)]$$

Teoremele enunțate mai sus arată că adoptarea unui scop avînd o caracterizare determinată este legată de adoptarea unui alt scop simultan cu o caracterizare echivalentă. În aceste teoreme intră în joc caracterizările scopurilor, dar se pot demonstra și teoreme analoge comportînd o caracterizare de perspectivă a scopurilor.

Divizibilitatea scopurilor în accepția stipulată de regula *RT 7* este caracterizată prin următoarele teoreme:

$$TT\ 19\ !q_j(p_i Z q_j) \rightarrow [!q_j(p_i K q_j) \wedge !q_j(p_i U q_j)]$$

$$TT\ 20\ !q_j(p_i D q_j) \rightarrow [!q_j(p_i S q_j) \wedge !q_j(p_i U q_j)]$$

$$TT\ 21\ !q_j(p_i B q_j) \rightarrow [!q_j(p_i W q_j) \wedge !q_j(p_i K q_j)]$$

$$TT\ 22\ !q_j(p_i P q_j) \rightarrow [!q_j(p_i S q_j) \wedge !q_j(p_i W q_j)].$$

Pe baza regulii *RT 5* împreună cu *RT 3* și *RT 4* se pot demonstra următoarele teoreme privitoare la echivalența descrierilor de scopuri:

$$TT\ 23\ !q_j(p_i Z q_j) = !p_j(q_i Z p_j) = !q_j(q_i Z p_j) = !p_i(p_i Z q_j)$$

$$TT\ 24\ !q_j(p_i D q_j) = !p'_j(q_i B p'_j) = !q_i(q_i B p'_j) = !p_i(p_i D q_j)$$

$$TT\ 25\ !q_j(p_i B q_j) = !p_j(q'_i D p_j) = !q'_i(q'_i D p_j) = !p_i(p_i B q_j)$$

$$TT\ 26\ !q_j(p_i P q_j) = !p'_j(q'_i P p'_j) = !q'_i(q'_i P p'_j) = !p_i(p_i P q_j)^{10}.$$

Teoremele prezintă interes prin faptul că indică posibilitatea de a înțelege ca echivalente nu numai descrierile unor scopuri simultane ci și indicările unor scopuri din intervale temporale diferite.

În continuare vom încerca să interpretăm în mod general teoremele teleologice fundamentale enunțate ca principii praxiologice referitoare la modalitățile de determinare și fixare a scopurilor acțiunilor.

6. Principii de consecuție logică a determinării scopurilor

Atît regulile teleologice cît și teoremele deduse pe baza lor exprimă ideea importantă a non-unicității scopurilor adoptate: dacă un anumit eveniment este recunoscut ca scop, prin însuși acest fapt trebuie recunoscute ca scopuri și anumite alte evenimente. Această idee poate fi privită ca principiu fundamental al consecuției logice în determinarea

¹⁰ Vezi teoremele *T4–T7* din *Prôba formalizării teoriei sdrzeń*, partea I, p. 97.

scopurilor. Ideea poate fi exprimată succint și în alt mod: din adoptarea unui anumit scop al acțiunii decurge în mod necesar, ca o consecință, și recunoașterea unor alte scopuri ale acțiunii. Acele alte scopuri sau, altfel spus, consecințele unui scop dat¹¹ pot fi evenimente anterioare sau posterioare, precum și evenimente concomitente din intervalul temporal al scopului adoptat. Vorbind în genere, evenimentele în cauză au aceeași caracterizare, sau una (istorică ori în perspectivă) echivalentă cu caracterizarea evenimentului adoptat inițial în calitate de scop.

Principiul consecuției în determinarea scopurilor poate fi divizat în următoarele trei principii:

I — Principiul determinării scopurilor intermediare (proxime)

II — Principiul determinării scopurilor suplimentare (laterale, auxiliare)

III — Principiul determinării scopurilor pe termen lung (de perspectivă).

Principiile se pot formula astfel:

Dacă am stabilit un anumit scop într-un interval temporal determinat și având o caracteristică determinată, atunci trebuie:

1) să recunoaștem ca scopuri ale acțiunii și acele evenimente (anterioare) care conduc la realizarea scopului stabilit;

2) să adoptăm ca scopuri ale acțiunii și acele evenimente (simultane) a căror apariție este o consecință a metodei de realizare a scopului stabilit;

3) să recunoaștem în calitate de scopuri ale acțiunii și evenimentele (ulterioare) care rezultă ca efecte ale realizării scopului stabilit.

Expresiile „a conduce la realizarea” unui scop sau eveniment și „metodă de realizare” a scopului, expresii pe care le-am folosit în formularea principiilor de mai sus, se raportează la caracterizarea istorică și la aceea în perspectivă a scopurilor. Așadar, principiile în cauză privesc acele descrieri ale scopurilor acțiunii în care s-a luat în considerație caracterizarea suplimentară a scopului. Drept urmare, aplicarea acestor principii presupune aplicarea unui alt principiu, și anume:

IV Principiul caracterizării scopurilor: dacă am stabilit un anumit eveniment ca scop al acțiunii, trebuie să formulăm și caracterizarea istorică și aceea în perspectivă a scopului propus.

¹¹ Consecințele la care ne referim pot rămâne neexplicate. Un anumit scop al acțiunii poate fi formulat fără a ne da seama că scopul respectiv, în modul în care a fost formulat, implică realizarea unui alt scop, sau că el constituie numai un scop intermediar în raport cu un alt scop, sau că este identic sau doar echivalent cu un alt scop; este cazul de ex., cu scopurile „Dobândirea unei pregătiri profesionale și realizarea unor lucruri utile” și „dobândirea unei recunoașteri sociale”. Vezi E. Geblewicz, *Co to znaczy postępowanie racjonalne*, p. 34.

Principiilor de mai sus trebuie să li se adauge și un principiu metodologic general, și anume:

V. Principiul consistenței scopurilor: trebuie să stabilim ca scopuri ale acțiunilor numai evenimente consistente și avînd o caracterizare consistentă.

Principiile enunțate mai sus nu sînt noi. Ele se pot întîlni pe alocuri într-o formulare diferită. Astfel, principiul III corespunde în anumite privințe cu principiul eterogenității scopurilor. Noi nu am făcut decît să comasăm toate aceste principii și să le ilustrăm prin teoreme ale teoriei evenimentelor precum și prin consecințele teleologice ale acestor teoreme.

Este de prisos să mai spunem că aplicarea principiilor permite înțelegerea conștientă a diferitelor consecințe ce decurg din scopurile adoptate și din metodele realizării lor. Astfel, aplicarea principiilor II și III prezintă o deosebită importanță din punctul de vedere atît de important și de actual al protecției mediului ambiant ¹².

7. Coexistența admisibilă a evenimentelor

Să trecem acum la dezvoltarea principiului V (privitor la consistența scopurilor) pe baza unor idei împrumutate din domeniul teoriei evenimentelor. Principiul menționat cere ca scopurile pe care le stabilim să fie consistente; altfel spus, în calitate de scopuri ale acțiunilor trebuie să recunoaștem numai evenimente necontradictorii și avînd o caracteristică necontradictorie (consistentă). Ca atare, consistența scopurilor este un caz particular al consistenței evenimentelor. Conceptele de inconsistență (respectiv consistență) a evenimentelor vor avea ca explicație conceptul de inadmisibilitate (sau admisibilitate) a coexistenței evenimentelor.

Formulele de forma $d[\Sigma p_i(p_i Q q_j) \wedge \Sigma q_j(p_i A q_j)]$ sau de forma abreviată $d[\Sigma(p_i \wedge q_j)(p_i Q q_j)(p_i A q_j)]$ pentru evenimentele cu caracterizare dată, precum și formulele analoge $d[\Sigma p_i \wedge \Sigma q_j]$, $d[\Sigma(p_i \wedge q_j)]$ pentru evenimentele fără caracterizare specificată vor fi citite astfel: este admisibilă coexistența evenimentului p_i și a evenimentului q_j (astfel încît $p_i \dots$ și $q_j \dots$).

¹² Vezi cartea lui B. Commoner, *Cercul care se închide. Natura, omul și tehnica* (traducere în limba polonă de J. Lutosjowski, PWN, Varșovia, 1974).

Conceptul de coexistență admisibilă a evenimentelor se introduce aici după cum urmează:

RT 10 Regula de admisibilitate a coexistenței evenimentelor

$$\frac{[a_i Q b_j \wedge c_i A d_j] \rightarrow a_i C d_j}{d[\Sigma(a_i \wedge c_i \wedge b_j \wedge d_j) (a_i Q b_j) (c_i A d_j) (a_i C d_j)]}$$

RT 10^a

$$\frac{\sim (a_i Q b_j \wedge c_i A d_j)}{\sim d[\Sigma(a_i \wedge c_i \wedge b_j \wedge d_j) (a_i Q b_j) (c_i A d_j)]}$$

Un rol esențial în distingerea evenimentelor (precum și a scopurilor) inconsistente de cele consistente îl joacă anumite teoreme privitoare la coexistența evenimentelor, teoreme pe care le-am notat prin T.Σ.; ele constituie un tip special de teoreme existențiale ale teoriei evenimentelor ¹³.

Vom da mai jos câteva exemple de asemenea teoreme, derivate din teze ale calculului clasic al propozițiilor precum și din reguli și teoreme deja enunțate ale teoriei evenimentelor.

- TΣ 1 $\Sigma p_i(p_i Z q_j) \rightarrow d[\Sigma p_i \wedge \Sigma q_j]$
 TΣ 2 $\Sigma p_i(p_i D q_j) \rightarrow d[\Sigma p_i \wedge \Sigma q_i(q_i B p'_i)]$
 TΣ 3 $\Sigma p_i(p_i B q_i) \rightarrow d[\Sigma q_j \wedge \Sigma q'_i]$
 TΣ 4 $\Sigma p_i(p_i B q_j) \rightarrow \sim d[\Sigma p_i(p_i B q_j) \wedge \Sigma q_i]$
 TΣ 5 $\Sigma p_i(p_i P q_j) \rightarrow d[\Sigma q'_i(q'_i P p_j) \wedge \Sigma p'_i]$
 TΣ 6 $\Sigma p_i(p_i P q_j) \rightarrow \sim d[\Sigma p_i(p_i Z q_j) \wedge \Sigma r_i(q'_i D r_j)]$
 TΣ 7 $\Sigma p_i(p_i Z q_j) \rightarrow d[\Sigma r_i(r_i D q_j) \wedge \Sigma r'_i(p_i B r'_i)]$
 TΣ 8 $\sim d[\Sigma p_i(p_i U q_j) \wedge \Sigma r_i(r_i W q_j)]$
 TΣ 9 $\sim d[\Sigma p_i(p_i K q_j) \wedge \Sigma p_i(p_i S r_j)]$
 TΣ 10 $\sim d[\Sigma p_i(p_i U q_j) \wedge \Sigma q_i(p_i W q_j)]$
 TΣ 11 $\sim d[\Sigma p_i(p_i K q_j) \wedge \Sigma q_i(p_i S q_j)]$
 TΣ 12 $\sim d[\Sigma p_i(p_i Z q_j) \wedge \Sigma q_i(r_i P q_j)]$

¹³ Vezi *Prôba formalizației*, partea a II-a, secțiunea VIII, 4.

$$T\Sigma 13 \sim d[\Sigma p_i(p_i Dq_j) \wedge \Sigma r_i(r_i Bq_j)]$$

$$T\Sigma 14 \sim d[\Sigma(p \wedge r)_i(p_i Zq_j)(r_i Bp'_j)]$$

$$T\Sigma 15 \sim d[\Sigma(p_i \wedge r_j)(p_i Dq_j)(p_i Br_j)]^{14}$$

8. Compatibilitatea și inconsistența scopurilor

Conceptul de admisibilitate a coexistenței unor evenimente se aplică la caracterizarea conceptului de admisibilitate a unor scopuri ale acțiunii. Prin analogie cu formulele ce descriu coexistența unor evenimente vom folosi formule ca

$$d[!a_i(a_i Qb_j) \wedge !d_j(c_j Ad_j)]$$

și

$$d[!a_i \wedge !d_j],$$

pe care le vom cita: este admisibilă adoptarea concomitentă a scopurilor a_i și d_j (astfel încât $a_i \dots$ și $d_j \dots$).

Conceptul de adoptare concomitentă admisibilă a scopurilor este caracterizată astfel:

$$Dft 2 \quad d[!a_i(a_i Qb_j) \wedge !d_j(c_j Ed_j)]_{df} \equiv d[\Sigma a_i(a_i Qb_i) \wedge \Sigma d_j(c_j Ed_j)]$$

$$Dft 2^a \quad d[!a_i \wedge !d_j]_{df} \equiv d(\Sigma a_i \wedge \Sigma d_j)]$$

Potrivit definițiilor de mai sus, adoptarea concomitentă a unor scopuri este admisibilă atunci și numai atunci când este admisibilă și coexistența unor evenimente analoge (identice)¹⁵. Sensul intuitiv al ambelor versiuni

¹⁴ Vezi *Prоба formalizacii*, ..., partea I, secțiunile V, VII.

¹⁵ Admisibilitatea adoptării concomitente de scopuri și admisibilitatea coexistenței unor evenimente sînt două cazuri particulare ale conceptului mai general de admisibilitate a unei conjuncții de propoziții, înțeles astfel:

$$d[p \wedge q]_{df} \equiv [(p \wedge \sim q) \vee (p \wedge q) \vee (\sim p \wedge \sim q) \vee (\sim p \wedge q)]$$

Dimpotrivă,

$$\sim d[p \wedge q] \equiv [(\sim p \vee \sim q) \wedge (\sim p \vee q) \wedge (p \vee q) \wedge (p \vee \sim q)]$$

Alte proprietăți ale $d[p \wedge q]$ sînt următoarele:

$$(p \wedge q) \rightarrow d[p \wedge q], \quad d[q \wedge p] \rightarrow d[p \vee q], \quad d[p] \rightarrow (p \vee \sim p)$$

Trebuie să atragem atenția asupra unui concept diferit de „admisibilitate a unei propoziții”, dezvoltat în lucrarea Mariei Nowakowska, *Teoria dzialania. Prоба formalizacii (Teoria acțiunii. O încercare de formalizare)*, PWN, Varșovia, 1973, p. 220 și urm.

ale admisibilității coexistenței evenimentelor și adoptării concomitente de scopuri constă în faptul că adevărul unuia din membrii respectivei conjuncții nu intră în contradicție nici cu adevărul și nici cu falsitatea unui alt membru (și reciproc).

Pe baza definițiilor propuse, a regulilor *RT* 10 și 10^a, precum și a teoremelor privitoare la admisibilitatea coexistenței unor evenimente se pot aserta anumite teoreme referitoare la admisibilitatea adoptării concomitente de scopuri, ca de pildă:

$$TT \ 27 \ \Sigma p_i(p_i Z q_i) \rightarrow d[! p_i \wedge ! q_i \wedge ! q_i(q_i Z p_i)]$$

$$TT \ 28 \ \Sigma p_i(p_i Z q_i) \rightarrow d[! q_i(q_i T r_k)]$$

$$TT \ 29 \ d[! p_i(p_i D q_i)] \rightarrow d[! q_i(r_i Z q_i) \vee ! q_i(r_i D q_i)]$$

$$TT \ 30 \ \Sigma p_i \rightarrow d[! q_i \vee ! q'_i]$$

$$TT \ 31 \ \Sigma p_i(p_i B q_i) \rightarrow \sim d[! q'_i \wedge ! r_i(r_i D q_i)]$$

$$TT \ 32 \ \Sigma p_i(p_i P q_i) \rightarrow d[\Sigma r_i(r_i W q_i) \wedge ! s_i(r_i K s_i)]$$

$$TT \ 33 \ \Sigma p_i(p_i U q_i) \rightarrow \sim d[\Sigma(q'_i \wedge ! q_i)]$$

Un interes deosebit prezintă aici exemplificările ultimelor două teoreme, întrucât ele stipulează condițiile de admisibilitate sau inadmisibilitate a obiectivelor acțiunii ¹⁶. Condițiile în cauză se reduc la introducerea unor anumite evenimente (avînd o anumită caracterizare fixată) în anumite intervale temporale.

Consistența (și deci admisibilitatea) obiectivelor acțiunii o vom conecta cu tezele teoriei evenimentelor în felul următor:

$$RT \ 11 \ \frac{[a_i Q b_i \wedge a_i E c_i] \rightarrow c_i C b_i}{d[!(a \wedge c)_i \wedge !(b \wedge c)_i \wedge (a_i Q b_i) \wedge (a_i E c_i) \wedge (c_i C b_i)]}$$

$$RT \ 11^a \ \frac{\sim [a_i Q b_i \wedge c_i E d_i]}{\sim d[!(a \wedge c)_i \wedge !(b \wedge d)_i \wedge (a_i Q b_i) \wedge (c_i E d_i)]}$$

În cadrul regulilor de mai sus, expresia $!$ se poate înlocui într-un loc sau altul prin expresia Σ plasată în fața uncia și aceleiași variabile de evenimente. Regulile de mai sus devin criterii elementare de admisibilitate a obiectivelor acțiunii ¹⁷.

¹⁶ Vezi *Prоба formalizacji*, ..., Partea a II-a, secțiunea VIII, 6 și 7.

¹⁷ Consistența unui sistem planificat de operații tehnologice este conectată în mod similar cu regulile de inferență logică în lucrarea lui J. L. Kulikowski, *An application of a tense-logic system to formal planning*, în „Control and Cybernetics”, vol. 2, 1973, nr. 3-4.

9. Directive pentru determinarea scopurilor

Aparatul conceptual al teoriei evenimentelor poate fi utilizat și pentru elaborarea unor directive privind determinarea scopurilor, respectiv pentru elaborarea unor prescripții privind propunerea cutărui și cutărui scop pe baza condițiilor (circumstanțelor) existente și a anumitor evaluări¹⁸. Condițiile sau circumstanțele își găsesc expresia, în cadrul aparatului conceptual propus aici, în formule de tipul $\Sigma p_i(p_i T q_i)$ precum și în așa-numitele teoreme existențiale ale teoriei evenimentelor. Spre deosebire de aceasta, elementul evaluativ sau criteriile avute în vedere¹⁹ nu sînt luate în considerație în aparatul prezentat pînă acum. Ele intră în joc abia prin intermediul unei formule în genul $A p_i$, care se citește: evenimentul p_i se acceptă (formulei $A p_i$ i se poate conecta de asemenea caracterizarea istorică, respectiv cea prospectivă).

Expresia $A p_i$ va fi caracterizată pe baza următoarelor postulate:

$$PT \ 1 \ A p_i(p_i T q_i) \rightarrow A q_i$$

$$PT \ 2 \ A q_i(p_i T q_i) \rightarrow A p_i$$

$$PT \ 3 \ A p_i \equiv \sim A p'_i$$

Caracterizarea de mai sus înglobează următoarele intuiții:

1) acceptarea unui mijloc al acțiunii atrage după sine acceptarea scopului realizat prin intermediul celui mijloc de acțiune:

2) una din consecințele acceptării unui eveniment este acceptarea evenimentului anterior care îl provoacă;

3) un eveniment dat nu este acceptat dacă se acceptă evenimentul contrar.

Pe baza celor de mai sus, conceptul de acceptare a unui eveniment precum și conceptul de admisibilitate a coexistenței evenimentelor sînt introduse prin următoarea directivă fundamentală de stabilire a scopurilor:

$$DT \ 1 \ \{A p_i(p_i T q_i) \wedge d[\Sigma p_i \wedge \Sigma q_i]\} \rightarrow ! q_i$$

¹⁸ Noțiunea de probleme ale stabilirii scopurilor (unul din tipurile de probleme practice) și de directive corespunzătoare pentru stabilirea scopurilor a fost formulată în lucrarea: E. Leniewicz, *Dyrektyny praktyczne. Konstrukcja i uzasadnienie*, op. cit.

¹⁹ *Ibidem*.

Directiva de mai sus, împreună cu regulile și teoremele formulate anterior, permite deducerea unor directive de stabilire a scopurilor, de exemplu următoarele:

$$DT\ 2\ \{\Sigma p_i(p_i T q_i) \wedge A q_i \wedge d[\Sigma q_i \wedge \Sigma r_k]\} \rightarrow ! r_k$$

$$DT\ 3\ [\Sigma p_i(p_i Z q_i) \wedge A p_i] \rightarrow ! q_i \wedge ! p_i$$

$$DT\ 4\ \Sigma p_i(p_i Z q_i) \wedge A q_i \rightarrow ! q_i$$

$$DT\ \{\Sigma p_i(p_i D q_i) \wedge A q_i \wedge d[\Sigma q_i \wedge \Sigma r_i(r_i P p'_i)]\} \rightarrow [! q_i \wedge ! r'_i(q_i B r'_i)]$$

$$DT\ 6\ \{\Sigma p_i(p_i P q_i) \wedge A p_i \wedge d[\Sigma q_i \wedge \Sigma r_i(r_i B q'_i)]\} \rightarrow [! q_i \wedge ! q'_i \wedge ! r_k(p'_i U r_k)]$$

$$DT\ 7\ \{\Sigma p_i(p_i B q_i) \wedge A q_i \wedge d[\Sigma p_i \wedge \Sigma r_k]\} \rightarrow ! r_k(q'_i T r_k)$$

$$DT\ [\Sigma p_i(p_i S q_i) \wedge A p_i] \rightarrow \sim ! p_i$$

$$DT\ 9\ [\Sigma p_i(p_i W q_i) \wedge \sim A p_i] \rightarrow [\sim ! q_i \wedge \sim ! p_i]$$

$$DT\ 1\ [\Sigma p_i(p_i K q_i) \wedge A q_i(p_i S q_i)] \rightarrow \sim ! p_i$$

Pe baza consecințelor mai sus enunțate precum și a altor consecințe deductibile se poate încerca o descriere a intuițiilor legate de actele factuale de alegere și stabilire a scopurilor acțiunilor.

10. Încheiere

— Lucrarea de față, ca și lucrarea noastră mai veche, *O încercare de formalizare a teoriei evenimentelor* propune un program de formalizare a praxiologiei²⁰ în sensul conectării teoriei evenimentelor cu construcția directivei praxiologice fundamentale. Considerentele schițate mai sus reclamă o dezvoltare și aprofundare. Avem însă convingerea că ele conțin concluzii de ordin praxiologic profund semnificative.

Diracția de dezvoltare a praxiologiei normative propusă în cele de față permite o mai riguroasă legare a praxiologiei de un șir de alte discipline. Întrezărim aici necesitatea tentativelor de aplicare praxiologică a diverselor sisteme formale în genul logicii propozițiilor, logicii acțiunii, al logicilor deontice și modale, al logicii temporale. Ar fi indis-

²⁰ Vezi J. Konieczny și H. Stonert, *Praxeologia formalna (Praxiologia formală)* în „Praxeologia”, nr. 37, 1971.

pensabilă, în același scop, și punerea în joc a unor concepții ontologice care să înglobeze și principiile dialecticii marxiste precum și idei ale teoriei generale a sistemelor ²¹. Aceste corelări ar constitui, fără îndoială, un aport util la dezvoltarea praxiologiei în ansamblu și a conținutului ei principal, adică a praxiologiei normative, în mod deosebit * ²².

²¹ Vezi, de ex. J. Zieleniewski, *Spojrzenie na rzeczywistość jako na „system systemów” a materializm dialektyczny* (Raportarea la realitate ca la un „sistem de sisteme” și materialismul dialectic), în „Prakseologia” nr. 2 (46), 1974 și K. Tchoń, *Zdarzenie jako pojęcie pierwotne teorii systemów* (Evenimentul ca idee primitivă a teoriei sistemelor), Institutul de Cibernetică Tehnică al Politehnicii din Wrocław, Komunikat 274, Wrocław 1975.

²² Articolul dr. Edward Leniewicz a fost tradus după „Zasady Wyznaczania celów. Prakseologiczne zastosowania teorii zdarzeń” (revista „Prakseologia”, nr. 2 (58), 1976, p. 19–39 (Nota trad.)).

* Prin tematica sa, articolul este legat de conceptele și teoremele teoriei evenimentelor prezentate în lucrările: E. Leniewicz, *Proba formalizacji teorii zdarzeń, Cz. I System teorii zdarzeń* (O încercare de formalizare a teoriei evenimentelor, Partea I. Sistemul teoriei evenimentelor), în „Prakseologia”, nr. 2 (54), 1975,] precum și Cz. II *Djrektywne konsekwencje twierdzeń teorii zdarzeń* (Consecințe derivate ca reguli din teoremele teoriei evenimentelor) [în „Prakseologia” nr. 3–4 (55–56), 1975]. Sistemul construit acolo (în partea I) reprezintă o anumită modificare a Logicii schimbării a lui G. H. von Wright, expusă în lucrarea acestuia *Norm and Action. A Logical Enquiry*, Londra, 1963. O altă modificare a sistemului lui von Wright — care a constituit de asemenea, o sursă puternică de inspirație pentru mine — este sistemul de „logică a schimbării” a lui T. Kubiński prezentat în lucrarea *Kryterium matrycyowe dla logiki zmiany von Wrighta* (Un criteriu matricial pentru logica wrightiană a schimbării), în „Ruch Filozoficzny”, vol. XXX, nr. 1, 1972.] Autorul citat a dezvoltat investigațiile sale privitor la logica schimbării și la logica acțiunii întemeiată pe prima în lucrările: *Logiki czynów i ich semantyka* (Logica ale acțiunii și semantica acțiunilor) (ibid., nr. 2) și *Zmiana i możliwości* (Schimbare și posibilitate) (ibid., vol. XXXII, nr. 2–3, 1974). [Nota autorului].

(În rom. de Sorin Vieru)

SISTEM FORMAL ȘI LOGICĂ DEONTICĂ

OCTAVIAN STĂNĂȘILĂ

În cele ce urmează, dezvoltînd unele idei ale lui I. Ruzsa [3], se încearcă elaborarea unui model deontic semantic, utilizînd trei valori de adevăr ale aserțiunilor. De asemenea se definesc riguros conceptele de cod de norme satisfăcut într-un model și de compatibilitate a două sisteme de norme.

1. Preliminarii

A defini un sistem formal revine la a fixa un complex de obiecte

$$S = \{V, U, L, O, P\}, \quad (1)$$

unde V (respectiv U) este colecția variabilelor libere (respectiv legate), L mulțimea semnelor logice, O mulțimea tuturor operatorilor de diverse ordine și P mulțimea predicatelor de diverse ordine (P_0 fiind colecția propozițiilor elementare), [1]. Notînd $E = V \cup O \cup \{ (\quad) \}$, $F = V \cup U \cup L \cup O \cup P$, se definesc două submulțimi remarcabile ale lui E^* (respectiv F^*), anume mulțimea τ a termenilor elementari (respectiv mulțimea R a relațiilor elementare) în sistemul formal S . Fie A o colecție fixată de axiome (relații elementare) în S .

Reamintim că dacă B este o algebră Boole completă, se numește *model al lui* (S, A) în B orice aplicație $\mu: R \rightarrow B$ astfel încît

$$\mu(\neg R) = \neg \mu(R), \quad \mu(R_1 \vee R_2) = \mu(R_1) \vee \mu(R_2), \quad \forall R, R_1, R_2; \quad (2)$$

$$\mu(R) = 1 \text{ pentru orice } R \in A; \quad (3)$$

Dacă R conține variabila $x \in V$, atunci

$$\mu(\exists x R(x|a)) = \max_{c \in V} \mu(R(x|c)), \quad \mu(\forall x R(x|a)) = \min_{c \in V} \mu(R(x|c)). \quad (4)$$

Un rezultat fundamental, datorat lui Lawvere, afirmă că pentru o pereche (S, A) fixată, functorul

$$B \rightarrow \text{Ens}, B \mapsto \text{mulțimea modelelor în } B,$$

este reprezentabil printr-un model universal (B fiind categoria algebrelor Boole complete și $\text{Ens} =$ categoria mulțimilor).

Fie U o mulțime nevidă așezată ad-hoc univers și U^V — mulțimea tuturor funcțiilor $V \rightarrow U$ (numite *atribuiri*). Fie (S, A) un sistem formal ca mai sus și $\mathbb{A} = \{0, 1\}$ codul binar, $\mathbb{A}_V = \text{Hom}(U^V, \mathbb{A})$. Se numește *model semantic* (sau *interpretativ*) al lui S orice aplicație $\mu: R \rightarrow \mathbb{A}_V$ verificând proprietățile (2) — (4), astfel încât de îndată ce R este o relație elementară care cuprinde o submulțime pe variabile libere $X \subset V$, să existe o funcție $\varphi: U^X \rightarrow B$ astfel încât $\mu(R)$ să coincidă cu compunerea $U^V \xrightarrow{f|_X} U^X \rightarrow B$.

Dacă sistemul (S, A) are un model semantic, atunci el se mai numește consistent; conform unui rezultat al lui Gödel, orice sistem necontradictoriu este consistent.

2. Definierea modelului semantic al unui sistem deontic

Ne interesează adoptarea unui program, asemănător celui prezentat anterior, în cazul logicii deontice. Este utilă considerarea unui sistem lărgit deontico-modal S_d , ca fiind un complex de entități

$$S_d = \{V, P, L, M, O, P\}, \quad (5)$$

unde V este mulțimea variabilelor libere, P mulțimea parametrilor individuali sau predicativi de diverse ordine, L este colecția semnelor logice, iar M, O, P sînt functorul modal (posibilitate), O functorul de obligație, P cel de permisiune. Lărgirea este motivată prin evidența unor formule de tipul $Of \Rightarrow Mf$, $Of \Rightarrow OMf$, $Of \Rightarrow Pf$, $(f \Rightarrow Nf) \wedge \wedge O(f \Rightarrow g) \Rightarrow (f \Rightarrow Og)$, unde $Nf = -M - f$ etc., [2]. În lucrarea [3], sînt definite conceptele de termeni elementari deontici, relații elementare deontice, prezențe libere ale variabilelor pentru un sistem de forma (5). Construcțiile sînt mai complexe decît în cazul sistemelor formale (1), pentru că însăși bogăția de limbaj în cazul logicii deontico-modale este mai mare. Nu ne ocupăm de existența unui model deontic universal; poate fi însă utilă încercarea de elaborare a unui concept de model deontico-modal semantic, în analogie cu § 1. Mai întîi extindem codul binar $\mathbb{A} = \{0, 1\}$ la triada $\mathcal{A} = \{0, 1, \theta\}$, unde θ are semnificația lipsei de valoare de adevăr.

Numim *model deontic semantic* pentru sistemul (5) orice triplet

$$M(S_d) = (\Sigma, U, \mu) \quad (6)$$

unde Σ este mulțimea situațiilor posibile, U universul individualităților și μ este o anumită funcție

$$\mu : R \times \Sigma \rightarrow \mathcal{S}_V$$

unde $\mathcal{S}_V = \text{Hom}(U^V, \mathcal{S})$.

Așadar, pentru orice relație $r \in R$ și pentru orice situație posibilă $\sigma \in \Sigma$ este definită o aplicație $\mu(r, \sigma) : U^V \rightarrow \mathcal{S}$, prin care oricărei atribuiți $\alpha : V \rightarrow U$ îi corespunde un element bine determinat $\mu(r, \sigma)\alpha$ din triada $\mathcal{S}$. În acest caz, este utilă convenția de scriere

$$|r|_\sigma = 0 \Leftrightarrow (\forall) \alpha \in U^V, \mu(r, \sigma)(\alpha) = 0$$

și similar pentru $|r|_\sigma = 1, |r|_\sigma = 0$.

Conceptul introdus anterior permite definirea riguroasă a acceptabilității unei norme, ca și a compatibilității unui sistem de norme cu un ansamblu de legi naturale.

Se spune că o colecție de relații $N \subset R$, numite ad-hoc *norme* (sau *reguli*), este satisfăcută într-un model $M(S_d)$ de forma (6) dacă $(\exists)\sigma \in \Sigma$ astfel încît $|r|_\sigma = 1, (\forall)r \in N$. O altă normă r în sistem se numește *consecință a lui N* dacă colecția $N \cup \{-r\}$ nu este satisfăcută în modelul $M(S_d)$. Se spune că o normă r este *acceptabilă* dacă $-r$ nu este satisfăcută în model. Astfel, $O(f \Rightarrow g) \Rightarrow (Of \Rightarrow Og), O(f \wedge g) = (Of \wedge Og), Of \Rightarrow Pf, Pf \Rightarrow Mf, (f \Rightarrow Og) \Rightarrow (f \Rightarrow Pg)$ sînt norme acceptabile, dar $-O - f \Rightarrow \Rightarrow Pf$ nu este acceptabilă.

Fie L o colecție de legi naturale de forma Nf, Mf , etc. (de tip relație); o colecție de norme N este *compatibilă cu L* dacă $L \cup N$ este satisfăcută în modelul semantic $M(S_d)$.

Bibliografie

1. BUCUR, I., *Capitole speciale de algebră*, Lit. Univ. București, 1974.
2. POPA, CORNEL, *Structura formală a unor sisteme teleologice*, Rev. Roum. Sc. sociales, Philosophie et logique, 22, 3-4, Bucarest, 1978, pp. 419-435.
3. RUZSA, IMRE, *Semantica per la logica deontica del primo ordine, Logica deontica e semantica*, Società editrice il Mulino, 1977.

EFICIENȚĂ ȘI TIMP

VALENTIN MUREȘAN

Meșteșugarii medievali condamnau pe cei ce încercau să se achite de sarcinile profesionale cu un *efort minim*. Predomina mentalitatea după care există „un timp anume” pentru producerea unei „capodopere” și că depășirea acestui timp, fie într-un sens, fie într-altul, înseamnă ori nepricepere ori concurență neloială. Regulamentele breslelor apărau, se pare, cu strășnicie aceste virtuți morale ale activității productive. Idealul nu era să se producă „tot mai mult”, ci tot mai bine; idealul nu era îmbogățirea personală prin concurență lipsită de scrupule, ci împărțirea egală între toți maeștrii a beneficiilor meseriei. Ideea de a produce un anumit lucru într-un timp de muncă mai scurt sau, invers, de a vrea să produci în același timp tot mai multe lucruri, apărea de-a dreptul „scandaloasă” pentru meseriașii corporațiilor de bresle, ne asigură Bertrand de Jouvenel. Aceasta era *paradigma de gândire* proprie epocii preindustriale și din ea nu se putea ieși decât printr-o dureroasă ruptură. Ruptură provocată de capitalismul industrialist, utilizând suprastructura politică între timp subordonată lui.

În centrul *noii paradigme de gândire*, proprii erei industriale, poate fi pus principiul universal al lui Maupertuis, „principiul minimei acțiuni”. Aplicat la faptele umane, el sună astfel: a atinge scopul vizat cu un *efort minim*! Acesta este, de fapt, „principiul eficienței” care a cucerit civilizația industrială, infiltrându-se în toate culele modului modern de a gândi [3, p. 47]. Conceptul general de „eficiență economică” nu este decât un simbol exact al acestei mentalități.

Este oare posibilă o depășire a acestei viziuni industrialist-capitaliste? Și dacă da, în ce direcție?

Semnele unei atari reorientări se fac deja simțite. Mai ales discuțiile purtate în jurul impactului ecologic al tehnologiilor moderne au impus atenției o *nouă paradigmă de gândire*, cea ecologică, sistemică, integrativă sau, de ce nu, dialectică. Aceasta este, în fond, o abandonare a vechii mentalități, proprii „epocii newtoniene”, bazată pe ideea descompunerii

atomiste a tuturor lucrurilor, inclusiv a celor sociale ori umane, și a trăirii lor separate. Cu toate succesele parțiale ale industrialismului narcisist, nu s-au putut trece cu vederea consecințele sale negative în privința degradării mediului, a epuizării resurselor, a dezumanizării muncii, a desconsiderării valorilor umane generale etc. Iată de ce, există cercetători ai fenomenului social, cum este viitorologul Willis Harman, care cred că în societățile occidentale se manifestă acum semnele unei profunde „revoluții în concepte”, mai radicală încă decât revoluția copernicană, o revoluție de mentalitate în centrul căreia va trebui să se găsească justul echilibru dintre „etica autorealizării individuale” (într-o formă extremistă proprie capitalismului bazat pe concurență) și „etica ecologică” (unde omul apare numai ca o parte integrantă a lumii naturale și sociale). Abandonarea exceselor amîndurora ar trebui să dea, în opinia lui Harman, calmul dialectic al mentalității viitorului.

Și în țara noastră discuțiile purtate asupra problematicei ecologice, asupra calității vieții, asupra nuanțării unor concepte economice sînt simptomul aceluiași fenomen general. Analizînd problemele economiei protecției mediului natural, prof. N. N. Constantinescu propunea, în contextul unei reelaborări a teoriei socialiste a reproduției economice potrivit criteriilor ecologice, determinarea eficienței producției prin luarea în considerare nu numai a consumurilor, ci și a stării mediului natural [2, p. 112, 117]. Dealtfel, unele măsuri au și fost luate în acest sens (Legea 9/1973 privind protecția mediului înconjurător în R. S. România).

Problema aceasta este pentru noi într-adevăr fundamentală: căci socialismul, ca depășire a capitalismului, nu poate fi imaginat fără o depășire corespunzătoare inclusiv a „paradigmei de gândire” industrialiste clasice.

1. Praxiologia și problematica eficienței

Este un lucru indiscutabil că astăzi mentalitatea comună cu privire la ideea de eficiență este cea generată de noțiunea economiștilor: eficiența e expresia raportului dintre rezultatele obținute într-un an, exprimate valoric (F) și cheltuielile efectuate (C_E), în același timp, pentru obținerea lor [1, p. 313].

$$(D) \quad E_s = \frac{E}{C_E}$$

Este iarăși un lucru indiscutabil că acest concept poate fi controversat pe linia nuanțării lui, așa cum propunea și prof. N. N. Constantinescu, chiar în sînul comunității economiștilor.

Nu este însă mai puțin semnificativ faptul că abordări critice ale acestui concept vin și din alte arii teoretice; de pildă din cel al *praxiologiei* — teoria generală a acțiunii umane eficiente — unde, prin definiție, locul noțiunii noastre este central. Aspirația praxiologiei este de a oferi o teorie *generală* a acțiunii (deci aplicabilă oricărui tip de acțiune: economică, politică, intelectuală, organizatorică etc.) și de a studia, în acest context, „condițiile de eficientizare”. Cel puțin aceasta a fost intenția întemeietorului disciplinei — T. Kotarbinski.

Tot T. Kotarbinski, în *Tratatul său despre lucrul bine făcut*, propune conceperea ideii de eficiență acțională ca o combinație a două mărimi: eficacitatea (gradul atingerii scopului) și economicitatea (măsura rațională a cheltuielilor). În [6] am propus o evaluare critică a soluției lui Kotarbinski, ca și a altor soluții, precum și o reconstrucție algebrică a „conceptului praxiologic de eficiență”: eficiența este o funcție de economicitate și eficacitate, în care cei doi parametri au ponderi egale.

Dacă notăm cu C_p ansamblul consumurilor planificate (i.e. „strict necesare” pentru atingerea scopului), cu C_E ansamblul consumurilor efective, cu F descriția rezultatului obținut, cu S descriția scopului și cu E mărimea eficienței (din perspectiva praxiologiei), atunci:

$$(D') \quad E = \frac{C_p}{C_E} \cdot \frac{F}{S}$$

unde $\frac{C_p}{C_E}$ este mărimea economicității, iar $\frac{F}{S}$ este mărimea eficacității.

Se observă aici că (într-o abordare *valorică*) dacă F tinde spre O atunci și E tinde la O (C_p nu are sens să fie nul) și totodată dacă C_E tinde spre ∞ atunci E tinde spre O (S nu are sens să fie nul). Dar aceasta înseamnă că pentru orice valori *finite, oricât de mici*, ale lui C_E , așa cum și sînt cele din practică, $E \neq O$. Vom elimina acest neajuns prin considerarea lui $E = O$ ori de cîte ori C_E atinge nivelul R al rezervelor existente ($C_E \geq R$). Avînd în vedere aceste raporturi, Tabloul ce definește funcția-eficiență [6, p. 258] poate fi reconstruit cantitativ.

S-ar putea observa, desigur, că în (D') eficiența depinde, în fond, tot de *variațiile* lui F și C_E (C_p și S fiind *date*), la fel ca în (D) . Atunci ce s-a cîștigat prin „noul” concept?

Considerăm că nu este neinteresant faptul că noul concept pune în mod explicit în evidență atât C_p cît și S . Aceasta permite o mai detaliată analiză a cazurilor de eficiență. În plus, trebuie să recunoaștem că atât C_p cît și S sînt, în practică, de multe ori ignorați sau neglijenți definiți. Conceptul (D') vrea să spună deci că este greu să evaluăm

eficiența atîta vreme cît nu ne-am definit exact scopurile. Or, acest din urmă fapt nu se face cu scrupulozitate întotdeauna. De multe ori înaintăm în direcția unor scopuri nebuloase. De asemenea, (D') vrea să spună că reducerea cheltuielilor trebuie făcută în raport cu un *minim rațional* și nu „oricît de mult” cum se obișnuiește, din păcate, uneori.

În plus, ce ne facem dacă vrem să depășim limitările unei abordări strict cantitative (valorice), așa cum ne-o impune (D)? Ce ne facem dacă vrem să evaluăm eficiența unei acțiuni de instruire, de educare sau de propagandă politică? Ori eficiența muncii intelectuale? În toate aceste cazuri F nu mai poate fi evaluat valoric (în bani). Va trebui atunci să definim atît F cît și S , C_p și C_g în termenii altor indicatori (comparabili) și să stabilim, în final, gradul *cantitativ* (procentual) al suprapunerii lor. Așadar, $\frac{F}{S}$ nu va însemna neapărat un raport numeric

între *valorile* lui F și S , ci și un raport de incluziune (exprimabil procentual) între două liste de indicatori sociologici, de pildă, ce caracterizează (descriu) atît F cît și S (e.g. $S =$ „un nivel *dorit* de cunoștințe social-politice la studenții politehniști” — caracterizat printr-o listă de indicatori sociologici; $F =$ „nivelul *atins* la momentul t al cunoștințelor social-politice la studenții politehniști” — caracterizat printr-o listă de indicatori sociologici izomorfi celei dintîi).

Sau, un alt exemplu: atîta vreme cît măsurăm cheltuielile (C_g) pentru cercetarea științifică prin bani investiți în clădiri, scaune, aparate, hîrtie etc. ne menținem în zona unor indicatori semnificativi, dar *nespecifici*. Dacă vrem să luăm în seamă și indicatorii *specfici* muncii intelectuale, cum ar fi: „consumul de energie nervoasă”, „gradul de dificultate al problemei”, „gradul de tracasare” etc., dificultățile exprimării strict valorice apar ca insurmontabile. Abordarea strict valorică clachează definitiv atunci cînd vrem să evaluăm obiectiv și nearbitrar valoarea culturală, valoarea socială a unui anume rezultat din domeniul creației intelectuale.

Că noțiunea economică de eficiență ignoră toate aceste lucruri (neexprimabile în bani) nu poate fi o virtute a ei. Dar ea poate fi un motiv pentru afirmarea caracterului neadecvat al acestei noțiuni pentru *orice* tip de acțiune (așa cum dorește praxiologia) și, prin urmare, un imbold pentru nuanțarea ei.

În [7] propuneam o nuanțare în plus a conceptului praxiologic de eficiență astfel reelaborat: anume prin relativizarea lui la *valorile sociale* generale, știut fiind că nu orice acțiune considerată a fi eficientă conform relațiilor (D) sau (D') este realmente astfel: de pildă o acțiune care duce la poluarea mediului sau la degradarea sănătății muncitorului. În acest sens, o acțiune este α -eficientă numai atunci cînd ea este

eficientă în sensul (D') și în plus scopul său este în concordanță cu valorile sociale generale la care aderă agentul acțiunii.

În acest fel cercul îngust al economicului este spart, sau, mai exact, inclus în domeniul ecologicului sau axiologicului. Tot la fel, economia politică tradițională ar putea apare, după cum au observat cercetătorii, ca un caz particular al „ecologiei politice” sau, și mai mult, a „praxiologiei politice orientată axiologic”.

2. Eficiență și timp

În multe tratate sau dicționare de economie politică întâlnim ca un adaos la definiția eficienței precizarea că rezultatul util al acțiunii trebuie obținut „la timp”. Această specificare nu figurează însă în formula de calcul a eficienței (D) și prin urmare poate rămâne, și rămâne efectiv de cele mai multe ori, o simplă afirmație auxiliară.

Dar ce înseamnă oare „la timp”? Oare aceasta înseamnă a atinge scopul *cît mai repede posibil*? În unele cazuri da, în altele însă nu. Un muzicant care cîntă împreună cu orchestra nu aspiră să-și execute acțiunea cît mai repede, ci într-un *timp optim*. Citînd o idee din Kotarbinski, „trebuie să acționăm cît mai repede în limitele iușelii cerute de împrejurările acțiunii respective și întotdeauna cel puțin atît de repede pentru a executa la timp acțiunea intenționată”. [4, p. 477].

Credem că putem spune că fiecare acțiune are un *ritm propriu*. Un ritm propriu determinat de timpii necesari executării *normale* a fiecărei faze a ei. Ritmul prestației unei orchestre simfonice nu este oricare și dirijorul este pus să vegheze la respectarea lui. După cum ritmul construcției unei clădiri nu este oricare (oricît de rapid), fiind determinat de timpul necesar întăririi betonului, uscării pereților etc. Și tot așa, ritmul producerii berii nu este oricare, berea fermentată insuficient nu mai e totuși ... bere. Iar ritmul de muncă al unui strungar nu poate fi oricare, a-l grăbi peste capacitățile lui normale, înseamnă a crea mari șanse pentru rebuturi și pentru calitate proastă. A grăbi acțiunea peste limitele *naturale* ale „ritmului” ei înseamnă a rata rezultatul (și un rezultat de slabă calitate este tot un rezultat ratat).

Decurge de aici importanța capitală a unei munci *științifice* de normare a activităților care să țină seama în primul rînd de multitudinea de condiții interioare acțiunii care îi determină un ritm optim de desfășurare. O *știință a prognozării ritmurilor optime ale diverselor acțiuni* și o *știință a anticipării rezultatelor indirecte ale acțiunilor noastre* sînt două lucruri importante care trebuie să ne rețină atenția.

Există acțiuni care prin natura lor au un termen lung sau foarte lung de finalizare practică: e.g. cercetarea fundamentală sau învățămîn-

tul. Eficiența lor trebuie lăsată să se „manifeste” pentru întreg acest interval. Altfel vom constata, cum și constată unii cu surprindere, că o acțiune care e menită să-și dovedească *eficiența pe termen lung* este „neeficientă” *pe termen scurt* (și merită, ca atare, să fie „desconsiderată”). De fapt, acești oameni nu fac decât să confunde două concepte *diferite*: „eficiența pe termen lung” și „eficiența pe termen scurt”. A spune că o cercetare teoretică fundamentală este neeficientă deoarece nu realizează scopul peste trei zile este ca și cum ai spune că o riglă este bună de aruncat pentru că nu îți permite să trasezi cercuri. Conceptele sus amintite sînt concepte *diferite* de eficiență și servesc la evaluarea unor situații *diferite*, după cum rigla și compasul sînt instrumente *diferite* și servesc la scopuri *diferite*. A preciza prin urmare un „ritm al eficienței” pentru fiecare acțiune apare ca un lucru indispensabil. Altfel riscăm să subapreciem utilitatea socială a unor acțiuni din cauza unei confuzii teoretice. Sigur, există cazuri cînd e foarte dificil să stabilești un termen scadent. Iată din nou cazul cercetării științifice: are sens oare să stabilim un termen pentru descoperirea unei noutăți științifice? Greu de spus. Poate numai luînd în considerare media statistică a performanțelor unui mare număr de cercetători, gradul de dificultate al problemei etc., dar și atunci cu o destul de mare marjă de arbitrar.

Revenind, sensul expresiei „la timp” se extinde de la aceste cazuri de incertă aplicabilitate a unei scadențe la cazurile mai precise: „pe termen lung”, respectiv „pe termen scurt”. Într-un sens general expresia „la timp” înseamnă *nu după* un termen maxim b și *nici înainte* de un termen minim a . Deci în intervalul $\delta = [a, b]$. Așadar, o acțiune este executată rațional numai dacă e executată cu o anumită viteză, nici mai repede nici mai încet decât optimul. Desigur, în unele cazuri o acțiune este cu atât mai eficientă cu cît este făcută mai repede. În această situație intervalul $\delta = [0, b]$.

De exemplu, scopul X al acțiunii Y trebuie atins în 10—20 de zile pentru a fi eficientă. Fie acum cazul cînd eficiența a fost măsurată conform relației (D') și s-a obținut valoarea de 100%.

Cazul (1): Dacă acțiunea s-a încheiat în ziua a 20-a (deci la termenul maxim normal), atunci valoarea eficienței rămîne neschimbată: $E = 100\%$.

Cazul (2): Dacă acțiunea s-a încheiat în ziua a 30-a (deci la un moment $t > b$) atunci se va evalua procentual depășirea termenului și se va scădea din valoarea lui E . În exemplul nostru depășirea este de 50%, deci $E = 100\% - 50\% = 50\%$.

Cazul (2'): Dacă acțiunea s-a încheiat în ziua a 5-a (deci la un moment $t < a$) atunci diferența se va evalua procentual și se va scădea din E . În cazul nostru E va fi tot 50%.

Cazul (3): Dacă acțiunea se termină cu $E = 100\%$ în ziua a 15-a (deci „înainte de termen”), atunci câștigul de timp se evaluează procentual și se adună la E . În acest exemplu E va fi 150% . (Evident, evaluările procentuale pot fi diferite).

Avem aici, prin urmare, un nou concept de eficiență, un concept de *eficiență relativă la timp* (E_t). Ea se măsoară după formula:

$$(D^*) \quad E_t = E \pm T$$

unde T este *procentul depășirii* într-un sens sau altul a limitelor intervalului δ sau a „încadrării” în interval. În primul caz T se scade din E , în al doilea se adună la E . Când $\delta = [0, b]$ atunci T se scade din E numai când $T > b$ și se adună la E când $t < b$. După cum se vede, însă, acesta nu este cazul general. Când $\delta = [0, \infty]$ atunci $E_t = E$.

3. Spre o paradigmă de gândire axiocentrică

Cum spuneam la începutul acestor rînduri, modelul capitalist de creștere economică a fost la originea declanșării crizei ecologice care are în centrul său un anumit concept îngust de eficiență, o anumită *mentalitate* despre eficiență: anume eficiența ca raport între efectul util (valoarea producției obținute) și cheltuielile (de producție). Economisții au posibilitatea, desigur, să accentueze, în funcție de interese, fie aspectul de „maximizare a efectului”, fie pe cel de „minimizare a cheltuielilor”. Se simte însă aici aroma străveche a punctului de vedere al lui Ricardo: „producție pentru producție”, semnificativ pentru mentalitatea despre eficiență pe care a lansat-o capitalismul.

Marx comenta astfel situația: „Dacă producția bazată pe capital creează, pe de o parte, sistemul universal de muncă — adică supra-munca, munca creatoare de valoare — pe de altă parte, ea creează un sistem de utilitate generală; pînă și știința, la fel ca și toate însușirile fizice și spirituale ale omului, apare ca purtător al acestui sistem de utilitate generală, și nu există nimic care în afara acestui circuit al producției sociale și al schimbului să apară ca ceva *superior în sine*, ca ceva justificat în sine”. [5, p. 353].

Este oare această problemă a salvării de la degradare a ceea ce iese în afara ideii de „utilitate generală” doar o chestiune de înlocuire a unei formule cu o alta, mai nuanțată? Nu, credem că ea e ceva mai mult; e și o problemă de schimbare de mentalitate! De schimbare a paradigmei de gândire proprie industrialismului clasic.

Și așa cum paradigma de gândire medievală a fost înlocuită prin presiunea noului aparat politic al burgheziei care a favorizat în mod hotărîtor comerțul și industria, tot astfel chestiunea evaluării eficienței

acțiunilor din perspectiva valorilor sociale ne apare ca o problemă de *decizie politică*, de opțiune, de conducere, de organizare și nu ca o problemă ce privește *mărimea valorii* (prețul) scopului, rezultatului sau cheltuielilor. E o problemă de *a alege acțiunea X sau a nu alege acțiunea X* și nu una de impunere a unor taxe de penalizare simbolice care pot fi evitate, în ultimă instanță.

Rezultă de aici că o societate axiocentrică, o societate care ține realmente la valorile sale, trebuie să-și formeze mecanisme juridico-organizatorice care să repudieze *ab initio*, din faza propunerii, acțiunile al căror scop (sau consecințe ale scopului) intră în conflict cu valorile sociale. Să le respingă pur și simplu ca α -neeficiente.

Prin urmare, o acțiune *eficientă* (E sau E_3) și avînd scopul în concordanță cu valorile sociale ar fi și α -eficientă. Dacă scopul este în conflict cu valorile sociale acțiunea trebuie considerată α -neeficientă, indiferent de valorile lui E sau E_3 .

Bibliografie

1. BISTRICEANU GH., ș.a. *Lexicon de finanțe-credit, contabilitate și informatică financiar contabilă*. Edit. didactică și pedagogică, București, 1981.
2. CONSTANTINESCU N. N., *Economia protecției mediului natural*. Edit. politică, București, 1976.
3. JOUVENEL, B. de, *Progresul în om*, Edit. politică, București, 1983.
4. KOTARBINSKI, T. *Tratat despre lucrul bine făcut*. Edit. politică, București, 1976.
5. MARX, K., *Bazele criticii economiei politice*, vol. I, Edit. politică, București, 1972.
6. MUREȘAN, V., *Logica formală și definirea conceptului de eficiență*, în C. Popa (coord.) *Logica acțiunii*. Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983.
7. MUREȘAN, V., *Eficiența și valorile sociale*. Analele Universității, București, 1981.

PERSPECTIVĂ LOGICĂ ASUPRA STRUCTURILOR IERARHICE

ADRIAN-PAUL ILIESCU

Elaborarea unor instrumente științifice exacte, destinate studierii structurilor organizaționale din societatea noastră, este o sarcină de o deosebită importanță, deoarece, așa cum se arată în *Programul Partidului Comunist Român*, „punerea în valoare a superiorității orînduirii socialiste nu se realizează de la sine, ci impune o activitate susținută pentru studierea temeinică a realităților istorice din fiecare etapă”¹. Construcția conștientă a socialismului, conducerea științifică ce caracterizează acest tip superior de societate și, mai cu seamă, necesitatea perfecționării continue a formelor de organizare existente, necesitate reafirmată cu pregnanță în documentele Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român din decembrie 1982², impun cercetarea atentă a structurilor ierarhice pe a căror activitate se bazează viața noastră socială. Or, în epoca revoluției științifice și tehnice, studierea temeinică, atentă nu se poate reduce la o simplă descriere și nici la o sumă de considerații generale, formulate în limbajul vag ce caracteriza sociologia interbelică. Abordarea științifică, în spiritul materialismului istoric, presupune constituirea unui sistem articulat și precis de concepte, a unui model exact de reprezentare a structurilor organizaționale care să ofere informațiile necesare ca punct de plecare pentru deciziile de conducere științifică. În cazul structurilor la care ne referim atît sistemul de concepte cît și modelul de reprezentare sînt încă în lucru. Principalele puncte

¹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multi-lateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, 1975, p. 107.

² Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român*, 16–18 decembrie 1982, Edit. politică, 1982, p. 42.

de vedere³ înregistrează deosebiri destul de mari: în timp ce unii autori includ în organizație și elementele materiale ale activității ei, alții identifică organizația cu elementul uman ce o caracterizează; uneori existența organizației este condiționată de funcționarea unor organe de conducere, alții de un scop comun sau de respectarea unor seturi de prescripții și norme etc. Din acest motiv problema definirii organizației apare ca prioritară.

Ca și alți autori — a se vedea în acest sens Cornel Popa —, sintem de părere că dotarea materială a organizației, conducerea ei, controlul sau declanșarea activității, deși strâns legate de organizare și organizație, nu se identifică cu aceasta. Argumentul convingător în acest sens este simplu: organizația își poate modifica total dotarea, își poate schimba complet conducerea și sistemul de control, rămânând totuși aceeași organizație. Pentru același motiv ea nu trebuie făcută dependentă nici de oamenii ce o compun: o organizație își poate schimba complet personalul muncitor fără a deveni altă organizație. În sfârșit, mai important decât scopul comun ni se pare a fi acțiunea comună, unitară: membrii organizației pot avea scopuri diverse, dar realizabile simultan printr-o acțiune concertată. Definitorie ni se pare, pentru orice organizație, capacitatea de a conferi un statut membrilor ei, adică de a le atribui un anumit rol social, anumite drepturi și îndatoriri. Numind acest statut sau rol *competență*, putem propune următoarea definiție a organizației: *organizația este o mulțime finită de competențe între care există anumite relații, astfel că rezultatul exercitării lor este o acțiune unitară*. Organizațiilor le sînt specifice anumite ierarhii. Ceea ce caracterizează o ierarhie este existența unei ordini în virtutea căreia se poate stabili dacă un membru este „mai mare” decât altul. O *ierarhie* este deci o mulțime de competențe pe care s-a definit o funcție de valorizare. Funcția respectivă are drept domeniu mulțimea competențelor iar drept codomeniu o mulțime de valori (ranguri) ordonate de relația „mai mare” (sau „superior lui”). Valorile sau rangurile pot fi exprimate numeric sau în felul gradelor militare, sau, dacă este cazul, în alte moduri. De regulă, relația de superioritate ierarhică este, în abordările logice, termen primitiv, ceea ce permite utilizarea teoriei relațiilor de ordine, a teoriei grafurilor și are ca rezultat o prezentare elegantă a problematicei acestui domeniu. Un exemplu de acest tip este oferit de abordarea lui Cornel Popa în vol. *Teoria acțiunii și logica formală* (în pregătire). Autorul folosește logica predicatelor de ord. I (cu axiomele uzuale), algebra elementară a mulți-

³ Cornel Popa, *Analiza logică a structurilor organizaționale*, în *Structurile organizaționale și eficiența acțiunii*, Edit. Academiei, București, 1978; Constantin Cojocaru, *Atributele conducerii organizațiilor economice*, în *Știința conducerii societății*, Edit. politică, București, 1971; Ion Tudoseșcu, *Acțiunea umană și dialectica vieții sociale*, Edit. politică, București, 1980.

milor și alte instrumente logice cu care construiește un sistem original bazat pe următoarele axiome:

A 1. $(x) - (xRx)$ (nimeni nu este șef direct sieși)

A 2. $(x) - (xRx_0)$ (șeful suprem, x_0 , nu este subordonat direct nimănui)

A 3. $(x) (x_0Sx)$ (șeful suprem este independent sau superior oricui)

A 4. $(x) (x \neq x_0 \rightarrow E!y (yRx))$ (orice agent, cu excepția lui x_0 , are un singur șef direct)

A 5. $rn(x_0) = 0$ (șeful suprem are rangul 0: $rn = 0$).

A 6. $(x) (y) (xRy \rightarrow rn(y) = rn(x) + 1)$ (pentru oricare doi agenți aflați în raport de subordonare directă, rangul subordonatului este mai mare cu 1 decât cel al șefului său)

A 7. $(x) (rn(x) = K \equiv xR = \emptyset)$ (un agent are rang terminal sau ultim dacă și numai dacă el nu are nici un subordonat).

Plecând de la aceste axiome se definesc noțiuni esențiale ca: subordonare, independență ierarhică, distanță ierarhică, interval ierarhic, mulțimea șefilor comuni, ordin valid, competență etc. Sistemul are multiple avantaje — cel mai important fiind acela că generează un calcul logic precis — și anumite particularități dintre care se remarcă aceea că o ierarhie este considerată independentă de alte ierarhii mai largi (vezi axioma A2). Dacă dorim însă să avem ca termeni primitivi doar pe cei de *agent* și *acțiune*, va trebui să căutăm o definiție a relației de superioritate ierarhică. Pentru a o găsi este necesar să apelăm la distincțiile între diferite tipuri de competențe, distincții introduse de Cornel Popa în mai multe lucrări⁴: există o competență executivă (mulțimea acțiunilor, obligatorii și permise pe care le poate întreprinde un agent), o competență decizională (mulțimea acțiunilor asupra cărora agentul poate decide), o competență imperativă (mulțimea acțiunilor pe care el le poate ordona) și una axiologic-apreciativă (mulțimea acțiunilor pe care le poate aprecia și controla). Intuiția ne sugerează îndată că superioritatea ierarhică s-ar putea defini ca incluziune a competenței subordonatului în competența, mai largă, a superiorului: un șef de secție poate executa și acțiuni pe care subordonații săi nu le pot executa. La o privire mai atentă însă, această propunere se dovedește inadecvată; de pildă, un agent poate îndeplini în foarte bune condiții funcția de director chiar dacă el nu poate executa operațiile pe care le execută contabilul, care este subordonatul său. Așadar simpla incluziune a competenței executive a unui agent în competența executivă a altuia nu redă corect natura relației de subordonare, deoarece există o specializare care im-

⁴ Cornel Popa, *Teoria acțiunii și logica deontică*, Forum, Științe sociale, nr. 1, 1969; *Teoria acțiunii și propozițiile prescriptive*, Forum, Științe sociale, nr. 2, 1970; p. 38; *Norme, decizie, libertate*, în volumul colectiv *Știința conducerii societății*, Edit. politică, București, 1971, p. 215.

piedică pe superior să fie competent în toate specialitățile subordonaților săi. Folosind distincțiile propuse de Cornel Popa, am putea spune că, de fapt, relația de subordonare implică o legătură între competența imperativă a directorului și cea executivă a subordonaților: aceștia *execută* ceea ce directorul *ordonă*. Pe această bază se poate construi un model logic al ierarhiilor organizaționale. Modelul va accepta termenii de *agent* și *acțiune* ca termeni primitivi. Actele normative atribuie fiecărui agent dintr-o întreprindere o mulțime de acțiuni (obligatorii sau permise) pe care el le va executa — ce formează competența sa executivă, notată E — și o mulțime de acțiuni pe care el le poate ordona și care formează competența sa imperativă, notată C . Întreprinderea, notată I , nu este altceva decât o organizație economică, adică o mulțime finită de competențe având anumite relații între ele și care au ca rezultat al exercitării lor o activitate economică. Această mulțime finită de competențe este ierarhizată, adică pe ea este definită o funcție f , cu valori pe mulțimea numerelor naturale. Fiecare post din I , notat P_n , va fi definit ca o pereche ordonată de competențe $EnCn$. Avem deci:

$$I = E1C1, E2C2, \dots, EnCn, \text{ sau } I = P1, P2, \dots, Pn.$$

În întreprindere există posturi strict executive (unde $C = \emptyset, E \neq \emptyset$), posturi strict imperative (unde $C \neq \emptyset, E = \emptyset$) și posturi mixte (unde $C \neq \emptyset, E \neq \emptyset$) — evident aici semnul $\emptyset$ desemnează clasa vidă. Notînd mulțimea posturilor executive „ Pe ”, a celor imperative „ Pi ” și a celor mixte „ Pm ”, vom avea:

$$I = Pe \cup Pi \cup Pm.$$

Așa cum este evident semnul „ $\cup$ ” desemnează reuniunea, după cum „ $\cap$ ” desemnează intersecția, „ $\subset$ ” incluziunea iar „ $\in$ ” apartenența; de asemenea vom nota negația cu „ $-$ ”, conjuncția cu „ $\cdot$ ”, cuantorul existențial cu „ $\exists$ ”. Aplicarea modelului presupune delimitarea sferei la care se referă analiza și care poate fi întreprinderea sau întregul sistem de întreprinderi, centrale și instituții ce formează un minister. Odată făcută această delimitare, se poate defini superioritatea ierarhică astfel: un agent este superior ierarhic altuia dacă întreaga competență executivă și imperativă a celui din urmă este inclusă în competența imperativă a primului. Altfel spus, superiorul are competența de a ordona inferiorului său să-și exercite competența. Notînd relația de superioritate ierarhică cu SP vom avea:

$$EiCi SP EjCj =_{df.} (Ej \cup Cj) \subset Ci.$$

Se subînțelege condiția $i \neq j$.

Relația SP este antireflexivă (nimeni nu este propriul său superior), asimetrică (dacă un agent este superior altuia, acesta din urmă nu mai poate fi superior primului) și tranzitivă (dacă un agent este superior altuia și acesta este superior unui al treilea, primul este și el superior celui de-al treilea), adică ea este o relație de ordine strictă. Relația de subordonare, notată SB , este inversa relației de superioritate:

$$SB = SP^{-1}$$

Vom defini mulțimea superiorilor agentului i ca submulțime a lui I_i care nu este altceva decât mulțimea agenților din I_i submulțime ale cărei elemente satisfac relația „ x este superior lui i , sau lui $EiCi$ ”. Dacă notăm mulțimea superiorilor lui i cu $(SP)i$, vom avea:

$$(SP)i =_{df.} \{x \mid x \text{ } SP \text{ } EiCi\}.$$

Această relație fiind o mulțime de perechi ordonate (în fiecare pereche al doilea element fiind $EiCi$), $(SP)i$ este mulțimea primelor proiecții ale perechilor ordonate. Dacă vom folosi limbajul teoriei grafurilor, ceea ce este natural de vreme ce studiem mulțimi pe care s-a definit o relație de ordine, putem spune că $(SP)i$ este tăietura după $EiCi$.

Pentru a defini relația de superioritate directă fixăm cardinalul lui Cj pentru fiecare element al lui $(SP)i$ și ordonăm superiorii în ordinea crescătoare a cardinalilor lor. Sau, punem elementele lui $(SP)i$ în corespondență cu mulțimea numerelor naturale astfel ca nici unui element să nu-i corespundă un număr natural mai mic sau egal cu numărul ce corespunde vreunui element care este subordonat lui; nici unui element nu-i corespunde un număr natural mai mare decât cel ce corespunde unui superior. Definim apoi relația de superioritate directă, notată SP^1 astfel:

$$[x \text{ } SP^1 i =_{df.} x \text{ este cel mai mic element din } (SP)i.$$

Se observă faptul că SP^1 este o relație netranzitivă. Numărul natural care corespunde unui element din $(SP)i$ este un rang de superioritate al acelui element față de i . $(SP^1)i$ este mulțimea superiorilor direcți (de rangul întâi) ai lui i . O cerință elementară a bunei organizări este ca $(SP^1)i$ să fie o mulțime cu un unic membru (orice agent să aibă un singur șef direct). În mod analog se poate defini relația SP^n și mulțimea aferentă ce cuprinde superiorii de rangul n ai unui agent. Printr-o operație simplă de scădere între cifrele ce exprimă rangurile agenților se poate afla și distanța ierarhică (numărul de trepte ierarhice care separă doi agenți ce aparțin aceleiași ierarhii).

Un rezultat mai interesant este cel legat de definirea relației de colegialitate. Putem distinge deocamdată șapte accepții ale termenului de *coleg* (notăm relația de colegialitate cu literele „CO”):

1. $y \text{ CO } x =_{df.} (SP^1)y = (SP^1)x$
(colegii au același superior direct)
2. $y \text{ CO } x =_{df.} (SP)y = (SP)x$
(colegii au același superiori în întreprindere)
3. $y \text{ CO } x =_{df.} y \in I \cdot x \in I$
(colegii lucrează în aceeași întreprindere)
4. $y \text{ CO } x =_{df.} y \in I \cdot x \in I \cdot - (y \text{ SP } x) \cdot - (x \text{ SP } y)$
(colegii nu își sînt superiori unul altuia; este un tip de independență ierarhică)
5. $y \text{ CO } x =_{df.} Cy = Cx$
(colegii au aceleași atribuții de comandă, imperative)
6. $y \text{ CO } x =_{df.} Ey = Ex$
(colegii au aceleași atribuții de execuție)
7. $y \text{ CO } x =_{df.}$ în orice întreprindere ar lucra y și x , ei ar ocupa aceleași posturi, ar avea aceeași competență; cu alte cuvinte, y și x au aceeași profesie, aceeași specialitate sau calificare. Admițînd cuantificarea pe I , am avea:
 $y \text{ CO } x =_{df.} (I) (y \in I \cdot x \in I \rightarrow EyCy = ExCx)$

Definiția 7 nu este lipsită de importanță deoarece orice model satisfăcător al structurilor organizaționale ar trebui să redea distincția profesie-funcție, esențială în societățile moderne.

Felul în care am definit relația SP^1 , adică superioritatea directă, are față de sistemul lui Cornel Popa un important dezavantaj: relația este dependentă de un anumit post i . Evident, diferiți agenți au diferiți superiori direcți, dar nu este firesc ca însăși definirea raportului de superioritate directă să fie relativă la un anumit post sau agent. Este preferabil să se renunțe la alternativa propusă pînă aici în favoarea alteia, spre exemplu următoarea: dată fiind mulțimea I (sau I_a), putem ordona competențele (agenții) din această mulțime cu ajutorul relației de superioritate ierarhică, SP . Mulțimea astfel ordonată va fi pusă în corespondență cu mulțimea numerelor naturale astfel ca nici unui element al ei să nu-i corespundă un număr mai mare sau egal cu cel ce corespunde unui alt element superior ierarhic lui. Posturile care nu au subordonați ierarhici, deci pentru care mulțimea pe care este definită SB este egală

cu $\emptyset$ și care vor aparține mulțimii Pe , vor fi puse în corespondență cu numărul 1 iar posturile superiorilor lor direcți cu numărul 2 ș.a.m.d. Directorul, adică șeful suprem al întreprinderii, va avea drept corespondent un număr maxim. Definind treapta ierarhică drept mulțimea M ale cărei elemente (posturi) au exact aceiași superiori în întreprindere, deci mulțimea colegilor în sensul definiției 2,

$$Tr =_{df.} (M \mid (x \in M, y \in M \rightarrow yCOx, (SP)y = (SP)x)$$

vom constata că numărul ce corespunde directorului este egal cu numărul de trepte ierarhice diferite existente în I . Numărul corespondent al fiecărei trepte ierarhice va fi numit rang și notat rn (). În mod evident și banal, este satisfăcută în acest caz formula:

$$y SP^1 x =_{df.} y SP x, rn(y) = rn(x) + 1.$$

Definirea rangurilor în alternativa de față este inspirată deși analogă cu definirea rangurilor în sistemul lui Cornel Popa dar, în cazul prezentat aici, ordinea este crescătoare (directorul are rangul maxim), în timp ce în primul sistem ordinea era descrescătoare iar directorului îi revenea un rang minim (0).

O a treia cale de a defini relația SP^1 și care ni se pare cea mai bună dintre cele propuse de către noi în prezentul articol, este următoarea: date fiind y, x , i elemente oarecare din I , avem atunci

$$y SP^1 x =_{df.} y SP x, -((\exists i) (y SP i, i SP x))$$

Această formulă exprimă în limbajul adoptat intuiția noastră care spune că, dacă y este superiorul direct al lui x , între y și x nu mai există nici un post ierarhic (inferior lui y dar superior lui x). În cazul acestei definiții atribuirea de ranguri treptelor ierarhice se va face după același sistem ca și cel propus în cazul definiției anterioare iar șeful suprem (directorul) va avea de asemenea rangul maxim.

Se poate defini, evident, relația de subordonare directă ca fiind inversa relației de superioritate directă:

$$SB^1 =_{df.} (SP^1)^{-1}$$

Întrucât mulțimea I a fost ordonată pe baza relației SP care este un tip de relație de incluziune, pe I va lua naștere o structură algebrică familiară de mulțime strict ordonată în care se pot defini câteva elemente interesante. Elementele minimale ale mulțimii vor fi posturile de execuție (din Pe):

$$y \text{ este element minimal} =_{df.} y \in i, -(\exists x) (x \in I, x SB y)$$

De regulă, într-o structură organizațională nu există cel mai mic element, un element minimal unic. În schimb există cel mai mare element,

adică un element unic care este superior ierarhic tuturor agenților din I : este directorul sau conducătorul întreprinderii (notat cu d).

$$d =_{df} (y | y \in I. (x) (x \in I \rightarrow y SP x))$$

cu condiția subînțeleasă ca $y \neq x$.

O particularitate a acestei interpretări este aceea că ea poate reda simultan atât relațiile de superioritate ierarhică din I cât și unele relații de același fel dintre membrii lui I și alți agenți ce nu aparțin lui I , ci ierarhiei mai largi din care ea face parte (centrala sau ministerul).

Fie MN mulțimea agenților (mai exact a competențelor) subordonate unui întreg minister; avem $I \subset MN$. Putem acum defini marginea superioară a lui I ca un element s , $s \in MN$, care este cel mai mic element al mulțimii majoranților lui I (unde majoranții sînt evident elementele $t \in MN$ astfel că $(x) (x \in I \rightarrow t SP x)$). Dacă $s \in MN$ și $s \notin I$ atunci s este superiorul imediat al agenților din I , superior care însă nu face parte din I : superiorul direct din minister.

Diferența profesie-funcție poate fi redată aici și în alt mod decît cel sugerat în definiția 7 a relației de colegialitate. Date fiind $EnCn$ și $EmCm$, dacă $En = Em$ dar $Cn \neq Cm$ astfel că $(Em \cup Cm) \subset Cn$, rezultă că $EnCn SP EmCm$ în ciuda faptului că ambele posturi au aceeași competență de execuție; deci ocupanții lor vor avea aceeași profesie, dar cum unul va fi superior altuia, funcțiile lor vor diferi.

În sfîrșit, putem adăuga un al optulea sens al relației de colegialitate:

$$8. y CO x =_{df} y . x \text{ au același } d \text{ în } I$$

Specific abordării prezentate aici este faptul că relația de superioritate ierarhică, SP , ca incluziune în sensul teoriei mulțimilor, redă proprietățile ierarhiilor, proprietăți care, de regulă, sînt redată prin axiome. O asemenea abordare ne dispensează deci de axiome.

Desigur că cele prezentate aici redau numai un aspect din toată complexitatea relațiilor ierarhice ce caracterizează structurile organizaționale moderne. Un alt aspect, foarte important, ar trebui și el analizat: este vorba de cel informațional. Ierarhiile se caracterizează prin anumite circuite și restricții de circulație a informației: subordonații au obligația de a raporta superiorilor (decî de a comunica informația relevantă pe care o dețin) dar nu și invers etc. De aceea, într-o ierarhie ia naștere nu numai un graf al relațiilor de comandă ci și unul al relațiilor și circulației informației iar un aspect al superiorității ierarhice este și acela că șeful deține mai multă informație (de drept) decît subalternii, iar acest aspect este foarte important. Dar despre acest subiect nu ne mai putem ocupa aici.

SEMANTICA UNOR SISTEME MODALE ELEMENTARE

ADRIAN MIROIU

Intenționăm în rândurile de față să prezentăm succint o teorie semantică pentru o clasă largă de sisteme modale mixte de tipul logicii teleodeontice, dezvoltate de Cornel Popa [1]. Vom evidenția totodată unele consecințe filozofice ale rezultatelor propuse.

I. Structuri modale

Conceptul de bază folosit în această lucrare este acela de structură modală. Prin definirea lui se încearcă abstractizarea unor trăsături fundamentale, caracteristici definitorii ale noțiunilor de tip modal.

În ultimele trei decenii, începînd cu lucrarea lui G. H. von Wright *An Essay in Modal Logic*, Amsterdam, 1951, logicienii au insistat mult asupra unor analogii în comportamentul logic al unor termeni. Wright, în lucrarea sa din anul 1951, dă următorul tabel al modalităților:

aleactice	existențiale	epistemice	deontice
necesar posibil contingent imposibil	universal existențial parțial vid	verificat nefalsificat nedecis falsificat	obligatoriu permis indiferent interzis

La rîndul său, logicianul sovietic A. A. Ivîn [2] consideră următoarele tipuri de modalități: logice, factuale, epistemice, deontice, axiologice, cronologice. Trebuie remarcat însă că numărul termenilor cu comportament logic modal este mult mai mare; de exemplu, profesorul Cornel Popa în articolul *Modalități praxiologice* [3] enumeră 13 astfel de tipuri de modalități.

Desigur, următoarea întrebare este cât se poate de justificată: ce au în comun toți acești termeni pentru a fi etichetați ca „modalități”? Care sînt deci legile logice cărora li se conformează?

Logicienii sînt în general de acord că între membrii fiecărei grupe de modalități (de exemplu: aletice, deontice etc.) trebuie să se stabilească raporturile din patratul logic. Există, de asemenea, unele principii modale acceptate care derivă din intervenția funcțiilor logice de adevăr.

Elaborarea conceptului de structură modală se înscrie în acest efort de evidențiere a acelor legi logice comune tuturor (sau aproape tuturor) tipurilor de modalități.

Formal vorbind, o structură modală K este o pereche (X, W) de mulțimi de propoziții, astfel încît

1. $p \in W$ dacă și numai dacă $\neg p \notin X$;
2. nu împreună $p \in X$ și $\neg p \in X$;
3. $p, q \in X$ dacă și numai dacă $p \in X$ și $q \in X$;
4. dacă $p \equiv q$ este tautologie, atunci $p \in X$ dacă și numai dacă $q \in X$;
5. dacă p este o tautologie, atunci $p \in X$.

Intuitiv, X ar putea fi o mulțime de propoziții descriind stări de lucruri necesare (logic sau fizic), după cum poate fi o mulțime de propoziții descriind acțiuni obligatorii — sau, așa cum a arătat profesorul Cornel Popa — acțiuni asumate de agent ca scop. W ar putea să fie, respectiv, o mulțime de propoziții descriind stări de lucruri posibile (logic sau fizic), de acțiuni permise sau tolerabile teleologic.

Structura modală, ca formă logică, are o generalitate foarte mare. Să observăm că orice propoziție ar putea fi tratată ca structură modală. Într-adevăr, fie A acea propoziție. Se construiește structura modală $K_A = (X_A, W_A)$ în felul următor:

$$1. X_A = \{B / A \rightarrow B\}$$

$$2. W_A = \{B / \neg B \notin X_A\}$$

Se verifică fără vreo dificultate că $K_A = (X_A, W_A)$ este o structură modală. Vom spune că K_A este structura modală generată de A .

Sau, să observăm că fiecare sistem logic este o structură modală. Fie L acel sistem logic (de exemplu, logica propozițiilor sau logica pre-

dicatelor, logica deontică etc.). Vom construi structura modală K_L în felul următor:

$$1. X_L = \{A/L \models A\}$$

$$2. W_L = \{A/ \text{nu e adevărat că } L \models \neg A\}$$

(deci X_L este mulțimea tcoremelor lui L , iar W_L este mulțimea expresiilor realizabile în L , deci L -consistente).

II. Considerații semantice

Vom presupune, pentru a scurta expunerea, că cititorul este familiarizat cu noțiunile și definițiile de bază ale semanticii lumilor posibile [4]. În cadrul acestei semantici se presupune că orice propoziție este adevărată sau falsă *relativ la* oricare din lumile posibile. Uneori, în tradiția leibniziană, se accentuează asupra faptului că propozițiile au valori de adevăr *relativ la* lumile posibile, și nu în acele lumi posibile, căci propozițiile sînt entități lingvistice, în timp ce lumile posibile sînt înțelese ca entități extralingvistice [5].

Fie T o mulțime de lumi posibile. Conform cu cele arătate mai sus, este posibil să se definească o funcție V atribuitoare de valori de adevăr, astfel încît pentru orice propoziție, relativ la orice element din T , va corespunde o și numai o valoare de adevăr. Deci, expresia $V(p, H) = 1$ va însemna că propoziția p este adevărată relativ la lumea posibilă H [6].

În semantica lumilor posibile de tip Kripke [7] se numește model tripletul $F = (G, T, V)$. V și T au fost definite mai sus; aici $G \in T$ denotă lumea reală — adică cursul real al evenimentelor, sau modul real în care agentul acționează pentru atingerea scopului său, sau comportamentul nostru real față de un sistem normativ. Vom numi situație orice model de tipul $F = (G, T, V)$. Într-adevăr, orice stare a lumii se poate caracteriza satisfăcător prin: 1. mulțimea faptelor pe care le cuprinde (mulțime care este dată prin definirea funcției V); 2. mulțimea alternativelor la acea stare (mulțimea modurilor posibile în care lumea ar putea să devină) [8].

Desigur, unele din aceste alternative sînt consistente cu un sau alt sistem normativ; unele sînt consistente cu legile fizice, altele, desigur, pot să nu fie. Unele sînt consistente cu principiile etice sau cu legile unei țări, altele nu etc. Vom presupune mai jos că toate aceste alternative sînt alternative logice; cu alte cuvinte, toate lumile posibile trebuie să aibă ceva în comun — și acest comun este respectarea legilor logice.

Pentru fiecare situație $F = (G, T, V)$ vom defini mulțimea K' a lumilor posibile concordante (consistente) cu structura modală K . Vom spune că o lume posibilă H este concordantă cu K dacă și numai dacă este respectată următoarea condiție:

dacă $p \in X$, atunci $V(p, H) = 1$.

Vom spune că $F = (G, T, K', V)$ este un K -model (K' a fost definit mai sus). În același mod, $F = (G, T, K_1', K_2', \dots, K_n', V)$ este un K_1 - K_2 -...- K_n -model dacă și numai dacă pentru orice i , încât $1 \leq i \leq n$, $F_i = (G, T, K_i', V)$ este un K_i -model.

În general, dacă două structuri modale K_1 și K_2 nu sînt identice, mulțimea lumilor posibile concordante cu K_1 nu este aceeași cu mulțimea lumilor posibile concordante cu K_2 . De exemplu, scopul unui agent poate fi realizat și prin încălcarea obligațiilor sale față de un anume sistem normativ, după cum respectarea acestor norme îl poate împiedica pe agent de la realizarea scopului său.

Să notăm următorul fapt: pentru două structuri modale diferite K_1 și K_2 este posibil să găsim un K_1 - K_2 -model $F = (G, T, K_1', K_2', V)$ și $K_1' = K_2'$, deși $X_{K_1} \neq X_{K_2}$. De exemplu, dacă $X_{K_1} \subseteq X_{K_2}$ și în F nici un element din $T - K_2'$ nu este consistent cu K_1 , atunci, fiindcă $X_{K_1} \subseteq X_{K_2}$ implică $K_2' \subseteq K_1'$, $K_1 = K_2'$, deși $X_{K_1} \neq X_{K_2}$.

Cum vom putea discerne două structuri modale diferite? Există vreun criteriu pentru a spune că, de pildă, $K_1 \neq K_2$?

Această problemă este deosebit de importantă, întrucît răspunsul ce i se dă ne va pune în posesia unui mijloc de a distinge între modalitățile logică, fizică și normativă.

III. Necesitate logică, necesitate fizică, necesitate normativă

Teorema 1. Două structuri modale K_1 și K_2 sînt diferite dacă și numai dacă există un K_1 - K_2 -model $F = (G, T, K_1', K_2', V)$ și $K_1' \neq K_2'$.

Demonstrație. Conform cu definiția (sintactică) a unei structuri modale, tot ceea ce trebuie să cunoaștem despre K este mulțimea X_K . Într-adevăr, pe baza lui X_K se poate construi W_K . De aceea, $K_1 \neq K_2$ dacă și numai dacă $X_{K_1} \neq X_{K_2}$ (sau, ceea ce este același lucru, $W_{K_1} \neq W_{K_2}$).

Lema 1. Dacă există un $H \in K'$ încît $V(p, H) = 1$, atunci $p \in W$.

Demonstrație. Prin definiția lui K' , dacă $-p \in X$, atunci pentru orice $H \in K'$, $V(-p, H) = 1$. Reformulînd, obținem: dacă $V(-p, H) = 0$, pentru un $H \in K'$, atunci $-p \notin X$. Dar $V(-p, H) = 0$ dacă

și numai dacă $V(p, H) = 1$ și $-p \notin X$ dacă și numai dacă $p \in W$. Astfel, dacă pentru un $H \in K'$, $V(p, H) = 1$, atunci $p \in W$, q.e.d.

Lema 2. Dacă $H \notin K'$, atunci există un p încît $p \notin W$ și $V(p, H) = 1$.

Demonstrație. Să presupunem că $H \in K'$ și că pentru orice p dacă $V(-p, H) = 1$, atunci $-p \in W$. Dar $-p \in W$ dacă și numai dacă $p \notin X$ și $V(-p, H) = 1$ dacă și numai dacă $V(p, H) = 0$. Atunci supozițiile noastre sînt: $H \in K'$ și pentru orice p , dacă $V(p, H) = 0$, atunci $p \notin X$. A doua supoziție poate de asemenea să fie reformulată în felul următor: pentru orice p , dacă $p \in X$, atunci $V(p, H) = 1$. Conform cu definiția lui K' , dacă H este un astfel de element încît $V(p, H) = 1$ pentru orice $p \in X$, atunci $H \in K'$. Deoarece, de asemenea, am presupus că $H \notin K'$, setul de premise este inconsistent, deci lema 2 este prin aceasta probată.

Vom demonstra acum teorema 1. Demonstrația ei constă în doi pași.

1. Necesitatea. Să presupunem că pentru un $K1 - K2$ — model F , $K1' \neq K2'$. Fie $H \in T$ astfel încît $H \in K1'$ și $H \notin K2'$. Fie p o propoziție încît $V(p, H) = 1$. Atunci, prin lema 1, $p \in W_{K1}$. Dacă $H \notin K2'$, atunci, prin lema 2, există un q încît $q \notin W_{K2}$ și $V(q, H) = 1$. Fie p acel q . Atunci $p \in W_{K1}$ și de asemenea $p \notin W_{K2}$ — q.e.d.

2. Suficiența. Să presupunem că $K1 \neq K2$. Astfel există un p încît $p \in W_{K1}$ și $p \notin W_{K2}$ (deci, $-p \in W_{K2}$). Fie H un element al lui T încît a. dacă $q \in X_{K2}$, atunci $V(q, H) = 1$; b. $V(p, H) = 1$. Fie H' un element al lui T încît a. dacă $q \in X_{K2}$, atunci $V(q, H') = 1$; b. $V(-p, H') = 1$. Evident, $H \in K1'$ și $H \notin K2'$; $H' \notin K2'$ și $H' \in K1'$. — q.e.d.

Pe baza preliminarilor de mai sus, vom trasa succint în cele ce urmează distincția între modalitățile logică, fizică și normativă.

Definiția 1. K este o structură modală logică (= structura modală corespunzătoare logicii modale aletice altfel zicînd, structura modală corespunzătoare sistemului modal S5) dacă și numai dacă pentru orice K — model, $K' = T$.

Dintr-un punct de vedere logic, a fi posibil echivalează cu a fi consistent. Prin definiția lumilor posibile, s-a cerut ca toate să se conformeze legilor logice. De aceea, orice lume posibilă este concordantă cu structura modală logică aletică (K_a).

Definiția 2. K este o structură modală fizică dacă și numai dacă a) K nu este K_a ; b) pentru orice $F = (G, T, K', V)$, $G \in K'$.

În acest fel, K este o structură modală fizică (vom scrie K_f) dacă ea descrie prin definiție și lumea reală. Lumea reală se conformează legilor fizice.

Este, desigur, posibil să se accepte existența multor altor alternative la o stare dată, toate concordante cu aceleași legi fizice. A accepta că cel puțin pentru un $F, G \notin K'$ înseamnă a accepta contingenta, întimplarea. Un filozof determinist, de exemplu un filozof megaric, ar pretinde însă ca pentru orice $F, K' = \{G\}$. A fi este pentru el a fi în mod necesar și a nu fi este pentru el a nu fi în mod necesar (a fi imposibil să fie).

Definiția 3. K este o structură modală normativă (vom spune că K este un sistem normativ) dacă și numai dacă a) K nu este K_j ; b) pentru orice $F = (G, T, K', K', V), K' \subseteq K_j$.

Toate acțiunile permise sînt conforme cu legile fizice, dar a fi permis nu este același lucru cu a fi fizic posibil. Acțiunea umană se desfășoară în cadrul posibilului fizic; posibilul fizic este limita ei superioară. Limita inferioară a acțiunii umane nu este fixă: ea este dată de nivelul de dezvoltare a practicii umane.

Definiția 3 nu este însă adecvată; deși reușește să surprindă unele aspecte esențiale ale structurilor modale normative, ea nu dă totuși diferența specifică, întrucît nu face referire explicită la acțiunea umană. De aceea vom prefera următoarea definiție a sistemelor normative:

Definiția 3. K este un sistem normativ dacă și numai dacă a. pentru orice $K - K_j$ — model, $K' \subseteq K_j$; b. există un F încît $G \notin K'$.

Definiția 3 conține o definiție implicită a acțiunii „ilegale” — dacă o înțelegem ca o capacitate a agenților de a acționa inconsistent cu obligațiile lor. Într-adevăr, $G \notin K'$ dacă și numai dacă comportamentul nostru este consistent cu unele acțiuni K — interzise (deci cu astfel de acțiuni care nu aparțin mulțimii W). Să notăm că, din aceleași rațiuni, logica deontică respinge formula $(Op \rightarrow p)[9]$.

IV. Semantica logicii teleodeontice

Tipul de semantică a lumilor posibile care a fost construit în această lucrare acceptă, ca unul dintre cele mai importante domenii de aplicare, logica teleodeontică.

Fie K un sistem normativ. O structură teleologică este o pereche $K_s = (X_s, W_s)$ de mulțimi de propoziții, unde

$$1. X_s = \{q/p \rightarrow q\}$$

$$2. W_s = \{q/-q \notin X_s\}$$

(p este o propoziție contingentă descriind o acțiune pe care agentul o are ca scop al său). Vom spune că K_s este structura teleologică generată de p .

Fie p, q, r propoziții descriind scopuri. Pentru comoditatea expunerii vom spune că p, q, r sînt scopuri.

Vom introduce conceptul de strictete.

Definiția 4. Un scop p este mai strict decît scopul q , într-o situație F dacă și numai dacă în F $K_p \subseteq K_q$ și $K_p \neq K_q$.

Intuitiv, un scop este mai strict decît altul dacă el reduce mulțimea alternativelor de acțiune. Trebuie accentuat însă că un scop este mai strict decît altul *relativ la* o situație dată F . Dacă, de exemplu, în orașul meu este un singur parc, scopul de a mă plimba în cel mai mare parc din oraș nu este mai strict decît scopul de a mă plimba în parcul orașului; dar dacă în orașul meu ar exista două parcuri cel puțin, atunci cele două scopuri sînt distincte iar primul este mai strict decît al doilea.

Vom defini acum unele noțiuni extrem de importante relativ la logica teleodeontică.

Definiția 5. Se numește situație teleodeontică un $K - K_s$ — model $F = (G, T, K', K_s, V)$, unde K este un sistem normativ.

Definiția 6. K și K_s sînt concordante în sens slab dacă și numai dacă există un $K - K_s$ — model $F = (G, T, K', K_s, V)$ și $K' \cap K_s \neq \emptyset$.

O astfel de concordanță între un sistem de norme și un scop intervine atunci cînd agentul își propune executarea unei acțiuni care să nu violeze obligațiile sale. Dacă scopul asumat de agent și sistemul de norme al cărui subiect este el satisfac definiția 6, atunci agentul va putea acționa numai odată cu ivirea situației teleodeontice favorabile.

Definiția 7. K și K_s sînt concordante în sens tare dacă și numai dacă pentru orice $K - K_s$ — model F , $K' \cap K_s \neq \emptyset$.

Acest tip de concordanță este distinct de concordanța în sens slab. Concordanța teleodeontică în sens tare este mai mult un caz ideal, cînd sistemul de norme cuprinde scopul asumat de agent, sau, dimpotrivă, normele definite prin K sînt consecințe ale scopului agentului.

În primul caz vom vorbi de o adecvare totală a agentului la normele care i se impun; agentul are un comportament conformist. În al doilea caz următoarea situație este mai importantă: agentul este legiuitorul, autoritatea care emite pe K .

Definiția 8. K și K_s sînt incompatibile dacă și numai dacă ele nu sînt concordante în sens slab.

Se verifică ușor că, de exemplu, două sisteme de norme care conțin cel puțin două obligații contrare sînt incompatibile.

Definiția 9. K și K_s sînt F -concordante relativ la acțiunea p dacă și numai dacă a . K și K_s sînt F -concordante; b . pentru orice $H \in K' \cap K_s$, $V(p, H) = 1$.

Definiția 10. K și K_s sînt concordante relativ la acțiunea p dacă și numai dacă pentru orice F , K și K_s sînt F -concordante.

Definițiile 6—10 reproduc pe plan semantic unele rezultate obținute de profesorul Cornel Popa pentru logica teleodeontică pe plan sintactico-axiomatic. Importanța acestor redefiniri semantice stă în posibilitatea relativizării tuturor conceptelor la o situație dată. Noțiunile mai vagi de concordanță, conflict teleodeontic sînt îmbogățite, precizate prin referirea la o sau altă *situație teleodeontică*.

V. Semantica sistemelor modale mixte

Nu este dificil să se extindă rezultatele din paragraful precedent la orice sistem logic izomorf cu logica teleodeontică. Relațiile logice pe care le-am definit în paragraful IV se pot aplica oricăror două sisteme normative și, mai general, oricăror două structuri modale.

În același timp, e convenabil să se extindă analizele de mai sus la n ($n > 2$) structuri modale. Operația aceasta nu este deloc dificilă și de aceea nu vom insista mai jos asupra ei.

Bibliografie

- [1] CORNEL POPA, *Formal Structure of Some Teleological Systems*, în „Rev. Roum. de Sc. Sociales”, *Série de Philosophie et de Logique*, 22, 1978, 3—4, pp. 419—437.
- [2] A. A. IVIN, *Logika norm*, Moskva, 1974.
- [3] în „Revista de filozofie”, nr. 6, 1976.
- [4] În românește, această semantică este foarte accesibil prezentată în studiul lui S. Vieru, *Semantica 'lunilor posibile' și logica modală*, în vol. *Direcții în logica contemporană*, Edit. științifică, București, 1974. De asemenea, D. Føllesdal și R. Hilpinen — *Introducerea în logica deontică*, retipărit în vol. *Norme, valori, acțiune*, Edit. politică, București, 1979.
- [5] D. LEWIS, *Counterfactuals*, Oxford, Blackwells, 1973.
- [6] Definiția lui V este inductivă; mai întîi se definește V pentru formule atomice, apoi definiția funcției este extinsă la formule moleculare.
- [7] S. A. KRIPKE, *A completeness theorem in modal logic*, în „The Journal of Symbolic Logic”, 24, 1959, p. 1—14.
- [8] J. G. MARCH, H. A. SIMON, *Les organisations*, Paris, Dunod, 1964.
- [9] Acest aspect a fost relevat, în cursul unei discuții, de profesorul Cornel Popa.

CONTENTS

Foreword	7
 <i>Part I DIALECTICAL-MATERIALIST THEORY AND THEORY OF ACTION</i>	
CORNEL POPA, Rational Behaviour and the Logic of Practical Discourse..	9
WOJCIECH W. GASPARIKI, KLEMENS SZANIAWSKI, Praxiology and Decision Theory.....	37
ION MORARU, Determinism of Social Action.....	51
ALEXANDRU GHEORGHE, Practical Intellect and the Logical Discourse in Human Action Sciences.....	62
IOANA SMIRNOV, Social Norms as Conditions and Results of Human Action	84
GEORGETA HĂLĂȘAN, Creativity and Social Norms.....	92
CĂTĂLIN ZAMFIR, Education of Collective Thinking.....	103
VASILE VĂCAR, Social Action and Multilateral Development of Personality	117
ION ZARĂ, Requirements Concerning Personality and the Efficiency of Scientific Management	129
ACSINTE DOBRE, Praxiology and the Classification of the Sciences	144
 <i>Part II FORMAL - LOGICAL THEORY OF ACTION</i>	
EDWARD LEIEWICZ, Principles of Goal-setting. Praxiological Applications of the Theory of Events.....	153
OCTAVIAN STĂNĂȘILĂ, Formal System and Deontic Logic.....	171
VALENTIN MUREȘAN, Efficiency and Time.....	174
ADRIAN-PAUL ILIESCU, A Logical View on Hierarchical Structures.....	182
ADRIAN MIROIU, The Semantic of Some Elementary Modal Systems.....	190

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	7
-------------------	---

Часть первая. ДИАЛЕКТИКО-МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ И ТЕОРИЯ ДЕЙСТВИЯ

КОРНЕЛ ПОПА, Рациональное поведение и логика практического подхода ..	9
ВОЙЦЕХ В. ГОСПОДАРСКИЙ, КЛЕМЕНС ЗАНЯВСКИЙ, Праксология и теория решения	37
ИОН МОРАРУ, Детерминизм социального действия	51
АЛЕКСАНДРУ ГЕОРГЕ, Практический интеллект и логический подход в науках о человеческом действии	62
ИОНАНА СМЕРНОВ, Социальные нормы. Условия и результаты действия человека	84
ДЖЕОРДЖЕТА ХЭЛЭШАН, Творчество и социальная норма	92
КЭТЭЛИН ЗАМФИР, Культура коллективного мышления	103
ВАСИЛЕ ВЭКАР, Социальное действие и всестороннее развитие личности	117
ИОН ЗАРЭ, Требования личности и действенности научного управления	129
АКСИНТЕ ДОБРЕ, Праксология и классификация наук	144

Часть вторая. ФОРМАЛЬНО-ЛОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ДЕЙСТВИЯ

ЭДВАРД ЛЕНЕВИЧ, Принципы детерминирования целей. Праксологические применения теории событий	153
ОКТАВИАН СТЭНЭШИЛЭ, Формальная система и деонтическая логика	171
ВАЛЕНТИН МУРЕШАН, Эффективность и время	174
АДРИАН-ПАУЛЬ ИЛИЕСКУ, Логическая перспектива иерархических структур	182
АДРИАН МИРОЙЮ, Семантика некоторых элементарных модальных систем	190

Redactor: ROZA ADLER
Tehnoredactor: MAGDALENA IACOB

Bun de tipar 20 II 1984 Format 16/61 × 86
Coli de tipar 12,50

C.Z. pentru biblioteci mari { 16(082)
 65.012.4:16(082)
C.Z. pentru biblioteci mici 16

Tiparul executat sub comanda
nr. 759 la
Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr. 83-87
București,
Republica Socialistă România

